AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİNİN ELMİ XƏBƏRLƏRİ

AZERBAIJAN STATE UNIVERSITY OF ECONOMICS SCIENTIFIC REVIEWS

ELMİ, RESENZİYALI, RÜBLÜK/ SCIENTIFIC, REFEREED, QUARTERLY

İl 11, Cild 11, aprel-iyun 2023
Year 11, Volume 11, April-June 2023

ISSN 2306-8426

MÜNDƏRİCAT - CONTENT

Non-economic factors for incentives of investment in alternative energy...............
...Safwan Al-Salaimeh

Mədəniyyət stratlarının ekoloji menecmenti: postsovet məkanı (Rusiya Federasiyası timsalında)..................................Yelena Sorokina, Fuad Cabbarov

Economic transformation and strategic cooperation of the "belt and road" initiative between Azerbaijan and China...
...Zaorong Liu, Seyidrasul Heydarov

Экономическая политика и инновации..............................Салман Наджафов

Aqrar-sənaye sahələrində innovasiyalı fəaliyyətə investisiyaların səmərəliliyinin yüksəldilməsi istiqamətləri...Fuad İbrahimov

Dünya iqtisadiyyatında rəqəmsal transformasiyalar: tendensiyalar və perspektivlər... Tusi Alkərəmov

French foreign policy for the arab gulf during the period 2010-2021..................
..Belal Jameel Al-Kfaween

İdxalı əvəzləmə siyasətinin zəruriliyinin konseptual əsasları......İbrahim Rəfizadə

Aqrar sektorun davamlı inkişafının nəzəri-metodoloji problemləri.......................
.. Nizami İsgəndərli

Kiçik və orta turizm sahibkarlığının iqtisadi inkişafa təsirləri......Ceyhun Nuriyev

www.unec.edu.az

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (UNEC)	
İl 11, Cild 11, aprel-iyun 2023	
www.unec.edu.az	ISSN 2306-8426
Nəşr edən təşkilat:	Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (UNEC)
Baş redaktor:	i.e.d., prof. Ə.C.Muradov
Redaktor:	i.e.d., prof. Y.H.Həsənli
Məsul icraçı:	i.e.n., dos. N.Ö.Hacıyev
Jurnalın adı:	Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin elmi xəbərləri
Jurnalın növü:	Dövri
Dövriliyi və dili:	Rüblük, azərbaycan, ingilis, rus
Hüquqi ünvanı:	AZ 1001, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (UNEC), Bakı,Tel: (+994 12) 4927870,Fax: (+994 12) 4925940
Mətbəə:	AZ 1001, Bakı, Azərbaycan Respublikası, İstiqlaliyyət 6, otaq 30, Tel:(+994 12) 4925337; Fax: (+994 12) 4926509
Çap yeri və tarixi:	Bakı, Azərbaycan Respublikası, 04.07.2023

Redaksiya heyəti	
i.e.d., prof. S.M.Yaqubov	Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
i.e.d., prof. A.Ş.Şəkərəliyev	Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
i.e.d., prof. Ə.Q.Əlirzayev	Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
i.e.d., prof. Q.N.Manafov	Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
i.e.d., prof. Ə.P.Babayev	Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
i.e.d., prof. R.R.Quliyev	Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
i.e.d., prof. M.A.Əhmədov	Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
i.e.d., prof. S.M.Səbzəliyev	Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
i.e.d., prof. F.P.Rəhmanov	Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
i.e.d., prof. H.S.Həsənov	Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
i.e.d., prof. Z.F.Məmmədov	Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
i.e.d., prof. E.Y.Məmmədov	Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
i.e.d., prof. Y.A.Kəlbiyev	Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti

Beynəlxalq redaksiya heyəti	
prof., Dr. Ismixan Bayramoğlu	İzmir İqtisadiyyat Universiteti,Türkiyə
dosent, Dr. Fəxri Həsənov	Kral Abdullah Neft Tədqiqatları və Araşdırma Mərkəzi, Səudiyyə Ərəbistanı
dosent, Dr. Elxan Riçard Sadiq-Zadə	Boxum Rur Universiteti, Almaniya
prof., Dr. Iqor Mantsurov	Statistik Tədqiqatlar Elmi-Tədqiqat İnstitutu, Ukrayna
prof. Dr. Rafayıl Qasımbəyli	Əskişəhər Texniki Universiteti, Türkiyə
prof. Dr. Qorxmaz İmanov	İdarəetmə Sistemləri İnstitutu, Azərbaycan
Dr. Fateh Belaid	Kral Abdullah Neft Tədqiqatları və Araşdırma Mərkəzi, Səudiyyə Ərəbistanı
Dr. Andrea Gatto	Kean Universiteti, ABŞ
dosent, Dr. Halima Begum	Utara Universiteti, Malayziya
dosent, Dr. S. M. Ferdous Azam	Malayziya İdarəetmə və Elm Universiteti, Malayziya
prof., Dr. Şərif E. Hüseynov	Liepaja Universiteti, Latviya
prof., Dr. Adil Bağırov	Avstraliya Federasiya Universiteti, Avstraliya

Bu jurnal Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının dissertasiyaların əsas nəticələrinin dərc olunmasını tövsiyə etdiyi dövri elmi nəşrlər siyahısındadır.

This journal is in the list of scientific periodicals of the Higher Attestation Commission under the President of the Republic of Azerbaijan in which the publication of main results of theses is recommended.

Этот журнал находится в списке научных периодических изданий, рекомендованных Высшей аттестационной комиссией при Президенте Азербайджанской Республики для публикации основных результатов диссертаций.

Mündəricat/Contents	*Səh./Pp.*
Non-economic factors for incentives of investment in alternative energy ....Safwan Al-Salaimeh	*5-12*
Mədəniyyət stratlarının ekoloji menecmenti: postsovet məkanı (Rusiya Federasiyası timsalında).........................Yelena Sorokina, Fuad Cabbarov	*13-24*
Economic transformation and strategic cooperation of the "belt and road" initiative between Azerbaijan and China.. ....……… Zaorong Liu, Seyidrasul Heydarov	*25-35*
Экономическая политика и инновации.....................Салман Наджафов	*36-48*
Aqrar-sənaye sahələrində innovasiyalı fəaliyyətə investisiyaların səmərəliliyinin yüksəldilməsi istiqamətləri..........................Fuad İbrahimov	*49-59*
Dünya iqtisadiyyatında rəqəmsal transformasiyalar: tendensiyalar və perspektivlər.. Tusi Alkərəmov	*60-69*
French foreign policy for the arab gulf during the period 2010-2021.......... ....Belal Jameel Al-Kfaween	*70-93*
İdxalı əvəzləmə siyasətinin zəruriliyinin konseptual əsasları...................... ....İbrahim Rəfizadə	*94-112*
Aqrar sektorun davamlı inkişafının nəzəri-metodoloji problemləri............ .... Nizami İsgəndərli	*113-126*
Kiçik və orta turizm sahibkarlığının iqtisadi inkişafa təsirləri...................... ....Ceyhun Nuriyev	*127-134*

Scientific, Refereed, Quarterly	
Azerbaijan State University of Economics (UNEC)	
Year 11, Volume 11, April-June 2022	
www.unec.edu.az	ISSN 2306-8426
Publisher:	Azerbaijan State University of Economics (UNEC)
Editor-in-chief:	prof., Dr. A. J. Muradov
Deputy editor-in-chief:	prof., Dr. Y. H. Hasanli
Managing Editor:	associate prof., PhD., N. O. Hajiyev
Title Juornal:	Scientific reviews of Azerbaijan State University of Economics
Type of Journal:	Periodical
Time Period and Language:	Quarterly, Azerbaijani, English, Russian
Directorial Address:	AZ 1001, Baku, Azerbaijan Republic, Istiglaliyyat st. 6, room 424, Tel:(+994 12) 4927870, Fax: (+994) 4 92 59 40
Printing House:	AZ 1001, Baku, Azerbaijan Republic, Istiglaliyyat st. 6, room 30, Tel:(+994 12) 4 92 53 37, Fax: (+994 12) 4 92 65 09
Place and Date of Print:	Baku, Azerbaijan Republic, 04.07.2023

Editorial Board	
Prof. Dr. S. M. Yagubov	Azerbaijan State University of Economics
Prof. Dr. A. Sh. Shakaraliyev	Azerbaijan State University of Economics
Prof. Dr. A. G. Alirzayev	Azerbaijan State University of Economics
Prof. Dr. G. N. Manafov	Azerbaijan State University of Economics
Prof., Dr. A. P. Babayev	Azerbaijan State University of Economics
Prof., Dr. R. R. Guliyev	Azerbaijan State University of Economics
Prof., Dr. M. A. Ahmadov	Azerbaijan State University of Economics
Prof., Dr. S. M. Sabzaliyev	Azerbaijan State University of Economics
Prof., Dr. F. P. Rahmanov	Azerbaijan State University of Economics
Prof., Dr. H. S. Hasanov	Azerbaijan State University of Economics
Prof., Dr. Z. F. Mammadov	Azerbaijan State University of Economics
Prof., Dr. E. Y. Mammadov	Azerbaijan State University of Economics
Prof., Dr. Y. A. Kalbiyev	Azerbaijan State University of Economics

İnternational Editorial Board	
Prof., Dr. Ismihan Bayramoğlu	Izmir University of Economics, Turkey
Assoc. prof., Dr. Fakhri Hasanov	King Abdullah Petroleum Studies and Research Center, Saudi Arabia
Assoc. prof., Dr. Elkhan Richard Sadik-Zada	Ruhr Universität Bochum, Germany
Prof., Dr. Igor Mantsurov	Research Institute for System Statistical Studies, Ukraine
Prof., Dr. Rafayıl Qasımbəyli	Eskisehir Technical University, Turkey
Prof., Dr. Korkmaz İmanov	Institute of Control Systems, Azerbaijan
Dr. Fateh Belaid	King Abdullah Petroleum Studies and Research Center, Saudi Arabia
Dr. Andrea Gatto	Kean University, United States
Assoc. prof., Dr. Halima Begum	Universiti Utara Malaysia, Malaysia
Assoc. prof., Dr. S. M. Ferdous Azam	Management&Science University Malaysia, Malaysia
Prof., Dr. Sharif Guseynov	Liepaja University, Latvia
Prof., Dr. Adil Bağırov	Federation University Australia, Australia

NON-ECONOMIC FACTORS FOR INCENTIVES OF INVESTMENT IN ALTERNATIVE ENERGY

Daxil olub: 23 yanvar 2022-ci il
Qəbul olunub: 27 fevral 2022-ci il
Received: 23 January 2022
Accepted: 27 February 2022

Safwan Al-Salaimeh
prof., Aqaba University of Technology
Safwan670@yahoo.com,
ssalsalaimeh@aut.edu.jo

Abstract
The article substantiates the allocation of non-economic factors to attract investment in the field of alternative energy, since economic efficiency is currently not an incentive for the development of alternative energy.

Keywords: *non-economic, energy, investment, development, efficiency, alternative energy.*

ALTERNATİV ENERJİYƏ İNVESTİSİYALARI TƏŞVİQ EDƏN QEYRİ-İQTİSADİ FAKTORLAR

Safvan Al-Salaimeh
prof., Aqaba Texnologiya Universiteti, İordaniya
Safwan670@yahoo.com, ssalsalaimeh@aut.edu.jo

Xülasə
Məqalədə alternativ enerji sahəsinə investisiyaların cəlb edilməsi üçün qeyri-iqtisadi amillərin ayrılması əsaslandırılır, çünki iqtisadi səmərəlilik hazırda alternativ enerjinin inkişafı üçün stimul deyil.

Açar sözlər: *qeyri-iqtisadi, enerji, investisiya, inkişaf, səmərəlilik, alternativ enerji.*

НЕЭКОНОМИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ, СТИМУЛИРУЮЩИЕ ИНВЕСТИЦИИ В АЛЬТЕРНАТИВНУЮ ЭНЕРГЕТИКУ

Сафван Аль-Салайме
проф., Технологический университет Акабы, Иордания
Safwan670@yahoo.com, ssalsalaimeh@aut.edu.jo

Резюме
В статье обосновывается выделение неэкономических факторов привлечения инвестиций в сфере альтернативной энергетики, так как экономическая

эффективность в настоящее время не является стимулом для развития альтернативной энергетики.

Ключевые слова: *внеэкономическая, энергетика, инвестиции, развитие, эффективность, альтернативная энергетика.*

Introduction

Fossil energy resources are available to humanity in limited quantities. Following the logic of the limitations of traditional sources, humanity will eventually switch to alternative ones only because there will be no other way out. However, the fact is that such a transition cannot happen instantly. The technology of alternative energy production is still in the field of innovation and most of the work on its development and distribution has not yet been done. How long will it take humanity to complete all stages of development and implementation of innovations in alternative energy? The question is far from trivial and it is hardly possible to answer it in such a particular formulation.

We believe that an acceptable way out in this situation would be to generalize the available results of research on the innovation cycle in principle.

The possibility of applying this approach is evidenced by many studies, starting from the works of the founders of the theory of cyclical innovation development Kondratiev and Schumpeter and ending with modern publications, for example, on the cyclical nature of patent activity in the United States of America.

Alternative Energy:

Modern energy is the burning of non-renewable fuel, which eventually will cease to exist. Such combustions have a direct impact on the environment, which manifests itself in acute changes in climatic conditions, a negative impact on human health and well-being, and in many other ways. Currently, not a single technology has been developed that allows for the possibility of a full replacement of all types of energy (coal, gas, oil).

Alternative energy is a promising way to generate energy that will significantly reduce or eliminate the risks of harming the environment.

The main and most common areas of alternative energy now are:

1) Hydropower;
2) Wind energy;
3) Solar energy;
4) Geothermal energy;
5) Bioenergy [1].

The goal of alternative energy is not only the transition to renewable energy sources, but also the maximum elimination of factors that negatively affect the environment. However, alternative energy trends are also not absolute, so the low-frequency noise of wind turbines will affect the comfort of people, mammals and even the condition of the soil. A trend such as geothermal energy can release dangerous chemical elements to the surface.

The potential for alternative energy in the global market is high. This is because these countries have permanent renewable energy resources. However, now, the use of renewable energy is practically not being carried out, since the price level of electricity is much lower than the transition to renewable energy.

Some governments are interested in developing alternative energy sources. An indication of this is the reflection of the development of alternative sources in a number of legislative acts.

Unfortunately, now there is no government support for the sale of alternative energy,

It is worth remembering the main disadvantages of using alternative energy.

First, this is the high cost of producing such energy and expensive maintenance (except for bioenergy, geothermal energy and small hydro). In addition, its disadvantages are the instability of work and low efficiency.

The development of alternative energy sources directly depends on the rise in energy prices. Increasing this growth is a kind of impetus to the use of renewable energy. The development of alternative energy is the absence of dependence on coal, oil, gas. This is a transition to greener energy. These are stabilized energy cents. Moreover, many other benefits [2].

Let us consider each direction more specifically, so:

1. Hydropower (using the energy of tides, waves).

This type of alternative energy is the only renewable source that is currently operating. It has huge advantages over non-renewable sources, in particular over coal or nuclear energy. Such energy is the absence of problems of transportation, processing, and waste production. Ease of use and low cost of operation. However, there are also negative factors - the scale of production (area of consumption), the negative impact on the environment (fishing), as well as the danger of the destruction of the hydroelectric dam.

2. Wind energy (turning wind into electricity, through a wind generator).

According to the wind energy cadastre, the operation of a wind turbine with a capacity of 1 MW over 20 years of operation saves approximately 29 thousand tons of coal or 92 thousand barrels of oil.

The use of such an alternative direction as wind energy is unregulated renewable energy. Thus, one can immediately identify a negative use factor: the ambiguity of

consumption and its inconstancy. Based on this, we can conclude that the use of this type of energy will be quite expensive. Repair and maintenance of wind turbines are also very expensive. Wind turbine noise and vibrations can cause a certain amount of inconvenience to people. Of course, such an installation is not a complete disadvantage, for example, one of its biggest advantages is the absence of emissions into the atmosphere. In addition, such an installation does not use water during operation, which reduces the load on water resources.

3. Solar energy (use of solar panels, solar collectors, etc.).

Solar energy is the production of energy based on the energy released by the sun.

Again, a huge advantage is the absence of harmful substances released into the atmosphere. However, it is the production of transmitters of this type of energy that can create certain negative aspects of the impact on the environment.

Again, speaking of a negative factor, we mention the high cost of such a source. Specifically for our country, the use of this type of energy generation is economically inexpedient and inefficient, due to the conditions of our climate.

4. Geothermal energy (using the heat of our planet).

Energy that is obtained from thermal energy contained in the bowels of our earth.

To obtain this energy, it is necessary to conduct mass drilling of wells, which will allow you to get close to warm groundwater.

This energy is practically inexhaustible and independent of external factors.

A negative possibility is the inadmissibility of draining this water into natural water systems, due to a large amount of harmful impurities.

5. Bioenergy (the use of biofuels).

Energy is extracted through fuel from biological raw materials (sugar cane, corn, soybeans, etc.). The negative factor in the use of biofuels is the low efficiency.

Eventually the use of non-renewable energy sources will lead to a dead end, but speaking of using alternative methods, I would like to ask the following question: are you ready to invest in the development of new technologies? I think this issue will largely refer to such a slow development and use of renewable energy [2, 3].

The concept of cyclicality of phenomena:

The concept of cyclicality of phenomena and processes is a structure-forming concept for most economic phenomena and processes [2]. Considering innovations as an economic category makes it possible to classify innovations as either phenomena or processes, depending on their types.

The life cycles of innovation are varied in duration and they differ, first, depending on the type, type and type of innovation. In addition to duration, innovation cycles differ in the number of stages and their features [3]. However, we are only interested in the

time interval of each cycle, since we will consider it as the period necessary to complete the research stage of alternative energy and diffusion of its applied component in the form of a complete technology and proven installations. To date, the Foundation for the Study of Cycles in the United States has cataloged 1380 types of economic cycles lasting from 20 hours to 700 years [4].

In terms of the degree of novelty, the depth of the changes introduced the scope of the global economy, alternative energy innovations, in our opinion, represent a whole cluster of radical basic innovations. Such innovations form the basis of the longest cycles of economic dynamics and the research and experimental phases of their life cycle last no less than several decades.

Based on the data on the period during which fossil energy sources can be exhausted [5], we conclude that it is comparable with the research and experimental phase of the innovation cycle in the field of alternative energy. Thus, if there is no increase in the intensity of the investment flow into this area now, the remaining stock of traditional energy carriers may simply not be enough until the moment the world economy is ready for a complete transition to alternative energy (Fig. 1).

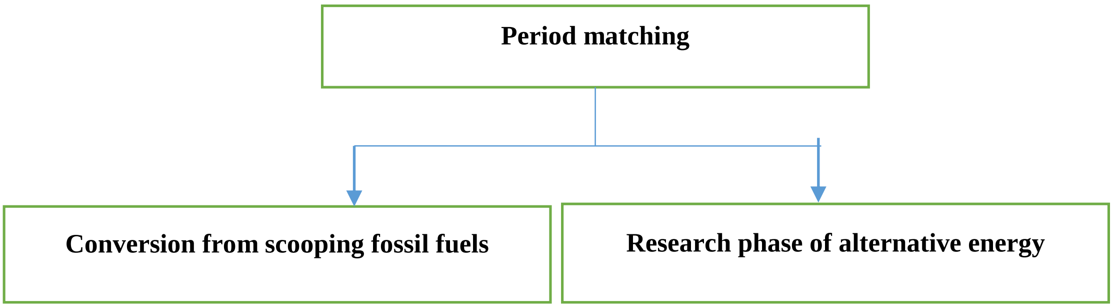

Figure 1. Comparison of the period of exhaustion of fossil fuels and the research phase of the innovation cycle of alternative energy

So, the first non-economic factor in motivating investments in alternative energy is the time limit for completing research and development of new energy technologies.

An important reason for the search for a replacement for hydrocarbon fossil energy sources (oil, gas, coal, peat) is the harmful effects of by-products of their combustion and processing. Thousands of tons of emissions into the atmosphere of harmful and polluting chemicals in solid, gaseous, liquid and aerosol states can lead to a global environmental catastrophe - climate change, increased acid rain and aggravated greenhouse effect [7].

The environmental problem of using traditional energy sources:

The global environmental problem of using traditional energy sources already includes threats to the natural life and evolution of humankind. Now, ecologists of

many countries have confirmed the fact that modern life on the planet is possible within rather limited temperature limits. An increase in the average temperature of the planet by only a few degrees Celsius can lead to dire consequences. At the same time, against the background of a constant and long-term ingress into the atmosphere of 6-8 billion tons of carbon due to the combustion of fossil fuels, the so-called greenhouse effect occurs [7].

Thus, the accumulation of greenhouse gases in the atmosphere becomes the most serious environmental problem, the solution of which is of a global nature.

Among the possible consequences of the tireless burning of fossil fuels, a distinction is made between the melting of polar ice in Antarctica and Antarctica, the rise in the level of the world's oceans and the flooding of some coastal areas in different states. These coastal areas tend to play an important role in the life of many countries and have a high population density. Thus, there could be millions of climate refugees [9, 10].

Another consequence of warming would be a significant change in the location on the planet of optimal areas for agriculture and other types of life for human society.

If these cataclysms do occur, they will affect the vital interests of billions of people, because mass migration of the population to areas without developed infrastructure, and, ultimately, lead to serious political and social consequences.

Obviously, the second non-economic reason for the need for extraordinary efforts to develop alternative energy is the threat of a global environmental catastrophe due to overheating of the planet [12].

For some time now, nuclear power has been seen as a panacea for all environmental ills stemming from the need to burn fossil fuels. Prior to 1986, nuclear power developed at a very rapid pace, making a significant contribution to climate protection. However, the Chernobyl disaster, and then the accident at Fokushima, showed that nuclear energy in certain emergencies can also be very dangerous for humans and the environment.

Some countries, such as Sweden, have decided to completely abandon nuclear energy and began to phase it out. The last nuclear plant in Sweden closed in 2010.

Despite claims by proponents of nuclear power, including experts from the International Atomic Energy Agency (IAEA), that it can help protect the climate, the technical, economic, and political problems associated with this form of energy are becoming acute enough to hold back a significant expansion of its use.

Therefore, the third reason for the need to intensify the investment flow in the field of alternative energy should be called the threat of nuclear disasters due to accidents at nuclear power plants.

We believe that what has been said is enough to prove the absence of purely economic motives for investing in the field of alternative energy - on the one hand, and on the

other hand, there are a sufficient number of reasons why investments in the development of energy production from renewable sources are needed now and any delay may end not just badly, but catastrophically [13].

The solutions:

Figure. 2 presents a retrospective of the dominance of one or another factor that encourages investors to direct their investments in the energy industry. Identification of the dominant factors for investing in alternative energy is of fundamental importance for our study, as it determines its main direction.

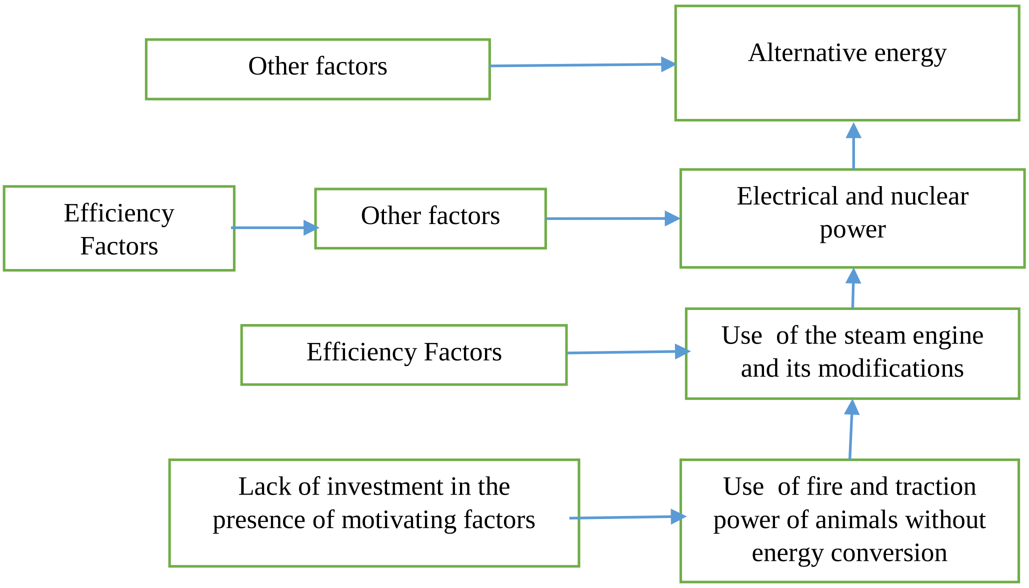

Figure 2. Factors motivating investment in energy development

The relatively high cost of energy obtained from renewable sources excludes the spontaneous, market organization of investments in alternative energy. The market benchmark and incentive for investment is efficiency gains. Private investors choose the directions of their investments on the principle of increasing or, at least, maintaining efficiency, therefore, more efficient sectors of the economy are provided with capital investments, prosper and develop, while the less efficient are devastated and decline. Accordingly, private capital has to be excluded from all sources of investment in alternative energy. Without additional stimulus, economic or administrative pressure from the state, a private investor will not lower the profitability of his business for the sake of the common good. The ideas of suppressing personal interests by public ones remained the socialist utopia of the 20th century.

Therefore, the conscious need for the development of alternative energy should be supported by the state. This means that investments in alternative energy are becoming a problem exclusively of state regulation, without which it will not be solved.

Conclusions

Thus, we have to solve a relatively new or, at least, non-specific problem for a market economy, the task of organizing an investment flow from all sources into the relatively inefficient now and in the near future alternative energy sector.

References:

1. Treshchalov G.V. Future of Energy: Implosion vs Explosion // SciTecLibrary.ru. Internet resource. May 28, 2013.
2. Treshchalov G.V. A highly efficient method for deriving energy from a free-flow liquid on the basis of the specific hydrodynamic effect // ISJAEE. 2010. № 12. P. 23-29.
3. Safwan Al Salaimeh, Khaldoun Al Besoul, Ayman Al Halaybeh, POWERFUL ALGORITHM FOR ADAPTIVE RECOGNITION OF DYNAMIC SYSTEM PARAMETERS, International Journal of Ecosystems and Ecology Science (IJEES), Vol. 12 (1): 119-124 (2022).
4. Trunin A.S. Research of water nitrate systems as components of alternative energy carriers / A.S. Trunin, T.V. Kasterina, I.V. Yulin // Bulletin of the Astrakhan State Technical University. - 2006. - No. 6. - P. 143-149.
5. Prof. Safwan Al Salaimeh, Dr. Amer Abu Jassar, Dr. Mohammad Salim Al Hababsah, Improved Algorithm For Creating An Optimized Network Diagram, Test Engineering and Management, Volume 83, Issue Jan – Apr., 2021.
6. Bukhonov S.M. Ensuring the implementation of the strategy of innovative development / S.M. Bukhonova, Yu.A. Doroshenko, E.I. Tomilina, A.P. Taburchak // Vestnik BSTU im. V.G. Shukhov. - 2007. - No. 1. - P. 130-133.
7. Dr. Ayman Nayef ALhalaybeh, Dr. Khaldoun Besoul, Prof. Safwan Al Salaimeh. Development of a model for monitoring and analysis of road traffic using an algorithm for neural networks., International Journal of Engineering Research and Technology, Vol.13, Issue 2, 2020.
8. Ryazanov V.T. Economic development of Russia. 19-20 century / V.T. Ryazanov. - St. Petersburg: Science. – p. 20, 2018.
9. Safwat Al Tal, Safwan Al Salaimeh, Saleh Al Omari, Muhyeedin Al Qaraleh, The modern hosting computing systems for small and medium business, Academy of Entrepreneurship Journal Volume 25, Issue 4, 2019.
10. Schumpeter J.A. Theory of economic development (Study of entrepreneurial profit, capital, credit, interest and business cycle). - M., 2019.
11. Safwan Al Salaimeh, Eman Al Reyati, Using of New Information Technology in the Creating of Promotion Products, Journal of Economics Sciences: Theory and Practice, Vol. 75. Issue 2. 2018.
12. Salim Istyaq, Prof. Safwan Al Salaimeh, Dr. Amjad Miqdadi, Decomposition Algorithm of the Model of Electronics Systems for Modeling in Conditions of Distributed Resource, International Journal of Emerging Technology and Advanced Engineering, Volume 8, Issue 3, March 2018.
13. Safwan Al Salaimeh. A new model for information logistics system Architecture, Journal of Theoretical and Applied Information Technology, June, Vol.28. No.1, 2011, Pakistan.

MƏDƏNİYYƏT STRATLARININ EKOLOJİ MENECMENTİ: POSTSOVET MƏKANI (RUSİYA FEDERASİYASI TİMSALINDA)

Daxil olub: 26 aprel 2023-cü il
Qəbul olunub: 30 may 2023-cü il
Received: 26 April 2023
Accepted: 30 May 2023

***Yelena Sorokina*[1]*, Fuad Cabbarov*[2]**
[1]*pedaqoji elmlər namizədi, dosent, dövlət-hüquq fənləri "RGUP" kafedrasının baş müəllimi, Rusiya Federasiyası, Sankt-Peterburq,* [2]*Menecment kafedrasının baş müəllimi, i.ü.f.d., Azərbaycan Turizm və Menecment Universiteti*
[1]*halens@mail.ru,* [2]*fuadjabbarov@gmail.com*

Xülasə

Tədqiqatda eko-mədəni proseslərin idarə olunmasının əsas vektorları haqqında həm cəmiyyət tərəfindən mənimsənilən, həm də bu sahədə formalaşmaqda olan qabaqcıl təcrübələrdən nəticələr çıxarılmışdır. Məqalənin nəticələri postsovet məkanının əksər ölkələrində mədəni təbəqəni müəyyən edən eko menecment və hüquq üzrə mövqelərin öyrənilməsi ilə əsaslandırılır; mədəni-normativ tənzimləyicilərin təhlili vasitəsilə eko-mədəni hüquqi reallığın öyrənilməsi metodu tətbiq edilir. Müəlliflər belə hesab edirlər ki, mədəniyyət stratlarının ekoloji menecmenti dövlətçiliyin fundamental amilidir. Məqalədə sistemli yanaşmadan istifadə edilir və bu zaman əsas diqqət eko-mədəni menecmentin klasterlərə bölünmə yolu ilə – həmçinin mədəniyyət sahələrinin (maddi obyektlər, mədəniyyətə subyektiv münasibət və ideal obyektiv gerçəkliyin) hüquqi tənzimlənməsi nəzərə alınmaqla – onun təkmilləşdirilməsinə yönəldilir. Həmçinin mədəni stratlardakı çağdaş problemlər və ekoloji böhranlar da nəzərdən keçirilir.

Açar sözlər: *ekoloji menecment, mədəniyyət stratları, dövlətçilik, hüquq.*

ENVIRONMENTAL MANAGEMENT OF CULTURAL STRATA IN THE POST-SOVIET AREA (IN CASE OF THE RUSSIAN FEDERATION)

Elena Sorokina*[1]*, Fuad Jabbarov*[2]*,
[1]*Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Senior Lecturer of the Department of State and Legal Disciplines of the NWF FGBOUVO "RSUP", St. Petersburg, Russian Federation*
[2] *phd in economics, Senior Lecturer of the Department of Management Azerbaijan University of Tourism and Management,*
[1]*halens@mail.ru,* [2]*fuadjabbarov@gmail.com*

Abstract

The basis of the content of this area is the ecology manager of the culture stratum in the post-soviet area. Based on the analyzes conducted in the study, conclusions were

drawn from the leading practices adopted by the society, as well as those being formed in this field, about the main vectors of the management of eco-cultural processes. The results of the article are based on the study of positions on eco-management and law that define the cultural class in most countries of the post-Soviet space; the method of studying the eco-cultural legal reality through the analysis of cultural-normative regulators is applied. The authors believe that ecological management of cultural stratum is a fundamental factor of statehood. The article uses a systematic approach, and at this time the main focus is on its improvement by dividing the eco-cultural management into clusters - as well as taking into account the legal regulation of cultural areas (material objects, subjective attitude to culture and ideal objective reality). Contemporary problems in cultural stratum and environmental crises are also considered in the article.

Keywords: *environmental management, cultural stratum, ecosystem, statehood.*

ЭКОЛОГИЧЕСКИЙ МЕНЕДЖМЕНТ СТРАТЫ КУЛЬТУРЫ НА ПОСТСОВЕТСКОМ ПРОСТРАНСТВЕ (НА ПРИМЕРЕ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ)

Елена Сорокина[1], Фуад Джаббаров[2]
[1]кандидат педагогических наук, доцент,
старший преподаватель кафедры
государственно-правовых дисциплин СЗФ ФГБОУВО
«РГУП», Российская Федерация, Санкт-Петербург
[2]д.ф.э.н., старший преподаватель кафедры менеджмента
Азербайджанского университета туризма и менеджмента
[1]halens@mail.ru, [2]fuadjabbarov@gmail.com

Резюме

Основой содержания данной статьи является экологический менеджмент страты культуры на постсоветском пространстве. В результате проведенного в исследовании анализа сделаны выводы об основных векторах управления эколого-культурными процессами, как освоенных обществом, так и формирующихся на данном пространстве лучшие практики. Выводы статьи обоснованы изучением позиций по экоменеджменту, праву, детерминирующих культурный пласт в большинстве стран постсоветского пространства. Применяется метод изучения экокультурной правовой реальности посредством анализа норм - культурных регуляторов. Создатели придерживаются мнения, что экологический менеджмент страты культуры является основополагающим фактором государственности. Актуализируется системный подход, в ходе которого акцент делается на совершенствовании экокультурного менеджмента путем разделения его на кластеры с учетом правового регулирования сфер культуры (материальные

объекты, субъективное отношение к культуре и идеальная объективная реальность). Каждый из кластеров имеет собственную систему экологического менеджмента, которая вписана в правовой факт, руководство культурной политикой и перспективы управления. Рассматриваются вызовы и экокризисы современности в области культурной страты.

Ключевые слова: *экологический менеджмент, страта культуры, государственность, право.*

Giriş

Artıq formalaşmış dövlət mədəni ekosisteminin hüquqi forması: keçmiş SSRİ ölkələrində dövlət tənzimlənməsi mədəni və ekoloji həyatın hüquqi aspektlərini də əhatə edir ki, bunlar da əvvəllər ya hüquqi sahədən kənarda mövcud idi, ya da az inzibati təsirə məruz qalırdı. Dövlət idarəçiliyinin səbəb-nəticə zəncirində olan aşağıdakı tədbirlər bunu deməyə əsas verir:

1) ekologiya və mədəniyyət sahəsində hüquqi münasibətlərin daha detallı qurulması;
2) mədəni təbəqəyə cəlb edilmiş yeni hakimiyyət orqanlarının yaradılması, onlara yeni funksiyalar verilməsi;
3) mövcud aparatın səlahiyyətlərinin genişləndirilməsi;
4) cəmiyyət və dövlətin davamlı inkişafını qorumaq məqsədilə mədəni ekosistemin müntəzəm monitorinqi.

Yuxarıda göstərilən tədbirlərin mənəvi, sosial, siyasi, iqtisadi və digər sahələrdəki səmərəliliyi probleminin belə bir formatda aktuallaşdırılması Rusiya dövlətçiliyinin eko-mədəni həyatının nəzəri, hüquqi və praktiki dominantlarını müəyyən etmədən mümkün deyil.

Əsas tədqiqat

Tədqiqatımızın mərkəzi elementi "mədəniyyət" kateqoriyasıdır. L.Q.İonin və A.V.Merenkovun fikrincə, mədəniyyət:

1) insan cəmiyyətinin keyfiyyət xarakteristikasıdır;
2) o, bioloji yolla ötürülə bilməz;
3) yalnız təlim prosesində ötürülə bilər;
4) möhkəm ideoloji əsasa malikdir;
5) simvolik formada (dil vasitəsilə) mövcud olur və ötürülür [1, 2].

Mədəniyyətin (ümumfəlsəfi mənada) əsas prinsiplərindən biri əsasını fəlsəfi əsərlərdə tapmış humanist prinsipdir. A.Şveyser maddi olana mədəni komponenti yalnız o zaman aid edir ki, o, "fərd və cəmiyyətin təkmilləşməsi ideyasının xidmətinə verilə bilsin" [3]. A.Y.Flierin fikrincə, mədəniyyət "qan qohumluğu, siyasi..., sosial..., mədəni" [4] həmrəyliyi təmin edir, dövlətə xas və hüquqi tənzimlənməyə aid olan sosial ekosistemi formalaşdırır. Belə tənzimləmənin hüdudları bir sıra amillərlə müəyyən edilir:

1) dövlət resursları;
2) müəyyən azadlıq dərəcəsinə malik olan hüquqi şəxs;
3) cəmiyyətin multikultural vəziyyəti;
4) cəmiyyətin sivilizasiya səviyyəsi və onun inkişaf xüsusiyyətləri;
4) hüquq sisteminin vəziyyəti və s.

Əsas hüquqi sənədlərdə Rusiya "böyük mədəniyyətə, nəhəng mədəni irsə, çoxəsrlik mədəni ənənələrə və tükənməz yaradıcılıq potensialına malik ölkə" [5] kimi xarakterizə edilir.

Ekosistemdə mədəniyyət plastını nəzərdən keçirək:

1) mədəniyyət ekoloji, fiziki, kimyəvi və digər törəmə xüsusiyyətlərə malik tarixi abidələrdə, memarlıq obyektlərində, mədəniyyət müəssisələri və s.-də təcəssüm olunmuş maddi obyektlərə əsaslanır;

2) mədəniyyət maddi təbiəti əks etdirən dil, əxlaq normaları, adət və ənənələr, hüquq normaları və ideal obyektiv reallığın digər formalarında mövcud olan dəyərlər sistemidir; o, praktika ilə təsdiqlənərək və cəmiyyət tərəfindən dərk edilərək inkişafın istiqamətini müəyyən edir [6];

3) mədəniyyət hər bir fərd tərəfindən sırf özünəməxsus şəkildə, ehtiyaclara, ideyalara, biliyə, inanclara və s. uyğun olaraq qavranılır; yəni o, subyektiv ideal gerçəklikdə mövcuddur.

Mədəni proseslərin dinamikası məkan-zaman hadisəsidir və o, keçmişdən gələcəyə elə şəkildə baş verir ki, varlığın yuxarıda qeyd edilən, ekomədəni təbəqəni strukturlaşdıran hər bir qatı zaman şkalasında nəzərdən keçiriləcək olur.

Dövlət və təşkilati-hüquqi idarəetmə və tənzimləmə hüquq mənbələrində göstərilən mədəni komponentləri dövlət orqanlarının səlahiyyətləri çərçivəsində, icazə verilən dərəcədə tənzimləyir (yəni mədəniyyəti tam olaraq tənzimləmir). Rusiya dövlətçiliyinə aid müvafiq mənbələr Konstitusiya [7] və konstitusiya dəyişikliklərini nəzərə alan digər hüquq mənbələridir.

Təklif etdiyimiz "Rusiya dövlətçiliyində mədəni təbəqələrin klasterləri: prosesin statikası və dinamikası" modeli birincisi, zaman dövrlərini (tarixi amillər, indiki reallıqlar, planlanan gələcək amillər), ikincisi, ekosistem qatlarını (obyektiv ideal, subyektiv ideal, maddi) nəzərə alan koordinat sisteminə uyğun olaraq qurulmuşdur. Bu koordinatlar bir-birinin üstünə qoyulduqda, biz mədəni təbəqənin doqquz klasterini alırıq; onlar aşağıdakı cədvəldə təsvir edilmişdir. Məqalədə onların hər biri ekosistem kontekstində təhlil edilir.

	Tarixi amillər	Gerçək indi	Planlanmış gələcək
Obyektiv ideal	Sosial prinsiplər və normalar	Dövlət siyasəti və qanun yaratma prosesi	İcbari hüquqi aktlar, digər qərarlar
Subyektiv ideal	Fikirlər sistemi və fərdi prinsiplər	Fərdi davranış modeli	Fərdin layiqli yaşam üçün gələcəyə baxışı
Maddi	Mədəni irsə aid yer və obyektlər	Cari maliyyə və güc	Maliyyələşdirilmiş inkişaf planları

Morality, truth

Sxem 1. Rusiya dövlətçiliyində mədəni təbəqələrin klasterləri: prosesin statikası və dinamikası

Mədəniyyətin maddi məzmunu onun maddi daşıyıcısıdır. Maddə və sahə şəklində mövcud olan, məkan və zaman atributlarına malik materiya mədəniyyətin maddiliyini müəyyən edən özündə və insan şüurunda əks olunma xüsusiyyətlərinə malikdir. Bu xüsusiyyət mücərrəd təfəkkürün əsas amilidir və yalnız insan şüuruna aiddir. Materiyanın cəmiyyətdə hərəkəti gerçəkliyin məqsədyönlü transformasiyasına yönələn insan fəaliyyətləri əsasında müxtəlif təzahürlərə malik olur [8]. Varlığın dəyişməz qanunlarına tabe olan maddi aləmin obyektivliyini və hər bir ideal nəsnənin maddi daşıyıcıya malik olmasını nəzərə alaraq, həqiqətə uyğun gələn mədəni təbəqənin mahiyyəti haqqında nəticə çıxarmaq olar.

Mədəni stratın idarə olunması ilə birbaşa bağlı olan ekoloji aspektin əhəmiyyətini də qeyd etmək zəruridir. Yuxarıdakı elementlər ətrafdakı ekosistemlə mənəvi və etik vəhdətdə olmadan xaotik şəkildə formalaşa bilməz. Şəxsiyyətin ekzistensiyası mentallığın əsas dəyər və prinsiplərinin formalaşması və onu əhatə edən dünya ilə qarşılıqlı əlaqədən birbaşa asılıdır [9].

Mədəniyyətin subyektiv-ideal elementi insan şüurunda formalaşır. Belə izah etmək olar ki, "bu, Kainatın elektromaqnit sahəsi ilə insanın, onun orqanlarının, elementar hissəciklərinin qarşılıqlı təsirinin obyektiv-subyektiv nəticəsidir" [10] ki, bu da əsasən fiziki və kimyəvi hadisələrdən və onlardan törəmə, mental prosesləri (ki, onlar müvafiq obyektivizmi müəyyən edir) yaradan bioloji və fizioloji proseslərdən başqa bir şey deyil. İnsanın subyektiv-ideal gerçəkliyi rəqəmsallaşma sahəsində müasir nailiyyətlər, fərdin legitim statusunun normativ amillərinin genişlənməsi, müxtəlif mədəni modellər

və s. sayəsində azadlıq dərəcəsini artırır; lakin eyni zamanda, bu vəziyyət paradoksal olaraq müasirliyin əsas problemini yaradır: insanlar yaradıcılıq fəaliyyətini müstəqil təşkil edə bilmirlər [11]. Obyektiv reallığa tabe olan və ona əsaslanan "virtual reallıqda" qalmaq insanda həyat qaydaları haqqında yanlış təsəvvür yarada, hətta yeniyetməlik dövrünü 30 və daha çox yaşa qədər uzada bilər. Bu müasir fenomen "kid" (uşaq) və "adult" (böyük) sözlərindən yaranan "kidult" termini ilə ifadə olunur və yetkin yaşlarına (otuz və ya daha böyük) baxmayaraq, qadcetlər, oyuncaqlar alarkən özlərini yeniyetmə kimi hiss etməyə davam edənlərə şamil olunur. Bununla, gec yetkinləşən həmin otuz yaşlı yeniyetmələrin sosial-mədəni məqsədqoyma vektorlarına əsaslanan mədəni məkanı məhdudlaşır.

Təsvir edilən fenomen sosial-mədəni və psixoloji böhran hadisələrilə müşayiət olunur: "kidult" özündə əhəmiyyətli bədən dəyişiklikləri yaşayır, lakin valideynlərdən qaçılmaz ayrılma prosesi həyata hazırlıq ilə müşayiət olunmur (bir qayda olaraq, onların əmək, peşəkar, ailə, valideyn və müsbət ünsiyyət təcrübələri yoxdur). „Kidult"ın ünsiyyət mədəniyyəti potensialı optimal ola bilməz: onun özünü identifikasiya problemləri ünsiyyətinin bütün aspektlərində - iradi bacarıqlarında, məsuliyyətdə və empatiya səviyyəsində əks olunur. „Kidult"larda aşağı ümumi intellektual və relyasion inkişafı, sosial dəyərlərin müəyyən edilməsi və s. problemləri ehtiva edən sosial-kommunikativ baryer formalaşır. Yuxarıda sadalanan dominant amillər (psixoloji, peşəkar, kommunikativ və s.), xüsusilə onların vəziyyətinin qeyri-müəyyənliyi, "çox kanallı" subyektdə tək özünə və yaxın ətrafına inamsızlıq deyil, həm də institusional ekokontekstdə qeyri-müəyyənlik yaradır. Ekomədəni qeyri-yetkinlik və inamsızlıq digərilərini bəyənməməkdə ifadə olunur; bu insanlarda həzz almaq istəyi yüksək şəkildə hiss olunur. Müvafiq təkamül mərhələsi münaqişələr və narahatlıqlarla müşayiət olunur ki, bu da çox vaxt ekosistemə mənfi təsir edən, mədəni və hüquqi normaları pozan deviant, antisosial davranışlarla ifadə olunur. Texnoloji inqilaba sərmayələr tez-tez aşkar anti-sosial davranışlar edən „ekran", „çox kanallı" insan fenomenini ortaya çıxarıb. Sosiallaşmanın təkmilləşdirilməsi baxımından, ekoloji menecment yeni ünsiyyət və özünü ifadə formaları nəzərdə tutur. Burada əsas vasitələr sosial münasibətlər və mədəniyyətin dövlət ekosisteminin ayrılmaz kompleksini təşkil edən hissəsidir. Bu kontekstdə münasibətlərin iki səviyyəsi müəyyən edilir: "sosial" və "sosial-normativ" [12].

Davranış aspektlərini nəzərdən keçirərkən, qeyd etmək lazımdır ki, bir tərəfdən, nəzərdən keçirilən amillər mədəni formata daxili təsir göstərir; digər tərəfdən, ekosistemi öz ehtiyaclarını qarşılamaq məqsədilə tabe etməkdə, ona xarici təsir göstərir. Ekosistemin formasının dəyişməsi mədəni stratın deformasiyasına və transformasiyasına gətirib çıxarır [13].

Obyektiv ideal fəlsəfi səbəbiyyət nəzəriyyəsi ilə məntiqi izah olunandır. Bu nəzəriyyəyə əsasən: 1) səbəbiyyət qanunu universal və obyektivdir; 2) o, özünü bərabər şəkildə göstərir və varlığın bütün sferalarında nəzərə alınmalıdır; 3) varlığın müxtəlif

sferaları üçün interpretasiyalara malikdir; 4) "hər zaman və hər yerdə... təbiət və cəmiyyət hadisələri arasında asılılığı ifadə edir" [14].

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, mədəni ekosistem sferasında hüquqi proseslər üç müvəqqəti formada nəzərdən keçirilir: 1) tarixi amillər, 2) gerçək (indiki), 3) proqnozlanan və planlanan (gələcək).

Tarixi amillər keçmişlə – qısamüddətli və uzunmüddətli tarixi yaddaşın təzahürü ilə – dialoqu nəzərdə tutur. Gerçəklik dixotomikdir: "obyektiv" və "subyektiv" olandan ibarətdir. Obyektiv gerçəklik maddi dünyanı və "onun bütün ideal məhsullarını" [15] formalaşdıran, daimi hərəkətdə olan əbədi materiyadır ki, burada da əsas meyar sosial praktikadır.

Hadisələrin proqnozlaşdırılması və planların tərtib olunması mədəni ekosistemdə obyektiv prosesdir. İnstitusional-hüquqi format hüquqi modelləşdirmə imkanını nəzərdə tutur ki, bu da "dövlətin proqnozlaşdırma fəaliyyətinin zənginləşdirilməsi üçün mühüm kanal rolunu oynayır… və onun inkişafdan qalması ortaya çıxan problemlərə təsir göstərmək üçün hüquqi tədbirlərin görülməsində qaçınılmaz olaraq gecikməyə gətirib çıxarır" [16]. Obyektiv qavrayışda ekomədəni gerçəkliyin idarə edilməsi aşağıdakı prinsiplərə əməl olunmaqla reallaşa bilər: etibarlılıq, hüquqi obyektivlik, proqnozlaşdırma prosesinin daimiliyi, hüquqi institutların davamlılığı, ardıcıllıq, hüquqi tənzimləyicinin əsaslandırılmış olması və normativ aktlara riayət [16].

Yuxarıda göstərilən cədvələ əsasən, birinci sütuna məcmu hüquqi fakt, ikincisinə – dövlət mədəniyyət siyasəti və eko-sosio-mədəni proseslər kimi, üçüncüsünə – hüquqi doktrina kimi baxıla bilər. Biz hər bir klasteri sintaqmatik ardıcıllıqla, hüquqi gerçəklikləri dəstəkləyərək ayrılıqda nəzərdən keçirəcəyik.

Dövlət tərəfindən nəzərə alınan obyektiv mədəni keçmiş təcrübəyə əsaslanan prinsip və normalar sistemidir və o, əxlaqı, hüquq prinsiplərini və sistemini, mədəni doktrina və dövlət siyasətini, sosial və dövlət quruluşunu, dövlət ekosisteminin əsası olan fərdi davranış modelini müəyyən edir. Rusiyanın əksər qanunlarına, xüsusilə Konstitusiyanın 68-ci maddəsinin 4-cü hissəsinə əsasən, "mədəniyyət... [Rusiyanın] çoxmillətli xalqının unikal irsi... dövlət tərəfindən dəstəklənir və mühafizə olunur"; ölkənin əsas sənədi media azadlığı və senzuranın qadağan edilməsini (29-cu maddənin 5-ci hissəsi); yaradıcılıq və tədris azadlığını (44-cü maddənin 1-ci hissəsi); uşaqların hərtərəfli mənəvi, əxlaqi, intellektual və fiziki inkişafına, vətənpərvərlik, vətəndaşlıq və ağsaqqallara hörmət tərbiyəsi üçün şərait yaradılmasını (67.1-ci maddənin 4-cü hissəsi) təmin edir. Bunlar qanuni hüquqi sahəni təmin edən və mentallığın dominantlarını mədəniyyətin əsas elementləri kimi dəstəkləyən normalardır; onlar təfəkkürün struktur elementlərinə aid olduqları üçün, ekoloji menecment olmadan mümkün olmur.

Q.Hofsted [17] tərəfindən aparılan eksperimentlər müxtəlif etnomilli qrupların mədəni yanaşmalarında və təfəkkür formalarında fərqliliklər nümayiş etdirib ki, bu da mədəniyyət və ekosistemin birbaşa qarşılıqlı əlaqəsini sübut edir. Mədəniyyətin və

cəmiyyətin inkişafı üçün prioritetlərin müəyyən edilməsi sistemində müxtəlif konseptual yanaşmaların olmasına baxmayaraq, əksər tədqiqatçılar davamlılıq, qorunma və təkrar istehsal imkanlarını ekosistem dominantları kimi göstərməyə üstünlük verirlər. Eksperimentlərin təhlili təfəkkür formaları, davranış aspektləri və mədəniyyətin ekosistemdən birbaşa asılılığını göstərir. Q.Hofstedin mədəniyyətlər bölgüsü əsasən ekosistemin spesifikliyinə əsaslanaraq formalaşan davranış aspektlərinə fokuslanır. Ekosistem ekomədəniyyətin dominantına təsir edir və digər ekoloji sistemə keçid nöqtəsində bitən coğrafi sərhədlər daxilində müxtəlif etnomilli qrupların sabit mədəniyyətlərini formalaşdırır.

Dövlət sistemində mədəniyyətin əhəmiyyəti postsovet məkanının əksər ölkələrinin hüquq mənbələrində təsbit edilmişdir ki, bunun da tərifinin parlaq nümunəsini Rusiya konstitusiyasında və "Mədəniyyət haqqında Rusiya Federasiyası Qanunvericiliyinin əsasları"nda tapmaq olar [18]. Orada aşağıdakı mühüm xüsusiyyətlər qeyd olunur: 1) cəmiyyətin inkişafında və xalqların milli özünəməxsusluğunun qorunub saxlanmasında, onların ləyaqətinin təsdiqində mədəniyyətin rolu, 2) mədəni dəyərlərin yaradılması və qorunmasının əlaqəsi, bütün vətəndaşların ona sosial-iqtisadi tərəqqiyə, demokratiyanın inkişafı, Rusiya Federasiyasının bütövlüyü və suverenliyinin möhkəmləndirilməsi ilə qoşulması, 3) millətlərarası mədəni əməkdaşlıq və milli mədəniyyətin dünyaya inteqrasiyası.

Rusiyanın bütün məkanında submədəniyyətin formalaşmasının inteqrasiya xüsusiyyətlərini məhz oradakı federal dövlət quruluşu və ekosistemlərdəki fərq təşkil edir. Bununla belə, submədəniyyətin fəaliyyəti həmişə yaradıcı xarakter daşımır; o, əsas fərqi arxaizm və ənənələrin, heç bir dəyişikliyə məruz qalmayan ənənəvi təməllərin yayılması olan qapalı ənənəvi mədəniyyətlərin müqaviməti ilə üzləşir. Diffuziyanın olmaması heç də fərqli mədəniyyətin qavranılması demək deyil və Rusiya nümunəsi əsasında müxtəlif etnik mədəniyyətlər, submədəniyyətlər və ekosistemlər arasında eyni dərəcədə sabit tolerantlıq görmək mümkündür. Yuxarıda göstərilənlərin hamısı müəssisələrin təsərrüfat fəaliyyətinin daxili qaydaları, habelə müxtəlif qurumlararası münasibətləri tənzimləyən korporativ davranış kodeksinə təsir göstərir [9].

Müşayətedici səbəb kimi dövlət siyasəti və norma yaradıcılığı şəklində obyektiv-ideal təbəqə də mövcuddur. Onun mövcudluğu ekoloji menecment elementlərini – etnik qrup və mədəniyyətlərin milli mentalitet, adət-ənənələrini – aktiv etməklə, gerçək indidədir. Ekoloji menecment elementləri şəxsiyyətin, cəmiyyətin və dövlətin maraqları naminə həyata keçirilir. Bu kontekstdə dövlət mədəni fəaliyyətdə konstitusiya hüququnun təmin edilməsi və qorunması problemlərini həll edir; mədəni azadlığa təminat yaradır; mədəniyyətin dəstəklənməsi prinsiplərini və hüquqi normalarını, həmçinin dövlətin yaradıcılıq proseslərinə qarışmamasına təminatı müəyyən edir. Rusiyada dövlət tərəfindən müxtəlif səviyyəli büdcələrdən maliyyələşdirilən təxminən 640 teatr var. Belə çıxır ki, dövlət teatrların işinə maddi dəstək verməyə borcludur, lakin onun yaradıcılıq prosesinə, əsərin bədii oxunuşuna müdaxilə etmək hüququ yoxdur; yəni

dövlətin ekomədəni quruluşu – məsələlən, mənəvi-əxlaqi dominantların gücləndirilməsi və konkretləşdirilməsini, yəni mədəni stratın ekoloji menecmentinin baza elementlərini – yaxşılaşdırmağa hüquqi təsir rıçaqları yoxdur.

Bununla belə, obyektiv ideal mənada planlaşdırılan gələcək mədəniyyət sahəsində dövlət siyasəti və müvafiq hüquq-mühafizə aktları, həqiqəti, əxlaqı, həmçinin iqtisadi və sosial inkişafın obyektiv qanunlarını təmin edən digər qərarlardır.

Sxemimizin növbəti üfüqi səviyyəsində subyektiv ideal dayanır ki, burada da keçmiş, mədəniyyətin təsiri altında tərbiyə olunan fərdin ideya və prinsiplər sistemi kimi nəzərdən keçirilir. Subyektiv ideal üçün gerçək indi buna söykənir: "subyektiv reallıq, insanın "mənəvi təbiətini" təşkil edən ruhunun bir hissəsi kimi "həqiqət" kateqoriyası ilə qarşılıqlı əlaqədədir... bu, insan konsepsiyasına, onun ümumbəşəri – mənəvi sabitliyin özəyi olmaq – mahiyyətinə uyğundur" [19]. Eyni zamanda, fərdin davranış modeli qanuni, neytral-legitim ola bilər; bununla belə, o, (sözün geniş mənasında) əxlaq və mənəviyyatın aid edildiyi ekosistem dominantlarına uyğun olaraq formalaşa da bilər.

Subyektiv mənada gələcəyin ekologiyası fərd üçün kamillik ideyalarına uyğun daha mükəmməl perspektivi nəzərdə tutduğu halda, "öz gələcəyi üçün perspektivləri itirmək, yəni şüurun müvəqqəti sahəsinin deformasiyası davranış dezadaptasiyasına səbəb olur" [20].

Müasir dünya cəmiyyətin mənəvi ekosferini bir çox formaları (dil xüsusiyyətləri, dialektlər, adət-ənənələr, təbiət və kainatla bağlı biliklər, ənənəvi sənətkarlıq və s.) özündə ehtiva edən qeyri-maddi mədəni irs kimi aktuallaşdırır. Problem bundan ibarətdir ki, bu irsin qalıcılığını müəyyən etmək üçün ölçü vahidi tapmaq mümkün deyil, ona görə də cəmiyyətin qeyri-maddi mədəni irs kimi mənəvi ekosferası hazırda hüquqi tənzimləmə obyekti ola bilməz.

Digər məsələlərdə mədəni-hüquqi münasibətlərin gerçək maddi vəziyyəti mədəni irs obyektlərinə münasibətdə onların qorunmasını, öyrənilməsini və populyarlaşdırılmasını, əldə olunmasını, yeni mədəniyyət obyektlərinin və ya sənət əsərlərinin yaradılmasını təmin edən vasitələr, qüvvələr və imkanlardır. Mədəni təbəqənin legitimləşdirilməsi məsələləri obyektə hüquqi statusun verilməsi ilə bağlıdır. İndiki dövrdə postsovet məkanının bir çox ölkələrində bu məsələ ilə bağlı norma-tənzimləyicilər də daxil olmaqla, "Mədəni irsin obyektləri (tarix və mədəniyyət abidələri) haqqında" sənədlər qəbul edilib [21]; abidələr, abidə kompleksləri və görməli yerlər bu sənədlərə əsasən klassifikasiya edilir. Bununla belə, yuxarıda göstərilən qanun qeyri-maddi mədəni irs nümunələrinə aid deyil.

Ekoloji menecmentin vəzifəsi mövcud qanunvericiliyə uyğun olaraq ekosistem dəyərləri kontekstində dövlət mülkiyyətində olan mədəniyyət obyektlərinin maliyyələşdirilməsini həyata keçirməkdir. Bunula belə, bir sıra normalar ekspertiza tələb edir ki, bu zaman da ayrılan vəsaitlərin həcmi barədə sual yaranır. Maliyyələşdirmənin təfərrüatları ölkənin müxtəlif dövrlər üçün nəzərdə tutulmuş büdcəsində göstərilmiş olur.

Bütövlükdə postsovet məkanının mədəniyyət siyasəti obyektivizmin əsas prinsiplərinə uyğundur; bunlardan başlıcası mədəni hüquqi münasibətlərin həqiqətə və əxlaqa uyğunluğudur. Əxlaqın ali məqsədi normadır (bu konteksdə cəmiyyət və dövlət üçün düzgün olanı təşviq edən norma sosial mənada xeyirxahlıq, hüquqi mənada isə fayda anlayışına uyğun gəlir). "Norma – abstrakt olmayan, şəxsi, canlı… olaraq insanın əxlaqi münasibət, davranış idealını ifadə etməklə – həm də daxilən qəbul edilmiş, yaşanmış ola bilər" [22]. Elmin öyrəndiyi və fərd tərəfindən dərk edilən həqiqət "üzvi şəkildə bağlı olduğu İnam, Xeyirxahlıq, Gözəllik, Azadlıq, Sevgi və s. kimi mədəni dəyərlərlə birlikdə ən yüksək mənəvi dəyərlərdən biridir" [22].

Zaman araşdırmamızın mövzusuna müəyyən təkamül və çox vaxt inqilabi düzəlişlər təqdim edir. Belə ki, ölkələrin mədəniyyət siyasətinə aid əksər milli qanunvericilik aktlarında və fərmanlarında ekomədəni kontekstin "təhlükəli, böhranlı" amilləri və mədəni təbəqənin klasterlərində onların mənfi əksi qeyd olunur.

Keçmiş SSRİ ərazisində gələcək mədəniyyətlərarası dialoq üçün bu böhranın ən təhlükəli mümkün təzahürləri bunlardır:

• cəmiyyətin intellektual və mədəni səviyyəsinin aşağı düşməsi;
• qəbul edilmiş ümumi dəyərlərin devalvasiyası və dəyər oriyentasiyalarının təhrif edilməsi;
• aqressiya və dözümsüzlüyün artması, antisosial davranış təzahürləri;
• tarixi yaddaşın deformasiyası, ... cəmiyyətin atomlaşması – dostluq, ailəvi, mehriban qonşuluq kimi sosial əlaqələrin qopması, fərdiyyətçiliyin artması, başqalarının hüquqlarına etinasızlıq [23].

Yuxarıda qeyd olunmuş siyahı cəmiyyətin bir hissəsinin cəzasızlıq haqqında subyektiv təssəvürünü formalaşdıran mədəni təbəqələrin obyektiv ideal klasterini və sosial refleksiyanı müəyyənləşdirir (bu cəzasızlıq təssəvürü böyük dərəcədə mənfi və dağıdıcı xarakter əlamətlərinin təzahüründə fərdin anonimliyini təmin edən virtual məkan təsirinin məhsuludur).

Bizim təqdim etdiyimiz konsepsiyaya uyğun olaraq, obyektiv ideal mədəni reallıqlarla bildirilir; subyektiv ideal klaster isə sosial şəbəkələrin anonimliyi və müasir mədəniyyətin maddi daşıyıcıları olaraq, virtual məkanın təsiri nəticəsində yaranan destruktiv xarakter əlamətlərinin təzahürünə görə fərdin şəxsən cəzasız qalması ilə ifadə olunur.

Buradan çıxan nəticə özünü belə göstərir: dövlət, ola bilsin, hüquqi mədəni məkanın korreksiyası yolu ilə yeni kommunikasiya mühitində ekoloji menecment alətlərinə müdaxilə etməyə və onları təkmilləşdirməyə borcludur.

Tədqiqatın nəticələrinə əsasən aşağıdakı fikirləri hasil edə bilərik:

1) mədəniyyət sferası aşağıdakıları əhatə edən klasterlərdə sistemləşdirilə bilər: a) zaman intervalları (keçmiş, indi və gələcək) və b) obyektiv maddi və subyektiv reallıq;
2) XX əsrdə Rusiyada mədəni təbəqənin hüquqi tənzimlənməsi idarəçiliyinin təkmilləşdirilməsi hüququn əsas prinsiplərinə uyğun gələn iri həcmli qanunvericilik bazasına malikdir: yaradıcılıq azadlığı elan edilib, senzura qadağan olunub,

mədəniyyət obyektlərini qorumaq, onların fəaliyyətini bütün səviyyəli büdcələrdən maliyyələşdirmək, dövlət dilinin statusunu təmin etmək və s. öhdəliklər mövcuddur;
3) dövlətə mədəniyyət sahəsində hüquq münasibətlərini icbari şərtlərlə yaratmaq, tənzimləmək (stimullaşdırmaq) və qorumaq səlahiyyəti verilir: a) bu hüquq münasibətləri hüququn əsas mənbəyi Konstitusiyada təsbit edilməli və b) mədəniyyət sahəsində dövləti sui-istifadə və özbaşınalıqdan məhdudlaşdıracaq hüquq münasibətləri tənzimlənməlidir;
4) ekosistemin və mədəniyyətin qorunması sahəsində dövlətin əsas vəzifəsi mövcudluğun obyektiv qanunlarını əks etdirən informasiyanın doğruluğunu təmin etmək, həmçinin həqiqəti və əxlaqı mədəni stratın əsas ideyaları kimi qorumaqdan ibarətdir;
5) mədəni çağırışlara ("böhran" amillərinə) aid etmək olar: informasiya ötürülməsi mexanizmində faktlara və mədəniyyət sahəsində şəxsiyyətlərarası münasibətlərin qurulmasında əxlaq amilinə etinasızlıq.

Ədəbiyyat

1. Ионин Л. Г. Социология культуры / Л. Г. Ионин. М.: ЮРАЙТ, 2016.
2. Меренков А. В. Культура эгоизма: сущность и основные характеристики / / Культура, личность, общество в современном мире: методология, опыт эмпирического исследования: коллективная монография (по материалам XX Международной конференции-второй этап) / под общей редакцией Е. В. Грунта и А. В. Меренкова. Екатеринбург: Изд-во ИРГТУ, 2017.
3. Швейцер А. Культура и этика. URL://https://www.litmir.me/br/?b=72612&p=1 - С.291.
4. Флиер А. Я. Очерки по теории исторической динамики культуры. Монография. Электронное издание. Москва: ООО "Издательский дом "Согласие", 2015.
5. Об утверждении Основ государственной культурной политики: Указ Президента Российской Федерации от 24.12.2014 № 808 // СЗ РФ, 29.12.2014, № 52 (часть I) статьи 7753.
6. Тимошин Н. И.Субъективное и объективное в обществе: монография / Тимошин Н.И. Самара: СГАКИ, 2016.
7. Конституция Российской Федерации (принята всенародным голосованием 12.12.1993 с изменениями, одобренными в ходе общероссийского голосования 01.07.2020) // СПС КонсультантПлюс [Электронный ресурс]: www. consultant.ru/document/cons_doc_LAW_28399/ (Дата обращения: 04.07.2021г.).
8. Материя // Большая Советская энциклопедия / ч. ред. О. Ю. Шмидт. М.: Советская энциклопедия, 1926-1947. // Российская государственная библиотека. URL: http://search.rsl.ru/ru/record/01008028141, 05.07.2021.
9. Jabbarov F.Z. «Implementation of corporate governance mechanisms in tourism» Annals of SpiruHaret University.Publishing House of România de Mâine Foundation Economic Series 9(18) issue 4 p.120.
10. Яковлев А. И. Материальность сознания. - 5-е изд., переиздание. и доп. М.: ИНФРА-М, 2011.- С.103.
11. Hauptvogl M., Prčík M., Eliašová M. Integrated environmental management, Slovak University of Agriculture in Nitra - Slovenska posnohospodarska univerzita v Nitre November 2021 DOI:10.15414/2021.9788055224114 ISBN: 9788055224114 [https://www.researchgate.net/-publication/356463003_Integrated_environmental_management]

12. Маркарян Э.С. Избранное. Наука о культуре и императивы эпохи. - Москва; Санкт-Петербург: РГПУ им. А.И. Герцена, 2014. - С.113.
13. Bhat B., Bandh S. Environmental Management. January 2021.Project: Environmental Science University of Kashmir [https://www.researchgate.net/publication/348649827_Environmental_-Management]
14. Малинин В. Б. Философские основы причинной связи в уголовном праве и криминологии // Криминология: вчера, сегодня, завтра. - 2012. - №1 (24). - С. 14.
15. Репина Л. П. События и образы прошлого в историко-культурной памяти прошлого // Новое прошлое - The New Past. - 2016. - № 1. С. 82-99.
16. Правовая модель и реальность: монография / О. А. Акопян, Н. В. Власов, С. А. Грачев и др.; отв. ред. Ю. А. Тихомиров, Е. Е. Рафалус, Н.И. Хлудеев. – М.: ИЗиСП при Правительстве Российской Федерации: ИНФРА-М, 2014.- С.121.
17. Hofstede Geert H., Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions and Organizations Across Nations, 2001 Behaviour Research and Therapy 41(7) DOI:10.1016/S0005-7967(02)00184-5.
18. Основы законодательства Российской Федерации о культуре: утверждены ВС РФ 09.10.1992 за № 3612-1 (ред. от 01.04.2020) // Ведомости СНД и ВС РФ 19.11.1992, № 46, ст. 2615.
19. Хазиев В. С. О сущем и абсурде // Вестник Челябинского государственного университета. - 2014. - № 17. (346). Философия. Социология. Культурология. - Вып. 33.
20. Чадаева К. Д. Образ будущего в разные эпохи // Известия Тульского государственного университета. Гуманитарные науки. - 2013. - № 2. - С. 294-305.
21. Федеральный закон «Об объектах культурного наследия (памятниках истории и культуры) народов Российской Федерации». // СПС КонсультантПлюс [Электронный ресурс]: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_37318/. (Дата обращения: 04.07.2021г.).
22. Большаков В. П. Культура как форма гуманизма, Великий Новгород: НовГУ им. Ярослава Мудрого, 2019.
23. Указ Президента Российской Федерации «Об утверждении Основ государственной культурной политики». // [Электронный ресурс]: https://base.garant.ru/70828330/ (Дата обращения: 04.07.2021г.).

ECONOMIC TRANSFORMATION AND STRATEGIC COOPERATION OF THE "BELT AND ROAD" INITIATIVE BETWEEN AZERBAIJAN AND CHINA

Daxil olub: 7 aprel 2023-cü il
Qəbul olunub: 18 may 2023-cü il
Received: 7 April 2023
Accepted: 18 May 2023

Zaorong Liu[1], Seyidrasul Heydarov[2]
[1]Associate Professor, Wuhan University,
[2]Master Student, School of Political Science and Public Administration Wuhan University
seyidresulheyderov33@gmail.com

Abstract

The main purpose of the study is to identify the problems encountered in the process of economic development by analyzing the macroeconomy of Azerbaijan, introduce the Belt and Road Initiative proposed by China, with the help of this initiative, provided historical opportunity for the economic transformation of Azerbaijan. The research was carried out on the basis of research methods such as literature research method and empirical research method. By analyzing the collected literatures, found out the economical problems faced by Azerbaijan, found out the objectives of the Belt and Road Initiative, and propose feasible solutions to solve problems in a practical way. The result of the investigation is to analyze the specific characteristics of Azerbaijan's macroeconomy, the specific problems, At the same time, it also analyzed the constructive role played by Azerbaijan in this initiative, the achievements of cooperation between the two countries. Today's world is changing so fast, and how the initiative should develop from a strategic perspective, and in this study, we give some constructive suggestions. Limitations of the study is we need more extensive practical information. The practical significance of the research study is to solve the economical problems which were faced by Azerbaijan, using the historical opportunities of the Belt and Road Initiative proposed by China, and as a result, helps Azerbaijan achieve economic transformation, helps China solve problems such as overcapacity and achieve mutual benefit and win-win between the two countries.

Keywords: *belt and road, economic transformation, strategic cooperation, China and Azerbaijan.*

AZƏRBAYCAN VƏ ÇİN ARASINDA "BİR KƏMƏR VƏ BIR YOL" TƏŞƏBBÜSÜNÜN İQTİSADİ TRANSFORMASİYASI VƏ STRATEJİ ƏMƏKDAŞLIQ

Liu Zaorong[1], Seyidrəsul Heydərov[2]
[1]dosent, Vuhan Universiteti
[2]magistr, Vuhan Universiteti, Siyasi Elmlər və Dövlət İdarəçilik Məktəbi
seyidresulheyderov33@gmail.com

Xülasə
Tədqiqatın əsas məqsədi Azərbaycanın makroiqtisadiyyatını təhlil edərək iqtisadi inkişaf prosesində qarşıya çıxan problemləri müəyyən etmək, bu təşəbbüsün köməyi ilə Çinin təklif etdiyi "Bir kəmər və bir yol" təşəbbüsünü təqdim etməkdir. Tədqiqat empirik tədqiqat metodu əsasında aparılmışdır. Toplanmış ədəbiyyatları təhlil edərək, Azərbaycanın üzləşdiyi iqtisadi problemləri aşkara çıxarmaq, "Bir kəmər və bir yol" təşəbbüsünün məqsədlərini öyrənmək, problemlərin praktiki şəkildə həlli üçün mümkün həll yollarını təklif etmək məqsəd olaraq qoyulmuşdur. Araşdırmanın nəticəsində Azərbaycanın makroiqtisadiyyatının spesifik xüsusiyyətləri, konkret problemləri təhlil edilmiş, eyni zamanda Azərbaycanın bu təşəbbüsdə oynadığı konstruktiv rol, iki ölkə arasında əməkdaşlığın əldə etdiyi nailiyyətlər də təhlil edilmişdir. Bugünkü dünya çox sürətlə dəyişdiyinə görə, təşəbbüsün strateji baxımdan necə inkişaf etməli olduğu haqda bu araşdırmada bəzi konstruktiv təkliflər verilir. Tədqiqatın məhdudiyyətləri ondan ibarətdir ki, bizə daha geniş praktiki məlumat lazımdır. Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti Çinin təklif etdiyi "Bir kəmər və bir yol" təşəbbüsünün tarixi imkanlarından istifadə edərək Azərbaycanın üzləşdiyi iqtisadi problemləri həll etmək və nəticədə Azərbaycanda iqtisadi transformasiyaya nail olmaq, Çinə ifrat məhsuldarlıq kimi problemin həllində kömək etmək və iki ölkə arasında qarşılıqlı fayda və qazanc əldə etməkdir.

***Açar sözlər**: bir kəmər və yol, iqtisadi transformasiya, strateji əməkdaşlıq, Çin və Azərbaycan.*

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ТРАНСФОРМАЦИЯ И СТРАТЕГИЧЕСКОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО ПО ИНИЦИАТИВЕ «ОДИН ПОЯС - ОДИН ПУТЬ» МЕЖДУ АЗЕРБАЙДЖАНОМ И КИТАЕМ

***Лю Заоронг* [1], *Сейидрасул Гейдаров* [2]**
[1]доцент, Уханьский университет
[2]MSc, Школа политических наук и государственного управления, Уханьский университет
seyidresulheyderov33@gmail.com

Резюме
Основной целью исследования является выявление проблем, возникающих в процессе экономического развития путем анализа макроэкономики Азербайджана, внедрение инициативы «Один пояс - один путь», предложенной Китаем. С помощью этой инициативы предоставлена историческая возможность для экономической трансформации Азербайджана. Исследование проводилось на

основе таких методов исследования, как литературный метод исследования и эмпирический метод исследования. Путем анализа собранной литературы были выявлены экономические проблемы, с которыми сталкивается Азербайджан, выявлены цели инициативы «Один пояс - один путь» и предложены возможные решения для практического решения проблем. Результатом исследования является анализ специфических характеристик макроэкономики Азербайджана, конкретных проблем. В то же время также проанализирована конструктивная роль Азербайджана в этой инициативе, достижения сотрудничества между двумя странами. Сегодняшний мир меняется так быстро, что инициатива должна развиваться со стратегической точки зрения, и в этом исследовании мы даем некоторые конструктивные предложения. Ограничения исследования в том, что нам нужна более обширная практическая информация. Практическая значимость исследования заключается в том, чтобы решить экономические проблемы, с которыми столкнулся Азербайджан, используя исторические возможности инициативы «Один пояс - один путь», предложенной Китаем, и, как следствие, помочь Азербайджану в достижении экономических преобразований, помочь Китаю решить такие проблемы, как избыточность мощностей и достигнуть взаимной выгоды между нашими странами.

Ключевые слова: *один пояс - один путь, экономическая трансформация, стратегическое сотрудничество, Китай и Азербайджан.*

1. Introduction

At present, the political situation in Azerbaijan is generally stable and the society is united. The oil and gas industry is a pillar industry in Azerbaijan. Oil has great significance for Azerbaijan's economic development. However, the development of the economy is greatly affected by energy prices. A single resource-dependent industrial structure is greatly affected by international oil price fluctuations, which can easily lead to unstable domestic economic growth.

Therefore, the specific objective of the study is to analyze the problems faced by Azerbaijan's economic development from the perspective of oil price fluctuations, and find ways to solve economic development problems from the cooperation with China's One Belt One Road project.

The study found that in order to deal with economic development Azerbaijan is committed to promoting the diversification of the national economy, and the core point is to vigorously develop non-oil gas industries and reduce excessive dependence on the oil and gas industry. The development of non-oil and gas fields is concentrated in the fields of agriculture, transportation and tourism. The Azerbaijani government has

launched a series of key projects and preferential policies. Azerbaijan believes that China's "Belt and Road" cooperation initiative provides a rare historical opportunity for the economic transformation of Azerbaijan and other traditional energy countries along the route. Azerbaijan actively responded and participated, and proposed to cooperate with China in the above three fields (agriculture, transportation and tourism).

2. Literature Review

2.1. Background knowledge of"B&R"

The economic crisis of 2008 had a negative impact on the economic development of the world to varying degrees, among which the negative impact on the EU countries was particularly serious. After the joint efforts of all countries and the international community, the world economy experienced a relatively large recovery in 2010, but soon It fell again and returned to the shrinking situation. In order to give a boost to the world economic recovery and to promote China's economic and social development, President Xi Jinping proposed the "Belt and Road" initiative on behalf of China in autumn 2013 [1].

President Xi Jinping proposed to build the "Belt and Road" in five areas, including "strengthening policy communication, road connection, unimpeded trade, currency circulation and people-to-people bonds", to build a stronger and better global interconnection with countries along the route.

Economic corridor construction is the main content and core of the initiative, so far, there are mainly the following six economic corridors: the New Eurasian Continental Bridge Economic Corridor, China-Mongolia-Russia Economic Corridor, China-Central Asia-West Asia Economic Corridor, China-Pakistan Economic Corridor, Bangladesh-China-India-Myanmar Economic Corridor, China-Indochina Peninsula Economic Corridor [2]. The construction of these six major economic corridors has deepened political mutual trust, interconnection, economic and trade cooperation, capital integration and cooperation, and cultural exchanges among countries along the route, and has played a positive role in various aspects.

Promoting comprehensive cooperation is the goal of the initiative. To a large extent, the essence of the initiative is to build a new international cooperation platform, all countries can carry out multi-faceted cooperation through this new platform,including education, science and technology, environmental protection, health care, tourism, culture, etc., and ultimately make the world a better place.

Generally speaking, this initiative is a strategic initiative proposed after comprehensive consideration of the international situation and China's situation, which is conducive

to the resolution of many global problems and the promotion of the economic and social development of participating countries, including China.

2.2. Azerbaijan's Economic Structural Transformation

Azerbaijan has always been an important energy producer and exporter in the world. As early as the Soviet Union, Azerbaijan is the oil and gas center of the entire Soviet Union, and it is also the only union republic other than Russia that can support itself without relying on central financial subsidies.

In 2004, oil and gas output grew rapidly, accounting for 44.1% of GDP in that year, and has maintained rapid growth since then. In 2007, the output value of Azerbaijan's oil and gas industry accounted for 56.11% of GDP. However, since 2012, it has been affected by the drop in international oil prices. The result is the output value of the oil and gas industry declined rapidly, accounting for only 28.3% of GDP in 2014 [3].

Azerbaijan's economic growth rate reached 34.5% (2006) when international oil prices were high; however, affected by oil price fluctuations, the country's economic growth rate dropped to -3.1% in 2016 [3]. The simplification of foreign trade commodities also The exchange rate of the country is prone to large fluctuations. When oil prices are high, the rate of the U.S. dollar to the manat is maintained at 1:0.8~1; In 2017, the value of currency of the U.S. dollar to manat has dropped to 1: 1.6; in September 2017, it was reduced to 1: 1.9. The rapid depreciation of the domestic currency led to a rapid decline in the domestic per capital GDP denominated in U.S. dollars. In the peak period, Azerbaijan's per capital GDP was close to 8,000 US dollars; and less than 4,000 US dollars in 2016, down nearly half. After oil price fluctuations, GDP growth decreases in the oil and gas industries and in the rest of the economy [4]. Price volatility in the oil and gas field has a direct impact on other non-oil and gas industries because oil and gas prices affect the ability of governments to subsidize other sectors of the economy. Oil and gas price fluctuations can also lead to inflation in the country's economy.

Our results further illustrate that dependence on natural resources can be harmful for an oil-exporting economy. This holds in particular in times of falling oil prices. In this context, a more diversified economy that is less dependent on natural resources would indeed be more resilient in the event of negative oil price shocks.

In response to this challenge, Azerbaijan is committed to promoting the diversification of the national economy. To this end, the Azerbaijan government has proposed a medium-term and long-term economic development strategy, the core of which is to vigorously develop non-oil and gas industries and reduce excessive dependence on the oil and gas industry. As early as 2010, the transformation of the industrial structure and the reconstruction of the development strategy began. In 2022, certain achievements were made in the development of non-oil and gas fields. Azerbaijan's "Report" website reported on January 17 that according to the statistics of the

Azerbaijan National Statistics Committee, the GDP of Azerbaijan will reach 133.8 billion manats (about 78.6 billion U.S. dollars) in 2022, a year-on-year increase of 4.6%. The added value of the oil and gas industry decreased by 2.7%, while the non-oil and gas industry increased by 9.1% [3].

The development of non-oil and gas fields is concentrated in the fields of agriculture, transportation and tourism. The Azerbaijani government has launched a series of key projects and preferential policies.

The first is to vigorously develop agriculture. Since Azerbaijan is rich in agricultural resources, in the process of developing non-oil and gas economy, the focus is moderately tilted towards the agricultural field.

The Baku report.az website reported that Gadir Bayramli, an associate professor at the Azerbaijan State University of Economics, said that during the period 2010-2020, the agricultural sector in Azerbaijan has developed significantly and achieved good results. Especially in terms of grain production, the national annual grain output has reached 3.5 million tons, of which 1.7 million tons of wheat. The problem, Bayramli said, is that most of the wheat grown by farmers in Azerbaijan is used for animal feed, and a small share is used for local flour production. Despite Azerbaijan's self-sufficiency potential, it currently imports its main grains from Russia, Kazakhstan and Ukraine, so it is necessary to work in this direction. In addition, Bayramli introduced that in recent years, Azerbaijan's cotton industry has also achieved considerable development, with significant growth in the past 5-6 years. Overall, agriculture is one of the priority development directions of Azerbaijan's non-oil and gas sector, with huge potential. The assessment of this potential is an important issue. Bayramli emphasized that the development of agriculture in the post-war areas of Azerbaijan has been put on the agenda, which means that it can not only increase the production of agricultural products, but also provide jobs for people who will live in the post-war areas [5].

Azerbaijan's former Minister of Agriculture Inam Karimov said at the Azerbaijan-Israel Innovation Forum that the relations between Azerbaijan and Israel are at a high level, and there is great potential for the development of agricultural cooperation between the two countries, Azerbaijani news agency reported. The Minister noted that in 2021 the Israel-Azerbaijan Agro-Business Forum will be held in Tel-Aviv. During the forum, entrepreneurs of the two countries held a series of meetings and negotiations, which strengthened the close economic and trade cooperation between the two countries [6]. Inam Karimov emphasized that within the framework of cooperation with Israel, Azerbaijani students learned about advanced Israeli agricultural technology experience. The holding of such events is a manifestation of the development of mutual business interests and high-level relations between

Azerbaijan and Israel.Second, based on the advantages of geographical location, it attaches importance to the construction of transportation infrastructure. Azerbaijan has put forward the national development strategy of reviving the ancient "Silk Road" and strives to turn itself into an important hub connecting Eurasia. For this, the government of Azerbaijan has participated in a number of large-scale international cooperation projects and formed a certain scale of transportation infrastructure operation network. At present, there are three international highways in the territory of Azerbaijan, leading to the Georgian direction (Baku-Ganja-AG border), the Iranian direction (Baku-Astara) and the Russian direction (Baku-Guba-Siyazan-Magaramkent, Russia). The Baku-Tbilisi-Kars Railway is connected with Georgia and Turkiye. The Baku-Tbilisi-Kars Railway project is of great strategic importance as it is the shortest route linking Europe and Asia today. The total length of the railway is 850 kilometers, of which 504 kilometers are in Azerbaijan. The initial design capacity is 5 million tons of cargo per year, after which it will reach 17 million tons.

In recent years, Azerbaijan has participated in the construction of a number of large-scale international logistics projects to improve the country's sustainable competitiveness in international transport. The railway intermodal network connecting China, Europe and CIS countries includes container transit transport through China, Kazakhstan, Azerbaijan, Georgia, Turkiye, across Asia and the Caucasus to Europe. At the same time, Azerbaijan is promoting the construction of the "North-South" transport corridor from Rasht in Iran to Astara in Azerbaijan. The sea route mainly connects the countries along the Caspian Sea, and Baku Sea Port has become the largest and busiest port for passengers, cargo and oil products in the Caspian Sea region. In the field of aviation, there are eight international airports in the country, among which Baku Airport is the busiest in the Caucasus region [7].

The third is to tap the development potential of the tourism industry. In 2016, the President of Azerbaijan signed an order to formulate a strategic road map for the development of tourism, and in order to attract tourists, Azerbaijan has gradually opened visas on arrival to a number of countries in East Asia (including China) and West Asia since 2016, and introduced a tax refund policy for foreign tourists' spending, which has led to a significant increase in the number of tourists.

Report.az quoted news from the Russian website lenta.ru that according to the score of the British Backpackers Association, Azerbaijan ranked ninth in the top ten countries with potential for development of adventure tourism.

The rating takes into account parameters such as level of infrastructure development, natural beauty and historical attractions, hospitable local population, relatively few tourists, and cultural monuments of mosques, oriental bazaars, Roman, Ottoman, Arabic and Byzantine history.

Report.az reported that Azerbaijan's Deputy Minister of Economy, Sevinj Hasanova, said during the second reading of the draft "On the 2022 national budget" at the plenary session of the National Assembly (Parliament) that next year Azerbaijan's tourism industry will make an increase of 48% is expected. The prediction results are related to the leapfrog growth of tourism in the post-epidemic era. Double-digit growth will occur in the tourism sector in the next few years.

3. Problem and methodology

Based on the above comprehensive collection, reading a large amount of relevant research literature, after induction, comprehensive analysis, and comprehensive assessment, we found that the economic development of Azerbaijan needs to be transformed, and Azerbaijan, as an important node on the ancient Silk Road and also as an important transportation hub connecting Europe and Asia, the Belt and Road Initiative proposed by China provides a rare historical opportunity for the economic transformation of Azerbaijan, and at the same time it also absorbs the excess production capacity and labor force of mainland China, ensures the energy and food supply of mainland China, and drives the development of the western region China. Therefore, the study has great practical and historical significance for the development of both countries in all aspects. The limitation of this study is although the two countries have reached a lot of consensus in terms of policies, the relations between the two countries have continued to achieve leaps and bounds, in general, China-Azerbaijan economic and trade cooperation still suffers from the small scale of cooperation and narrow areas of cooperation. Therefore, more economic-political-economic-cultural exchanges are needed between the two countries, which is a process that requires investment of time costs.

4. Results and Discussions

Azerbaijan believes that China's "Belt and Road" cooperation initiative provides a rare historical opportunity for the economic transformation of traditional energy countries along the route, such as Azerbaijan, and the Azerbaijani side actively responds to and participates in it, proposing cooperation with China in the above-mentioned three major areas (agriculture, transportation and tourism).

1.Strengthen cooperation in infrastructure connectivity.

(1) Strengthening transport links. Azerbaijan will be developed into a transportation hub and transit point on the Silk Road Economic Belt linking Europe and Asia. From the geopolitical point of view, Azerbaijan is located at the crossroads of Central Asia and Eastern Europe, and is a key node of the Silk Road Economic Belt into Europe and one of the main access passages of Russia into West Asia. Azerbaijan hopes to

play the role of the Eurasian Land Bridge and use The Baku-Tbilisi-Kars Railway to connect Europe and Asia [8]. At present, the Central European Railway reaches Aktau on the Caspian Sea coast via Kazakhstan, and from Aktau to Baku by shipping (of which the Azerbaijani Shipping Company takes a major share) and to Europe along the Black Sea coast via the Baku-Tbilisi-Kars railroad, a route that can reduce the time to Europe by more than half compared to sea transport (Sea transport is about 40 days, through this route it takes only 12-15 days) [9].

(2) Strengthening investment and cooperation in the innovation sector between the two countries. The Chinese experience once again proves the effectiveness of the innovation investment model. Thus, the Chinese leadership has created SEZs (Special Economic Zone) for the development of innovative areas. As a result of these SEZs, China has become the world's largest exporter of high technology. Today, Azerbaijan is very interested in the development of innovative areas. In particular, the establishment of the "Araz Valley Economic Zone" Industrial Park will have a certain impact on the development of innovative industries in the country. However, we believe that in addition, using the Chinese experience, SEZs in innovative areas should be created to develop local production and export of high-tech products in Azerbaijan as a result of the effective operation of these SEZs, which will increase the profitability of the innovation sector and reinvest [10].

2. Strengthen cooperation in agriculture, tourism and other areas.

The Azerbaijani government plans to expand the export of agricultural and sideline products to China, including vegetables, fruits, black tea and red wine. At the same time, in order to develop the country's advantageous hand-woven industry, it will increase cooperation with the Chinese silkworm industry, import high-quality mulberry seeds from China and introduce advanced sericulture technology. Azerbaijan has participated in the China International Import Expo for the fourth consecutive year, exhibiting a wide range of high-quality special Azerbaijani wines, foods and agricultural products, which are popular among Chinese consumers [11].

The Caucasus and Caspian Sea tourism resources have yet to be developed in depth, and the Azerbaijani government hopes to work with powerful Chinese tourism enterprises to develop the tourism market in Azerbaijan, and will continue to lower the threshold for Chinese tourists to visit the country in the future, create shopping, humanities and nature tourism projects, and plan to jointly launch transnational tour projects with neighboring countries.

In addition, in terms of cooperation in non-hydrocarbon sectors, the Azerbaijani government has a strong interest in cooperation in new energy and other areas of Chinese advantage, and hopes that Chinese companies will invest in the construction of economic entities such as chemical, construction materials, wind and solar energy

development, etc. For companies in the above-mentioned priority areas, Azerbaijan has introduced a preferential policy of 50% income tax reduction for the first seven years of investment [12].

Today, as the Chinese economy is fully monetized, inflows to China in the form of FDI (Foreign Direct Investment) may lead to currency inflation, while another important issue is the demonetization of the Azerbaijani economy. Therefore, Chinese investors invest excess funds in the form of FDI in the demonetized economy, which both protects China from possible monetary inflation caused by excess money supply and develops the Azerbaijani economy. The demonetization of the Azerbaijani economy may be of great interest to Chinese investors. Because in this case, Chinese investors' investments in the Azerbaijani economy will not create currency inflation in the country, which is considered important for more stable development of trade and investment relations within the framework of bilateral economic relations [13].

5. Conclusion

China and Azerbaijan, which respect and support each other's territorial integrity and national sovereignty, have built a very strong political platform and have had political relations for 30 years, which shows that the two countries are excellent partners and trustworthy friends. This year marks the 10th anniversary of this initiative. Azerbaijan has played a constructive role in B&R.

President Ilham Aliyev commented on the results of the 10th anniversary of the Belt and Road Initiative in an interview with CGTN on January 17, 2023, he believes that the Belt and Road Initiative is a very timely and wise initiative, which covers a very wide range. Azerbaijan has participated as an active participant in the initiative since its inception. This initiative involves a large number of infrastructure construction projects, which have stimulated rapid economic growth in Azerbaijan and created new job opportunities in a short period of time. Promote consumption growth. In the past ten years, Azerbaijan has built a large-scale trade seaport on the Caspian Sea, improved infrastructure construction such as railways, and activated the vitality of the economic development of the countries along the route. This is a a global project that is successfully advancing and has already made some achievements [14].

Azerbaijan has a positive attitude toward it and expects to strengthen business connection with China through the structure of the Belt and Road and promote the transformation of its economy, specifically through cooperation with the Silk Road Economic Belt.

In general, a series of strategic cooperation between China and Azerbaijan under the Belt and Road Initiative is conducive to the cooperation of production capacity between China and Azerbaijan, the development of domestic small and medium-sized

enterprises and the further development of agriculture in Azerbaijan. The cooperation between China and Azerbaijan also contributes to the security along the Silk Road Economic Belt and the western region of China, and helps China expand its influence and strategic security space in Central Asia.

References

1. Correct understanding of "One Belt, One Road". People's Daily citation needed，2018-02-26.
2. General Office of Leading Group of Advancing the Building of the Belt and Road Initiative (2016). "Belt and Road in Big Data 2016". Beijing: the Commercial Press.
3. https://azertag.az/chn/xeber/china-882222.
4. https://cn.investing.com/currencies/usd-azn-historical-data.
5. https://baijiahao.baidu.com/s?id=1707025602471709823&wfr=spider&for=pc.
6. https://azertag.az/chn/xeber/china-2490893.
7. Речь Ильхама Алиева на церемонии открытия железной дороги Баку - Тбилиси -Карс. http: //ru. President.az/articles/ 25701.
8. "Agreement between the People's Republic of China and the Republic of Azerbaijan on the Further Development and Deepening of Friendly and Cooperative Relations The "Statement" of the ministry http://www. Fmprc.Gov.cn/web/ziliao 674904 / 1179 674909 / t1386435.sh tml.
9. https://zh.wikipedia.org/wiki/%E4%B8%AD%E6%AD%90%E7%8F%AD%E5%88%97.
10. E.Y.Mammadov A.J. Azimzadeh. Efficiency of the innovation-investment model: experience from China and prospects for Azerbaijan[J]. The scientific and pedagogical news of odlar yurdu university[N]. 2022-№ 60.
11. http://az.china-embassy.gov.cn/dszl/dshd/202112/t20211218_10471538.htm.
12. https://obor.nea.gov.cn/pictureDetails.html?id=2620.
13. Азимзаде Аслан Джавид оглы. Современное состояние торговых отнношений между Азербайджанской Республикой и Китайской Народной Республикой[A]; XIV Между Народная Научно-практическая Конференция[C]; 2022 г.
14. https://president.az/en/articles/view/58652.

UNEC Elmi Xəbərləri, İl 11, Cild 11, aprel - iyun, 2023, səh. 36 - 48
Scientific Reviews in UNEC, Year 11, Volume 11, April - June, 2023, pp. 36 - 48

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ПОЛИТИКА И ИННОВАЦИИ

Daxil olub: 11 may 2023-cü il
Qəbul olunub: 20 iyun 2023-cü il
Received: 11 May 2023
Accepted: 20 June 2023

Салман Наджафов
д.ф.э., НИИЭИ, UNEC,
salman.najafov@unec.edu.az

Резюме
Несмотря на многочисленные работы, посвященные инновациям, до сих пор неясны пути стимулирования инновационной деятельности. В настоящее время политика стимулирования инноваций сводится к предоставлению субсидий и налоговых льгот фирмам, осуществляющим инновационную деятельность. Однако, несмотря на рост расходов на НИОКР и занятости в сфере НИОКР, темпы роста совокупной факторной производительности в экономически развитых странах находятся на низком уровне, что свидетельствует о недостаточной эффективности мер стимулирования инноваций. В статье показано, что 1) увеличение факторов производства оказывает негативное влияние на производительность, 2) для побуждения фирм к повышению производительности денежно-кредитная политика должна способствовать установлению процентной ставки по кредитам на уровне, несколько превышающем уровень прибыльности в реальном секторе, 3) в банковской модели, основанной на торговом кредите, денежно-кредитная политика стимулирования производительности более эффективна по сравнению с долговой банковской моделью, 4) сокращение рабочего времени положительно влияет на производительность.

***Ключевые слова**: инновации, денежно-кредитная политика, банковская модель, основанная на торговом кредите, долговая банковская модель.*

İQTİSADİ SİYASƏT VƏ İNNOVASİYA

Salman Nəcəfov
i.f.d., İAETİ, UNEC,
salman.najafov@unec.edu.az

Xülasə
İnnovasiyaya həsr olunmuş çoxsaylı tədqiqatlara baxmayaraq, innovasiyaları stimullaşdırmaq yolları hələ də aydın deyil. Hazırda innovasiyanın stimullaşdırılması siyasəti innovativ fəaliyyətlə məşğul olan firmalara subsidiyaların və vergi güzəştlərinin verilməsini ilə məhdudlaşır. Bununla belə, innovasiya xərclərinin və tədqiqat sahəsində

məşğulluğun artmasına baxmayaraq, iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrdə ümumi faktor məhsuldarlığının artım tempi aşağıdır ki, bu da innovasiyaların stimullaşdırılması tədbirlərinin kifayət qədər effektiv olmadığını göstərir. Məqalədə göstərilir ki, 1) istehsal amillərinin artması məhsuldarlığa mənfi təsir göstərir, 2) firmaları məhsuldarlığı artırmağa sövq etmək üçün həyata keçirilən pul siyasəti kreditlər üzrə faiz dərəcəsinin real sektorda mənfəət normasından bir qədər yüksək səviyyədə təyin olunmasını təmin etməlidir, 3) ticarət kreditinə əsaslanan bank modelində məhsuldarlığı stimullaşdıran pul siyasəti borc bankçılığı modelindən daha səmərəlidir, 4) iş vaxtının azaldılması məhsuldarlığa müsbət təsir göstərir.

Açar sözlər: *innovasiya, pul siyasəti, ticarət kreditinə əsaslanan bank modeli, borc bankçılığı modeli.*

INNOVATION AND EKONOMIC POLICY

Salman Najafov
Ph.D., SRİES, UNEC,
salman.najafov@unec.edu.az

Abstract
Despite numerous works devoted to innovation, ways to promote innovation are still unclear. At present, the policy of promoting innovation is reduced to subsidies and tax incentives to firms engaged in innovative activities. However, despite the increase in R&D spending and R&D employment, the growth rate of total factor productivity in advanced economies is low, which indicates the insufficient effectiveness of measures to promote innovation. The paper shows that 1) an increase in the factors of production has a negative impact on productivity growth, 2) in order to encourage firms to increase productivity, monetary policy should promote setting the lending interest rate at a level slightly above the level of profitability in the real sector, 3) in the trade credit banking model monetary policy is a more efficient in encouraging productivity growth compared to the debt-based banking model, 4) the reduction of working hours has a positive effect on productivity.

Keywords: *innovation, monetary policy, trade credit banking model, debt-based banking model.*

Введение

В долгосрочной перспективе повышение благосостояния населения возможно лишь за счет инноваций, которые обеспечивают качественное улучшение продукции, снижение себестоимости ее производства, сокращение рабочего времени и улучшение условий труда работников. Однако, несмотря на многочисленные работы, посвященные инновациям, до сих пор неясны пути стимулирования инновационной деятельности. В настоящее время политика стимулирования инноваций сводится к предоставлению субсидий и налоговых льгот фирмам, осуществляющим инновационную деятельность. Однако, несмотря на рост расходов на НИОКР и занятости в сфере НИОКР, темпы роста совокупной факторной производительности находятся на низком уровне, что свидетельствует о недостаточной эффективности мер стимулирования инноваций. В статье показано, что увеличение факторов производства оказывает негативное влияние на производительность. Утверждается также, что для побуждения фирм к повышению производительности денежно-кредитная политика должна способствовать установлению процентной ставки по кредитам на уровне, несколько превышающем уровень рентабельности в реальном секторе. Также утверждается, что сокращение рабочего времени положительно влияет на производительность, так как заставляет фирмы более эффективно использовать работников.

Взгляды экономистов и экономических школ на инновации и пути стимулирования инновационной деятельности

Несмотря на то, что инновации играют ключевую роль в экономическом росте, остается неясным, 1) чем определяется технический прогресс и 2) как макроэкономическая политика может способствовать техническому прогрессу.

Неоклассическая школа

Экономисты неоклассической школы первоначально воспринимали технический прогресс как экзогенный фактор, то есть не объясняли его и предполагали, что он не зависит от экономических условий и макроэкономической политики. Поэтому влияние экономических условий на технический прогресс не рассматривалось. В частности, в функции Кобба-Дугласа выпуск зависит от сочетания труда и капитала, а технический прогресс не объясняется. Технический прогресс как самостоятельный фактор был впервые введен в формулу Кобба-Дугласа Тинбергеном в 1942 г. Это позволило улучшить модель роста, но не объясняло технический прогресс. Солоу также технический прогресс рассматривал как экзогенный фактор.

Кейнсианство

Кейнс ключевое значение придавал спросу, в частности инвестициям. Применительно к техническому прогрессу Кейнс и кейнсианские модели экономического роста (модели Харрода-Домара, Робинсона) также рассматривают технический прогресс как экзогенный фактор.

Эндогенные теории инноваций

Недостатком экзогенных теорий технического прогресса является то, что остается неясным, что определяет технологический прогресс, как макроэкономическая политика может способствовать техническому прогрессу. Попытка объяснить технический прогресс была предпринята Эрроу, который рассматривал технический прогресс как побочный результат увеличения количества физического капитала. В частности, предполагается, что увеличение количества капитала, повышая опыт работников (так называемое «обучение в процессе деятельности») способствует техническому прогрессу (Arrow, 1962). Однако у Эрроу темпы технического прогресса находятся в пропорциональной зависимости от размеров физического капитала, от чего же зависят эти пропорции не объясняется. Более того, модель Эрроу предполагает, что по мере роста капитала технический прогресс должен ускоряться, что не подтверждается практикой.

Лукас (Lucas, 1988) утверждал, что технический прогресс является побочным результатом увеличения запаса человеческого капитала, то есть количества квалифицированных рабочих. Однако у Лукаса также темпы технического прогресса находятся в пропорциональной зависимости от размеров физического капитала, от чего же зависят эти пропорции не объясняется. Накопление же человеческого капитала работниками у Лукаса определяется тем, что рост работниками квалификации вызывает повышение зарплаты, иначе, согласно Лукасу, никто бы не тратил время на повышение квалификации. Однако в связи с тем, что с ростом зарплаты стимулы работников повышать зарплату уменьшаются (согласно закону убывающей предельной полезности, с ростом количества блага ценность дополнительной единицы данного блага уменьшается), можно утверждать, что с ростом зарплаты стимулы работников повышать квалификацию также уменьшаются, что означает постоянное снижение роста производительности по мере роста заработной платы.

Ромер же технологический прогресс объясняет объемом человеческого капитала, используемого в НИОКР (Romer, 1990). Поскольку увеличение количества человеческого капитала в конечном итоге определяется ростом населения, это означает, что для увеличения темпов роста производительности необходим рост населения.

Теории делового цикла

Согласно теориям деловых циклов, технический прогресс определяется деловым циклом. В частности, Кондратьев утверждал, что изобретения создаются и внедряются постоянно, но примерно с середины нисходящей фазы происходит увеличение количества изобретений, а в конце нисходящей фазы и начале восходящей фазы наблюдается их широкое внедрение (Кондратьев, 2002). Кондратьев объяснял это тем, что, с одной стороны, снижение экономической активности и депрессивное состояние фирм вынуждает их снижать себестоимость продукции, в частности, внедрять изобретения, вызывающие снижение себестоимости продукции, с другой стороны, снижение инвестиционной активности и накопление денег в руках банков и фирм в нисходящей фазе способствует образованию значительного количества свободных денег, что вызывает снижение процентной ставки до уровня, при котором становится выгодным массовое внедрение изобретений. Таким образом, согласно Кондратьеву, технический прогресс определяется формированием благоприятной инновационной среды.

Шумпетер акцентировал внимание на роли инновационного предпринимателя и утверждал, что для развития инноваций достаточно наличия творческих, динамичных и готовых к риску предпринимателей.

Менш (Mensch, 1979) различал базовые (революционные) инновации, инновации-усовершенствования и псевдоинновации (предусматривающие частичное улучшение характеристик существующих продуктов) и утверждал, что значительная часть базовых инноваций реализуется во время депрессий, когда рентабельность традиционных технологий резко снижается и революционные инновации являются единственной возможностью прибыльного инвестирования.

Фриман, напротив, утверждает, что депрессия негативно влияет на инновации и инновационная активность усиливается в период экономического роста. Согласно Фриману, во время депрессии увеличивается социальное напряжение, для снятия которого требуются изменения, которые в свою очередь создают благоприятные возможности для организационных нововведений. Последние же, «расчищая почву» для внедрения изобретений, создают условия для изменения технологической структуры экономики. Рост же инновационной активности наблюдается в начале повышательной волны вследствие роста спроса на инновации со стороны быстрорастущих отраслей.

Несмотря на успехи в объяснении инноваций, теории бизнес-циклов, однако, не показывают, как макроэкономическая политика может способствовать инновациям.

Институционализм

Институционалисты утверждают, что инновационная активность определяется тем, насколько ценности, законодательство, правовые, финансовые и социальные институты благоприятствуют инновациям. Условием развития инноваций является соответствие между технико-экономическими и социально-институциональными системами (Freeman, Perez, 1988). В частности, если социально-институциональная система не готова к инновациям, будучи «привязанной» к предыдущему технологическому укладу, то она становится барьером для инноваций. Утверждается, что для повышения инновационной активности экономическая политика должна устанавливать правила, препятствующие поведению, негативно влияющему на инновационную активность, и способствовать инновационному поведению людей и организаций.

Однако институционализм, указывая на важность институтов в развитии инноваций, также не показывает, как макроэкономическая политика может способствовать инновациям.

Экономическая политика и инновации

На данный момент политика стимулирования инноваций сводится к предоставлению субсидий и налоговых льгот фирмам, осуществляющим инновационную деятельность. Однако, несмотря на рост расходов на НИОКР и занятых в сфере НИОКР, темпы роста совокупной факторной производительности находятся на низком уровне (график 1), что свидетельствует о недостаточной эффективности мер стимулирования инноваций. Это позволяет утверждать, что экономическая политика должна стимулировать не увеличение финансирования НИОКР, а создавать условия, побуждающие фирмы повышать эффективность.

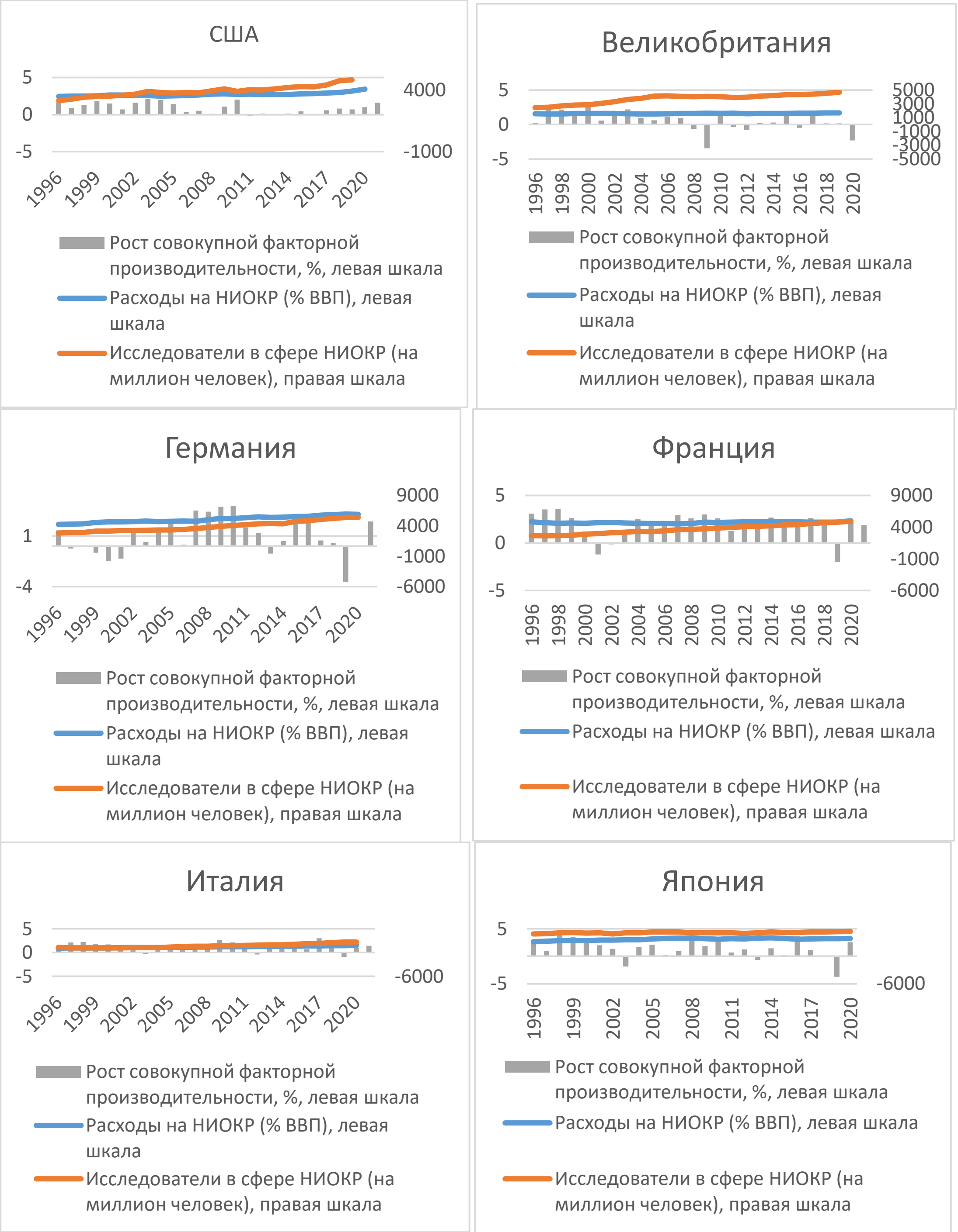

График 1. Расходы на НИОКР, работники в сфере НИОКР и темпы роста совокупной факторной производительности

Источник: World Bank, OECD.Stat

Что касается мер денежно-кредитной политики, Ромер утверждает, что для стимулирования инновационной деятельности необходимо снижение процентных ставок (Romer, 1990b). В частности, утверждается, что низкие процентные ставки стимулируют фирмы привлекать больше человеческого капитала, что положительно влияет на технологический прогресс. Однако в ряде работ утверждается о негативном влиянии низких процентных ставок на производительность. Так, Банерджи и Хофманн (Banerjee, Hofmann, 2018) утверждают, что низкие процентные ставки уменьшают давление на компании-зомби (компании, прибыли которых недостаточно для погашения долга, и для продолжения деятельности нуждаются в постоянных финансовых вливаниях) с целью реструктуризации или ухода с рынка. Борио и Хофманн (Borio, Hofmann, 2017) отмечают, что низкие процентные ставки побуждают банки рефинансировать просроченные кредиты, отвлекая ресурсы от кредитования более продуктивных фирм. В работе Борио и др. (Borio et al., 2015) утверждается, что при низких процентных ставках увеличивается количество неэффективных фирм среди получателей кредита, что вызывает снижение производительности в экономике в целом.

Однако, на наш взгляд, важна не сама процентная ставка, а разрыв между процентной ставкой и прибыльностью в реальном секторе:

• Превышение процентной ставки по кредитам над прибыльностью в реальном секторе вызывает отток капитала из реального сектора, что ограничивает возможности фирм инвестировать в НИОКР.

• Низкая процентная ставка по сравнению с прибыльностью в реальном секторе также негативно влияет на производительность. Так, чем ниже процентная ставка по сравнению с прибыльностью фирм, тем выше прибыль фирм после выплаты процентов, что в соответствии с законом убывающей полезности (согласно которому, каждая дополнительная единица блага имеет меньшую полезность, чем предыдущая), уменьшает стимулы фирм к увеличению прибыли и, соответственно, к повышению производительности.

Таким образом, как высокие, так и низкие процентные ставки по сравнению с прибыльностью в реальном секторе негативно сказываются на производительности. Это позволяет предположить, что:

- как жесткая, так и мягкая денежно-кредитная политика, стимулирующая экстенсивный рост, негативно влияет на производительность,
- росту производительности способствует процентная ставка на уровне прибыльности в реальном секторе, и для стимулирования фирм к повышению производительности денежно-кредитная политика должна способствовать установлению кредитной процентной ставки на уровне, несколько превышающем

уровень прибыльности в реальном секторе: чем ближе процентная ставка к уровню прибыльности, тем сильнее у фирм стимулы повышать прибыльность и, следовательно, повышать производительность.

Другими словами, пока фирмы могут увеличивать прибыль за счет увеличения факторов производства, они менее заинтересованы в росте производительности, стимулы же повышать производительность усиливаются только тогда, когда уменьшается прибыльность вложений в существующие технологии. Так,

• анализ панельных данных стран ОЭСР за 1985-2021 гг. показал, что наибольший рост совокупной факторной производительности наблюдается при низком вкладе труда и капитала в прирост ВВП (0-1 процентный пункт), по мере же увеличения вклада факторов производства темп рост производительности снижается (график 2).

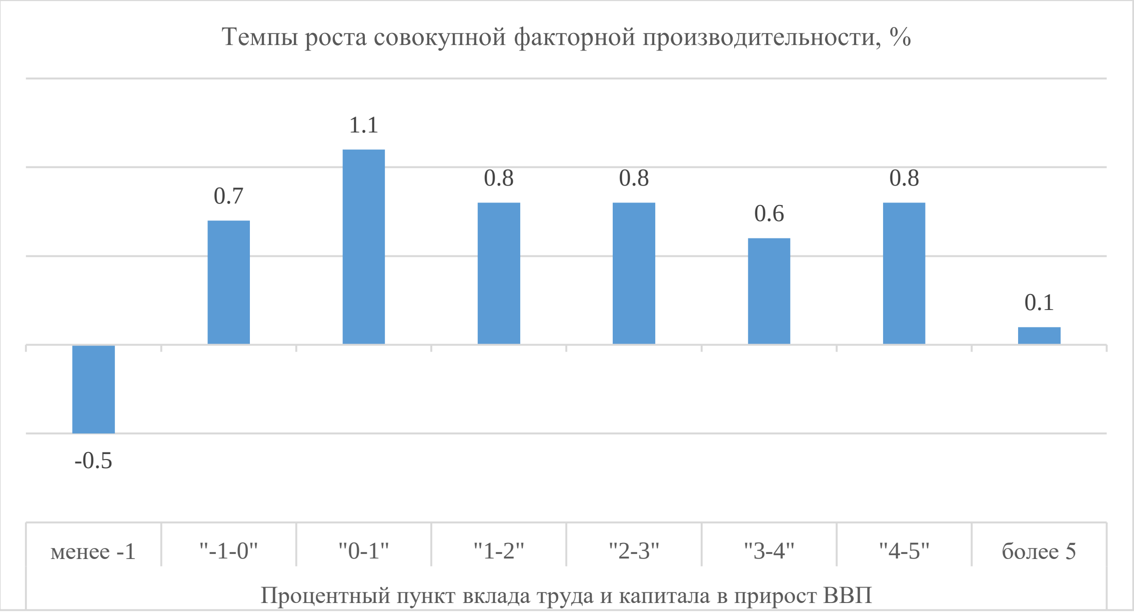

График 2. Процентный пункт вклада труда (общее количество часов, отработанных работниками) и капитала в прирост ВВП и темпы роста совокупной факторной производительности, %, страны ОЭСР
Источник: *OECD.Stat*

• Эконометрическая модель, охватывающая период с 1997 по 2020 г., показывает, что уменьшение разрыва между кредитной процентной ставкой и прибыльностью фирм в США положительно влияет на рост производительности (табл. 1).

Таблица 1. Статистика модели

Dependent Variable: TFP				
Method: Least Squares				
Date: 04/04/22 Time: 17:38				
Sample: 1997 2020				
Included observations: 24				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	0.837684	0.139276*	6.014556	0.0000
GAP	-0.112729	0.064640**	-1.743948	0.0951
R-squared	0.121453	Mean dependent var		0.851775
Adjusted R-squared	0.081519	S.D. dependent var		0.710747
S.E. of regression	0.681162	Akaike info criterion		2.149621
Sum squared resid	10.20759	Schwarz criterion		2.247792
Log likelihood	-23.79546	Hannan-Quinn criter.		2.175666
F-statistic	3.041356	Durbin-Watson stat		1.260920
Prob(F-statistic)	0.095127			

*Примечания: * и ** обозначают значимость на уровне 1 и 10% соответственно.*

Таким образом, если процентная ставка превышает доходность в реальном секторе, ЦБ должен проводить стимулирующую денежно-кредитную политику и снижать процентную ставку до уровня доходности в реальном секторе. Когда же процентная ставка ниже прибыльности в реальном секторе, ЦБ должен проводить жесткую политику с целью роста процентной ставки до уровня прибыльности в реальном секторе. Однако в ряде случаев ЦБ не в состоянии обеспечить равенство процентной ставки и доходности в реальном секторе. Это наблюдается, в частности, при распространении схем Понци, когда фирмы, прибыли которых недостаточны для погашения долга, для погашения долгов привлекают новые кредиты.

Схемы Понци и денежно-кредитная политика стимулирования производительности

Как мы отмечали выше, наибольший рост производительности достигается при процентной ставке, несколько превышающей уровень рентабельности в реальном секторе. Однако распространение схем Понци в экономике может ограничить возможности ЦБ по обеспечению равенства процентных ставок и прибыльности фирм. Использование схем Понци фирмами, прибыльности которых ниже уровня процентной ставки, увеличивает спрос на кредиты, что, повышая процентные ставки, еще больше увеличивает разрыв между процентной ставкой и прибыльностью в реальном секторе и тем самым негативно влияет на производительность; и чем шире практикуется Понци-финансирование, тем более экспансионистской должна быть денежно-кредитная политика, чтобы снизить процентную ставку до уровня прибыльности в реальном секторе. Однако инфля-

ционные риски, создаваемые мягкой монетарной политикой, могут ограничивать возможности ЦБ по снижению процентной ставки до уровня рентабельности реального сектора.

Более того, финансирование Понци:

• предотвращает перемещение ресурсов от низкоэффективных фирм к высокоэффективным фирмам,

• позволяет низкоэффективным фирмам обслуживать свои долги не за счет повышения эффективности, а более простым путем – за счет привлечения новых долгов,

• часто сопровождается увеличением долговой нагрузки на фирмы, что увеличивает риск дефолта и вынуждает должников держать больше денежных средств в качестве буфера против дефолта. Однако увеличение денежных запасов может привести к сокращению инвестиций в НИОКР.

Таким образом, распространение схем финансирования Понци, негативно влияя на производительность в реальном секторе, замедляет экономический рост и вынуждает ЦБ проводить более инфляционную экспансионистскую политику.

Ниже мы рассматриваем долговую банковскую модель и банковскую модель, основанную на торговом кредите, и утверждаем, что в банковской модели, основанной на торговом кредите, денежно-кредитная политика стимулирования производительности более эффективна по сравнению с долговой банковской моделью.

Долговая банковская модель против банковской модели, основанной на торговом кредите

Недостатком долговой банковской модели является то, что в этой модели фирмы могут использовать финансовые схемы Понци. Согласно исследованию Фавары и др. (Favara et al., 2021), в США количество фирм, прибыли которых недостаточны для обслуживания долгов и которые для продолжения деятельности нуждаются в постоянных финансовых вливаниях (так называемые компании-зомби), в 2020 году составила примерно 10% публичных компаний. Исследование же Банерджи и Хофманна (Banerjee, Hofmann, 2020), охватывающее 14 стран с развитой экономикой, показало, что в 2017 году количество компаний-зомби составило 15% публичных компаний.

Практика рефинансирования долга невозможна в модели торгового кредита, которая распространена в исламском банкинге. Поскольку в исламе проценты по долгу запрещены, исламские банки предоставляют не долговые, а торговые кредиты. В частности, банки по желанию клиента закупают товар у фирмы-продавца и перепродают его клиенту в рассрочку с наценкой. Поскольку торговый кредит представляет собой торговое, а не долговое соглашение, то есть привязан к реальной сделке, в банковской модели, основанной на торговом кредите,

фирмы не могут рефинансировать кредиты. Поэтому в торговой банковской модели процентная ставка ниже, чем в долговой банковской модели, и соответственно, денежно-кредитная политика стимулирования производительности является менее инфляционной по сравнению с долговой банковской моделью.

Рабочее время и производительность

Помимо денежно-кредитной политики производительность можно стимулировать также за счет сокращения рабочего времени по мере роста производительности труда. Так, если в условиях избыточных трудовых ресурсов сокращение рабочего времени вынуждает фирмы нанимать больше работников, то в условиях дефицита рабочей силы сокращение рабочего времени положительно влияет на производительность, так как заставляет фирмы более эффективно использовать работников. Анализ панельных данных стран ОЭСР за 1985-2021 гг. показал, что наибольший рост производительности наблюдается при отрицательном вкладе труда в прирост ВВП, т.е. при незначительном сокращении рабочего времени (график 3).

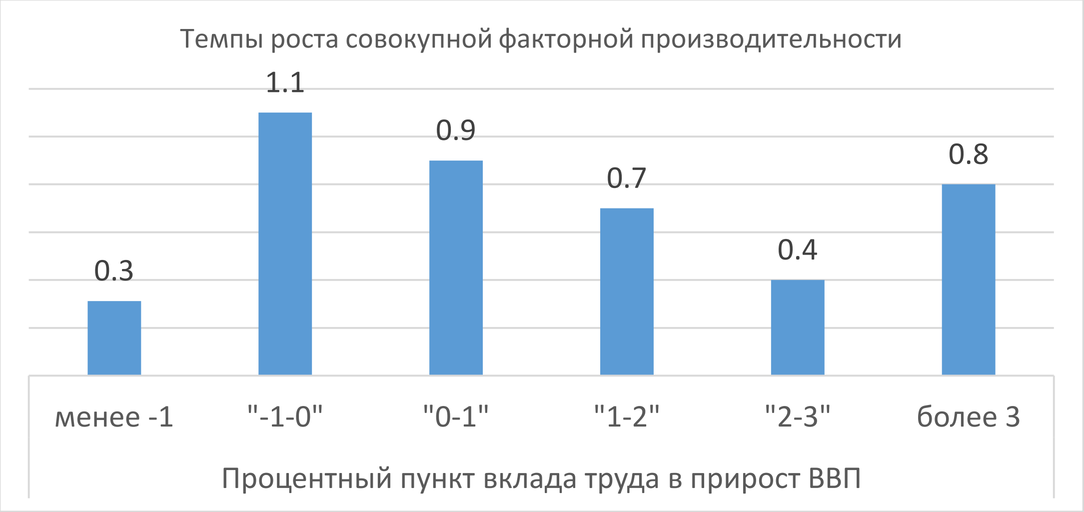

График 3. Процентный пункт вклада труда (общее количество часов, отработанных работниками) в прирост ВВП и темпы роста совокупной факторной производительности, %, страны ОЭСР

Источник: *ОЭСР.Стат.*

Заключение

В статье показано, что увеличение факторов производства отрицательно влияет на производительность. Также утверждается, что как низкие, так и высокие процентные ставки по сравнению с рентабельностью в реальном секторе негативно влияют на рост производительности, и для побуждения фирм к повышению

производительности денежно-кредитная политика должна способствовать установлению процентной ставки по кредитам на уровне, несколько превышающем уровень рентабельности в реальном секторе.

В статье также утверждается, что практика рефинансирования долга, присущая долговой банковской модели, негативно влияет на производительность и ограничивает способность Центрального банка стимулировать производительность в реальном секторе. Практика рефинансирования долга невозможна в банковской модели, основанной на торговом кредите, поэтому в этой модели денежно-кредитная политика стимулирования производительности более эффективна по сравнению с долговой банковской моделью.

Также утверждается, что сокращение рабочего времени положительно влияет на производительность, так как заставляет фирмы более эффективно использовать работников.

Литература

1. Кондратьев Н. (2002). Большие циклы конъюнктуры и теория предвидения. Ред.: Волкова И.А. – М.: Экономика, 767 с.
2. Arrow K. (1962). The Economic Implications of Learning by Doing. *The Review of Economic Studies,* Vol. 29, № 3., pp. 155-173.
3. Banerjee R. and Hofmann, B. (2020). Corporate zombies: Anatomy and life cycle. *BIS Working Papers,* No. 882. https://www.bis.org/publ/work882.pdf
4. Banerjee, R., Hofmann, B. (2018). The rise of zombie firms: causes and consequences. *BIS Quarterly Review*, pp. 67-78. https://www.bis.org/publ/qtrpdf/r_qt1809g.htm
5. Borio, C. and Hofmann, B. (2017). Is monetary policy less effective when interest rates are persistently low? *Working paper no 628,* BIS, 24 April. https://www.bis.org/publ/work628.htm
6. Borio, C., Kharroubi, E., Upper, C. and Zampolli, F. (2015). Labour reallocation and productivity dynamics: financial causes, real consequences. *Working paper no 534*, BIS, December. https://www.bis.org/publ/work534.pdf
7. Favara, G., Minoiu C., and Perez-Orive A. (2021). U.S. Zombie Firms: How Many and How Consequential? *Federal Reserve,* July 30. https://www.federalreserve.gov/econres/notes/feds-notes/us-zombie-firms-how-many-and-how-consequential-20210730.html
8. Freeman C. and Perez C. (1988). Structural crises of adjustment: business cycles and investment behavior. In: G. Dosi, C. Freeman, R. Nelson, G. Silverberg, L. Soete (eds.) *Technical Change and Economic Theory*. Pinter Publisher, London and New York, pp. 38-66.
9. Lucas R. (1988). On the mechanics of economic development. *Journal of Monetary Economics,* Vol. 22, № 1, pp. 3-42. doi:10.1016/0304-3932(88)90168-7
10. Mensch G. (1979). *Stalemate in Technology – Innovations Overcame the Depression* – New York: Ballinger Publishing Company, 241 pages.
11. Romer P. (1990a). Capital, Labor, and Productivity. *Brookings Papers on Economic Activity*, Vol. 21 (1990 Micr), pp. 337-367.
12. Romer P. (1990b). Endogenous Technological Change. *Journal of Political Economy,* 98(5), pp. S71–S102.

AQRAR-SƏNAYE SAHƏLƏRİNDƏ İNNOVASİYALI FƏALİYYƏTƏ İNVESTİSİYALARIN SƏMƏRƏLİLİYİNİN YÜKSƏLDİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

Daxil olub: 4 aprel 2023-cü il
Qəbul olunub: 18 May 2023-cü il
Received: 4 April 2023
Accepted: 18 May 2023

Fuad İbrahimov
i.ü.f.d., "Sosial-iqtisadi və Ekoloji Tədqiqatlar Mərkəzi" İctimai Birliyinin iqtisadi məsələlər üzrə eksperti
fuadibrahim@mail.ru

Xülasə

İstənilən iqtisadi fəaliyyət sahəsinə investor marağını şərtləndirən əsas amil yüksək gəlirin və ümumilikdə yüksək səmərənin əldə edilməsidir. Odur ki, innovasiyalı inkişafa investisiyaların səmərəliliyinin yüksəldilməsi məsələləri daim aktualdır. Tədqiqatın məqsədi – aqrar-sənaye sahələrində innovasiyalı inkişafa yönəldilən investisiyaların səmərəliliyinin yüksəldilməsinin prioritet istiqamətlərinin müəyyən edilməsi və onların reallaşdırılması üzrə təkliflərin əsaslandırılmasıdır. Tədqiqatın metodologiyası – tədqiqat prosesində müqayisəli təhlil, induksiya və deduksiya, elmi abstraksiya və məntiqi ümumiləşdirmə üsullarından istifadə edilmişdir. Tədqiqatın tətbiqi əhəmiyyəti – əldə olunmuş nəticələr, əsaslandırılmış müddəalar aqrar-sənaye sahələrində innovasiyalı inkişafa investisiyaların səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi prosesində istifadə oluna bilər. Tədqiqatın nəticələri – aqrar-sənaye sahələrində innovasiyalı fəaliyyətə investisiya qoyuluşlarının məqsədəuyğunluğunun əsaslandırılması və səmərəliliyinin yüksəldilməsi üzrə müddəalar dəqiqləşdirilmiş, müvafiq təkliflər işlənib hazırlanmış və həyata keçirilməli zəruri tədbirlər müəyyən edilmişdir. Tədqiqatın orijinallığı və elmi yeniliyi – aqrar-sənaye sahələrində innovasiyalı və dayanıqlı inkişafa yönəldilən investisiyaların səmərəliliyinin yüksəldilməsinin başlıca istiqamətləri əsaslandırılmışdır.

Açar sözlər: *investisiya, innovasiya, səmərəlilik, aqrar-sənaye sahələri, rəqəmsal texnologiyalar.*

DIRECTIONS FOR IMPROVING THE EFFICIENCY OF INVESTMENT IN INNOVATION IN AGRO-INDUSTRIAL SECTORS

Fuad İbrahimov
PhD., expert on economic issues "Socio-economic and Ecological Research Center"
fuadibrahim@mail.ru

Abstract

The main factor determining the investor's interest in any area of economic activity is the achievement of high incomes and high efficiency in general. Therefore, the issues of increasing the efficiency of investments in innovative development are always relevant. The purpose of the study is to identify priority areas for improving the

efficiency of investments aimed at the innovative development of agro-industrial sectors, and to substantiate proposals for their implementation. Research methodology - in the process of research, comparative analysis, methods of induction and deduction, methods of scientific abstraction and logical generalization were used. The practical significance of the study is the results obtained, reasonable proposals can be used in the process of evaluating the effectiveness of investments in the innovative development of agro-industrial sectors. Results of the study - the provisions on justifying the feasibility of investments in innovative activities in the agro-industrial spheres and increasing their efficiency have been clarified, relevant proposals have been developed and the necessary measures to be implemented have been identified. The originality and scientific novelty of the research are substantiated by the main directions for increasing the efficiency of investments aimed at innovative and sustainable development in the agro-industrial sectors.

Keywords: *investments, innovations, efficiency, agro-industrial areas, factor, finance, information, digital technologies.*

НАПРАВЛЕНИЯ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ИНВЕСТИЦИЙ В ИНОВАЦИОННУЮ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ В АГРОПРОМЫШЛЕННЫХ СФЕРАХ

Фуад Ибрагимов
д-р филос. по эконом., эксперт по экономическим вопросам ОО «Центр социально-экономических и экологических исследований»
fuadibrahim@mail.ru

Резюме

Основным фактором, определяющим интерес инвестора к любой сфере экономической деятельности, является достижение высоких доходов и высокой эффективности в целом. Поэтому вопросы повышения эффективности инвестиций в инновационное развитие всегда актуальны. Цель исследования – определить приоритетные направления повышения эффективности инвестиций, направленных на инновационное развитие агропромышленных сфер, и обосновать предложения по их реализации. В качестве методологии исследования использовались сравнительный анализ, методы индукции и дедукции, методы научной абстракции и логического обобщения. Практическое значение исследования заключается в том, что полученные результаты, обоснованные предложения могут быть использованы в процессе оценки эффективности инвестиций в инновационное развитие агропромышленных сфер. В результате исследования уточнены положения по обоснованию целесообразности инвестиций в иннова-

ционную деятельность в аграрно-промышленных сферах и повышения их эффективности, разработаны соответствующие предложения и определены необходимые меры, подлежащие реализации. Оригинальность и научная новизна исследования в том, что обоснованы основные направления повышения эффективности инвестиций, направленных на инновационное и устойчивое развитие в агропромышленных сферах.

Ключевые слова: *инвестиции, инновации, эффективность, агропромышленные направления, фактор, финансы, информация, цифровые технологии.*

Giriş

İnvestisiya proseslərinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi, onun yüksəldilməsinin start vəziyyətinin xarakteristikası baxımından vacibdir. İnvestisiyadan əldə olunan səmərə, təsərrüfat-iqtisadi fəaliyyətin prioritet istiqamətlərinə aid edildiyi üçün ümumiləşdirilmiş göstərici olmaqla, istiqaməti və xarakterinə görə fərqləndirilməlidir. Aqrar-sənaye sahələrində innovasiyalı inkişafa investisiyaların səmərəliliyini şərtləndirən amillər çoxsaylı olub kifayət qədər fərqli xarakterə malikdir. Haqqında danışılan səmərəliliyin elmi-nəzəri və təcrübi aspektləri lazımi səviyyədə tədqiq olunmamışdır. Odur ki, aqrar-sənaye sahələrində innovasiyalı inkişafa yönəldilən investisiyaların səmərəliliyinin yüksəldilməsi məsələləri xüsusi aktuallıq kəsb edir.

İnnovasiyalı inkişafa investisiyaların səmərəliliyini şərtləndirən amillərin xarakteristikası

Xarakter baxımından həmin səmərəni, tədqiqatımızın predmeti baxımından bir-birini tamamlayan iqtisadi, sosial, ekoloji, texnoloji və bir sıra digər tərkib hissələrinə ayırmaq mümkündür. İstiqamət əlamətinə gəldikdə isə (əslində, zənnimizcə, bu əlamət birbaşa və dolayı səmərəliliyi fərqləndirən əlamətə yaxındır) investisiyaların səmərəliliyini əsas və müşayiətedici kimi fərqləndirirlər. Əsas səmərəlilik, bir çox hallarda məhsul istehsal edən müəssisənin əsas kapitala vəsait qoyuluşundan əldə etdiyi mənfəətin artımı kimi qəbul edilir. Müşayiətedici səmərə isə müəssisənin fəaliyyət mühitində və tərəfdaşlıq mühitində yaranan müsbət effekt kimi qəbul edilə bilər.

İnnovasiyalı inkişafın investisiya fəaliyyətinə qoyduğu tələblərə uyğunluğu səviyyəsi hazırda haqqında danışılan səmərəliliyin qiymətləndirilməsində həlledici addım hesab olunmalıdır [1, s.62-71]. Məqsədi iqtisadi, sosial və ekoloji səmərə əldə etmək olan investisiya fəaliyyəti, nəticə etibarı ilə resurslardan dayanıqlı inkişaf tələblərinə uyğun istifadəni təmin etməlidir.

İnnovasiyalara investisiyaların səmərəliliyi investisya tsiklinin planlama, layihənin hazırlanması, investisiya qoyuluşu, əsas kapitala yönəldilmiş vəsaitin mənimsənilməsi kimi bütün mərhələlərinin icrası vəziyyəti ilə əlaqədardır. Eyni zamanda, investisiya fəaliyyətinin sözügedən mərhələlərinin qovşaqlarında yarana biləcək ziddiyyətlərin

öncədən nəzərə alınmasının investisiyaların məcmu səmərəliliyinə ciddi təsir göstərdiyini qeyd etməliyik.

İstehsal innovasiyalarının nəticəsi olan məhsulun keyfiyyətinin və rəqabət qabiliyyətinə və innovasiyalı fəaliyyətin nəticələrinin investisiya cəlbediciliyinə təsiri diqqəti cəlb edən məsələdir. Aşağıdakı mənbədə göstərildiyi kimi, "məhsulların keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasına yönəlmiş innovasiyalar reqlamentləşdirilən və müqayisə olunan göstəricilərin yaxşılaşmasını və rəqabət qabiliyyətinin bəzi məsrəf göstəricilərinin (məsələn istismar xərclərinin) azaldılmasını təmin edir, yəni məhsulların rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsini, nəticədə isə tələbin artmasını təmin edir" [2]. Məhsula tələbin artması isə konkret iqtisadi fəaliyyətə investor marağını gücləndirir. İnnovasiyalara investisiyaları təşviq edən bu və ya digər amillər onun səmərəliliyinə də təsirsiz qalmır.

Aqrar-sənaye sahələrində innovasiyalı inkişafa qoyulan dayanıqlıq tələbləri bura yönəldilən investisiyaların səmərəliliyinin yüksəldilməsi imkanları qiymətləndirilərkən ətraf mühitə münasibət və təbiətdən istifadə göstəricilərini önə çıxarır [3, s. 28-38].

Ümumilikdə innovasiyalı fəaliyyətə investisiyaların səmərəliliyi mühit yaradan çoxsaylı və müxtəlif səviyyəli amillərin təsiri altında formalaşır (şəkil 1).

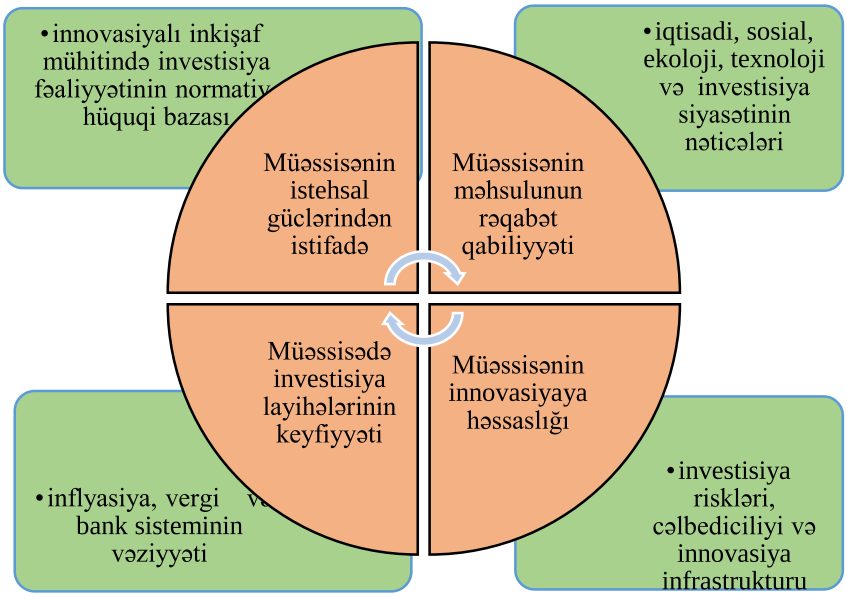

Şəkil 1. *İ*nvestsiyaların səmərəliliyini şərtləndirən amillər
Mənbə: *müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.*

Haqqında danışılan amillər investisiya-innovasiya fəaliyyətinin səmərəliliyi ilə yanaşı, onun vektoruna və əhatə dairəsinə də təsir göstərir [4, s.58-60]. İnnovasiyalı fəaliyyətə investisiyaların səmərəliliyini şərtləndirən amillərin təsnifatı əlamətləri onların detallaşdırma dərəcəsindən asılı olaraq seçilir. Odur ki, bu məsələdə fərqli mövqelərin müqayisəli təhlili üzərində dayanmayacağıq.

Aqrar-sənaye fəaliyyəti göstərən müəssislərdə investisiyaların səmərəliliyini şərtləndirən amillərin vaciblik dərəcəsi, həmin müəssisələrin profilindən asılı olaraq fərqlənir. Deyək ki, aqrar-emal müəssisələrində həmin amillərə, ilk növbədə aşağıdakılar aid edilməlidir: xammal bazasının yerləşmə arealı, həmin bazaya (onun ilkin emalı obyektlərinə) və satış bazarına qədər məsafə, bazarın müvafiq seqmentinin tutumu, kənd təsərrüfatı mənşəli xammalın və hazır məhsulun daşınmasına çəkilən xərclərin nisbəti; infrastrukturun vəziyyəti və yaxın perspektivdə inkişafı üzrə gözləntilər, kənd təsərrüfatı mənşəli xammaldan məhsul çıxımı, hazır məhsulda idxal komponentlərinin tərkibi və xüsusi çəkisi və s.

Aqrar-sənaye fəaliyyətinə investisiya qoyuluşlarının nəticələrinə münasibətdə maliyyə və birbaşa investisiyaların səmərəliliyinin yüksəldilməsi imkanlarına yanaşmada ehtiyatların likvidliyi kifayət qədər mühüm rola malikdir [5]. Bu amilin investisiyaların və ümumilikdə investisiya fəaliyyətinin səmərəliliyinə təsirinin lazımi dəqiqliklə qiymətləndirilməsi, investisiya bazarında rəqabətin təşviqi və bu baxımdan istifadə olunmamış potensialın fəallaşdırılması vektorlarının seçimində vacib addım sayılmalıdır. İstinad edilən mənbədə göstərilir ki, haqqında danışılan potensialın reallaşdırılması prosesində informasiyanın assimmetriyası problemləri ciddi maneə hesab edilir. Maliyyə bazarlarında innovasiyalara investisiyaların maliyyələşdirilməsi sistemində informasiya assimmetriyasının yeri və rolu, assimmetriyanın şərtləndirdiyi təhdidlər, son dövrlərdə tədqiqatçıların diqqətini daha çox cəlb edir [6, c.1156-1167]. Maliyyə bazarında informasiyanın assimmetriyasını, nəinki həmin bazarların, habelə ümumilikdə iqtisadiyyatın qeyri-stabilliyinin səbəbi hesab edənlər də vardır [7, c.79–86]. Bununla belə, investisiya bazarında kütləvi investorların qeyd olunmuş gəlirli əməliyyatlara üstünlük verməsini, birmənalı olaraq, informasiyanın assimmetrikliyinin nəticəsi hesab etmək düzgün olmazdı. İnvestisiya bazarında kiçik investorların ciddi layihələrə maraq göstərməməsinin digər səbəbləri də vardır. Həmin səbəblər qismində, bazar konyunkturunda dalğalanmaların artması, inhisarçılıq cəhdlərindən çəkinmə, texnoloji innovasiyaların sistem əmələ gətirən rejiminin tələblərinə uyğunlaşmaq çətinlikləri də qeyd edilməlidir.

İnformasiyanın investisiya bazarı iştirakçıları arasında bölgüsündə yaranan problemlər qeyri-müəyyənliyi artıra bilir. Bu isə, məlum olduğu kimi, innovasiyalara yönəldilən investisiyaların maliyyələşdirilməsində məhdudiyyətləri artırır. İnnovasiyalara investisiyaların səmərəliliyinin yüksəldilməsi imkanlarını araşdıran tədqiqatçılar informasiyanın assimmetriyasının yaranması səbəbləri qismində öyrənilən vəziyyətin reallığa uyğunluğunun yoxlanmasının baha başa gəlməsini xüsusi qeyd edirlər. Digər səbəblərə informasiya axınlarının artan həcmi və intensiv surətdə dəyişən xarakteristikaları, bazarın bütün iştirakçıları üçün informasiyanın seçilməsi və təhlili baxımından eyni imkanların təmin edilməsinin qeyri-mümkünlüyü aid edilir. İnvestisiya bazarında informasiyanın assimmetriyasının yaranması səbəblərində subyektiv amillərin üstünlük təşkil etdiyi göstərilir. Qeyd olunur ki, belə vəziyyət investisiya fəaliyyəti

subyektlərinin qarşılıqlı münasibətlərində onların maraqlarının toqquşduğu mühitin təbiətindən irəli gəlir [8, s.393]. İnformasiyanın assimmetriyası problemlərinin həlli aqrar-sənaye sahələrində innovasiyaların investisiyalaşdırılmasının səmərəliliyinin yüksəldilməsinə ciddi töhfə verə bilər. Bu məqsədlə, verilənlər bazasına əlyetənliyin təmin edilməsi, rəqəmsal texnologiyaların imkanlarından istifadə etməklə, investisiya bazarında cari vəziyyətin qiymətləndirilməsi xərclərinin aşağı salınması üçün elmi əsaslandırılmış tədbirlər görülməlidir. Həmin xərclər, müəyyən qeyd-şərtlərlə transaksiya xərclərinə aid edilə bilər. Bu isə onların azaldılmasında rəqəmsal mühitin üstünlüklərindən istifadə imkanlarını genişləndirir.
Xarici ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, aqrar-sənaye sahələrində innovasiyalı fəaliyyət göstərən subyektlərin təşkilatlanması, müvafiq assosiasiyaların miqyas effektini reallaşdırmaq üçün ata biləcəyi davamlı addımlar, hətta ilk mərhələdə belə investisiya bazarında informasiya assimmetriyasını şərtləndirən subyektiv amillərin təsirini azaltmaqda əhəmiyyətli rol oynaya bilir.
Aqrar-sənaye innovasiyalarının investisiyalaşması baxımından maliyyəyə çıxışın, zəmanət və kredit sisteminin xarakteristikaları, o cümlədən kreditləşdirmə şərtləri və onların dəyişməsi tezliyi biznes fəallığının miqyasına və kütləviliyinə ciddi təsir edən amillərdir. Əhalinin daha geniş təbəqələrinin investisiya fəaliyyətinə cəlb edilməsi aktual məsələ kimi gündəlikdədir. Bu mürəkkəb məsələnin həllində qiymətli kağızlar bazarının inkişafı istiqamətində ölkədə atılan ilkin addımlar xüsusi diqqətə layiqdir [9].
Aqrar-sənaye sahələrində innovasiyalı inkişafa investisiyaların səmərəliliyi baxımından maraq doğuran regional tədqiqatlarda "innovasiya layihəsi çərçivəsində pul vəsaitlərinin hərəkətinə daha dəqiq nəzarət etmək məqsədi ilə investisiya portfelinin formalaşdırılması zamanı şaxələndirmə" [10, s.33] məqsədəuyğun hesab edilir.
İnnovasiyalı və dayanıqlı inkişafa xidmət edən investisiya fəaliyyətinin səmərəliliyi risklərin idarə edilməsi sisteminin mükəmməlliyindən, risklərin bölgüsündə inteqrasiya effektindən yararlanma səviyyəsindən asılıdır. Risklər qeyri-müəyyənliklə, sonuncu isə verilənlər və bilik bazasının vəziyyəti ilə əlaqədardır [11]. Rəqəmsal mühitdə bu baxımdan ehtimal nəzəriyyəsi və riyazi statistikanın yanaşmaları kəmiyyətcə ölçülə bilən dərəcədə qəbul olunur. Başqa sözlə, mühit yaradan amillərin verilənlər bazasında baş verən dəyişikliklər ehtimallı xarakterə malikdirsə, risk mənbəyi hesab edilir. Bilavasitə investisiya risklərinə gəldikdə isə onu qeyd edək ki, onları şərtləndirən və ilk baxışda tamamilə fərqli görünən amilləri nəticələrin ehtimallığı və alternativin mövcudluğu əlamətləri üzrə fərqləndirmək, rəqəmsal platformaların istifadəsi şəraitində məhsuldar yanaşma sayıla bilər.

Aqrar-sənaye sahələrində innovasiyalı inkişafa investisiyaların səmərəliliyinin yüksəldilməsi istiqamətləri

Məhz rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi sayəsində, ilkin təcrübədən göründüyü kimi innovasiyalı investisiya fəaliyyətində, risklərin idarə edilməsində sığorta işinin, etibarlı zəmanət mühiti yaradılması baxımından səmərəli təşkili, investisiya fəaliyyətinin şaxələndirilməsi, zəmanətli biznes üçün optimal ehtiyat limitlərinin müəyyən edilməsi məsələlərinin həlli ehtimalı yüksəkdir.

Gözlənilən risklərin daha detallı müəyyən edilməsi innovasiyalara investisiyaların səmərəliliyinin yüksəldilməsi baxımından əhəmiyyətli məsələdir. Hazırda, artıq qeyd edildiyi kimi, qlobal, milli və sahə səviyyələrində aqrar-sənaye sahələrində dolğun və reprezentativ faktiki materiala əsaslanmaqla, risklərin qiymətləndirilməsi üçün hərtərəfli təhlildə ciddi informasiya problemləri qalmaqdadır. Həmin problemlərin həllində rəqəmsal texnologiyaların tətbiqinin yeni real imkanlar açacağı gözlənilir.

Müəssisədə investisiya riskinin aşağı salınması baxımından məhsul çeşidinin idarə edilməsi az əhəmiyyət kəsb etmir. Təcrübədən məlum olduğu kimi istehsalın və xidmətlərin planlaması zamanı onlara tələbin dəyişməsi vektorlarının bir-birinə əks olmasının risklərin idarə edilməsi baxımından mühüm əhəmiyyətə malik olması faktı nəzərə alınmalıdır.

İnformasiya təminatının mövcud səviyyəsindən çıxış edərək aqrar-sənaye sahələrində, xüsusilə aqrar-emal və istehsal vasitələri ilə təchizat müəssisələrində investisiyaların səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi məqsədi ilə müxtəlif meyarlar tətbiq edilir [12, s.147-162]. Həmin meyarlara əvvəldə münasibət bildirildiyinə görə, onu qeyd etməklə kifayətlənirik ki, investisiyaların səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi meyarları qismində aşağıdakıların qəbul edilməsini məqsədəuyğun hesab edirik: xərclərin azaldılması, istehsal və satış risklərini azaltmaqla son istehlakçıya çatdırılan məhsulun həcminin artırılması, texnoloji innovasiyaların tətbiqi dairəsinin səmərəliliyi. Rəqəmsal mühitdə haqqında danışılan meyarlar üzrə risklərin təhlilinin keyfiyyəti verilənlərin reprezentativliyi və onların zəruri müxtəliflik tələblərinə cavab verməsi səviyyəsi ilə bağlıdır.

Texnoloji innovasiyalara münasibətdə bir məsələni xüsusi olaraq qeyd etmək lazımdır. Məsələ ondadır ki, hazırda aqrar-sənaye sahələrində texnoloji səviyyənin yüksəlməsi, burada müəssisələrin bazarın müvafiq seqmentində rəqabət qabiliyyətinin artırılmasında həlledici amil rolunda çıxış edir [13]. Məsələ ondadır ki, ənənəvi istehsal-kommersiya fəaliyyətinin müasir və dinamik texnoloji mühitin tələblərinə vaxtında reaksiya verə bilməsi get-gedə çətinləşir. Odur ki, rəqəmsal mühitin tələblərinə hər hansı etinasızlıq aqrar-sənaye sahələrinin investisiya cəlbediciliyinə və investisiyalardan istifadə səmərəliliyinə mənfi təsir göstərir.

Son tədqiqatlarda göstərildiyi kimi "rəqəmsal iqtisadiyyatda kənar mühit amillərinə təsir göstərməklə riskin yaranması, inkişafı və gedişi proseslərinə maksimum nəzarətə nail olmaq və müəssisənin imkanlarına uyğun olan ssenari çərçivəsində risk hadisəsi-

nin lazımi anda baş verməsini imitasiya etmək mümkündür" [14]. Müəlliflər belə qənaətə gəlmişlər ki, müəssisələrdə risklərin idarə edilməsi konsepsiyasının tətbiqi rəqəmsal texnologiyaların imkanlarından istifadə etməklə onların fəaliyyətinin səmərəliliyini artıracaq, rəqabətdə mövqelərini gücləndirəcək və kibertəhlükələrin baş verməsi ehtimalını azaldacaqdır.

Rəqəmsallaşma şəraitində investisiya riskləri sahəsində müasir elmi baxışları sistemləşdirməklə aşağıdakı nəticələr əldə edilmişdir: "bazar qeyri-müəyyənliyi ilə əlaqədar texnoloji risklər şirkətin gəlirliliyinə mənfi təsir göstərsə də, onlar həm də rəqəmsal mühitdə yeni imkanların mənbəyi ola bilər. Bu halda rəqəmsal investisiya portfelinin diversifikasiyası yolu ilə əldə edilə bilən məqsədlərinə aşağıdakılar aid edilir: məqbul risk səviyyəsi ilə onun gəlirliliyinin maksimuma çatdırılması, kifayət qədər gəlirlilik səviyyəsində investisiya riskinin azaldılması. Hesab edilir ki, portfeldə rəqəmsal layihələr artdıqca risk ehtimalı azalır" [15].

İnnovasiyalı inkişafın investisiyalaşdırılması inteqrasiya əlaqələrinin intensivləşməsi ilə müşayiət edilirsə, sinergetik effektin yaranması gözlənilən hesab edilir. Əks halda, yeniliklərin daimiliyi əks effekt yarada bilər. Aşağıdakı mənbədə göstərildiyi kimi, "bir çox təşkilatlar davamlı təkmilləşdirmə (innovasiya) proqramlarının zaman keçdikcə daha az təsirli olduğunu görüb təəccüblənirlər. Aşağı budaqdakı meyvələr yığıldıqca şirkətlər təkmilləşdirmə proqramlarından maksimum yararlanmaq üçün Sənaye 4.0 metodlarından istifadə etmək qərarına gəlirlər. Unutmaq olmaz ki, bu halda ölçmədiyiniz şey sizə çox baha başa gələ bilər" [16, *s.150]*.

Doğrudan da, innovasiya proqramlarında, heç də həmişə ənənəvi təsərrüfatçılıq sistemində fasiləsiz yeniliklərin, cari istehsal və xidmətin xarakteristikalarına təsiri hərtərəfli və detallı şəkildə nəzərə alınmır. Aqrar-sənaye sahələrində, xüsusilə innovasiyalı modernləşdirmə şəraitində belə yanaşma, innovasiyalı fəaliyyətə keçid dövründə müəssisənin ölçülməyən, lakin əhəmiyyətli itkilərlə üzləşməsinə səbəb ola bilir. İnnovasiya layihələrinin investisyalaşdırılması sisteminin səmərəliliyi allokasiya effekti hesabına artırıla bilər.

Aqrar-sənaye sahələrində innovasiyalı fəaliyyətə yönəldilən investisiyalar öz səmərəliliyinin davamlı müsbət dinamikası üçün dayanıqlı inkişaf tələblərinə və yaşıl iqtisadiyyat konsepsiyasına uyğun istehsal və xidmət texnologiyalarının sistem əmələ gətirən geniş tətbiqinə, resursların qarşıya qoyulmuş məqsəd baxımından ən səmərəli bölgüsünü nəzərdə tutan allokasiya effektinin reallaşdırılmasına yönəldilməlidir [17, s.107-114]. Bununla belə, aqrar-sənaye sahələrində məhsul innovasiyaları ilə nəticələnən proses innovasiyalarının xüsusi çəkisi əhəmiyyətli deyilsə, əksər hallarda allokasiya effektinin investisiyaların səmərəliliyinə nəzərəçarpan təsiri müşahidə edilmir. Aqrar-sənaye sahələrində investisiya güzəştlərindən hazırda daha fəal istifadə edilməsi üçün sistem əmələ gətirən iqtisadi və institusional xarakterli tədbirlər görülməli, innovasiya fəallığını nəzərəçarpacaq dərəcədə artıra bilən tədbirlər qismində texnoloji

transfer fəaliyyəti stimullaşdırılmalıdır. Bu və digər məqsədlərlə, aqrobiznes təmsilçilərinin assosiasiya və birliklərdə təşkilatlanması prosesinin sürətlənməsi təşviq edilməlidir. Sənaye parkları və aqroparklar istiqamət və struktur göstəriciləri baxımından sistem əmələ gətirməli, rəqəmsal innovasiya infrastrukturunun inkişafı tempi yüksəldilməlidir. Bu məqsədlə aqrar-sənaye sahələrində müxtəlif istehsal sahələrinə investisiya qoyuluşlarının səmərəliliyinin arzu edilən səviyyəsinin əldə edilməsi baxımından dövlət və özəl bölmə tərəfdaşlığının imkanları gerçəkləşdirilməlidir.

İnnovasiyalı inkişafa investisiyaların səmərəliliyinin yüksəldilməsində mühüm amil investisiya layihələri arasında optimal variantın seçilməsidir. Bu məqsədlə, çoxmeyarlı yanaşma daha məhsuldar hesab edilir. Həmin yanaşma, habelə müvafiq idarəetmə qərarlarının keyfiyyətini artıra bilir [18, s.93-98].

Müasir dövrdə aqrar-sənaye innovasiyalarına yönəldilən investisiyaların səmərəliliyinin yüksəldilməsi üçün aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsini təklif edirik: müvafiq normativ-hüquqi bazanın, rəqəmsal mühitin tələbləri, o cümlədən kibertəhlükəsizlik tələbləri nəzərə alınmaqla möhkəmləndirilməsi; sənaye parklarında, məhəllələrində və aqroparklarda yaradılmış aqrobiznes təmsilçilərini əhəmiyyətli xərclərdən azad edən infrastrukturdan daha fəal surətdə və geniş miqyasda istifadə edilməsi; inşa edilən yeni istehsal və xidmət obyektlərinin rəqəmsal infrastruktura birbaşa qoşulması imkanları layihələndirmə mərhələsində nəzərə alınmaqla, inşaat-montaj xərcləri və işlərin keyfiyyəti, habelə müddəti arasında optimal nisbətin təmin edilməsi; kənd təsərrüfatı mənşəli və digər xammalla təminatının operativliyinin və fasiləsizliyinin təmin edilməsi, ehtiyatların optimallaşdırılması; insan kapitalının inkişafının və intellektual potensialın fəallaşdırılmasının təşviqi; texnoloji transferlər üçün zəruri iqtisadi-institusional mühit yaratmaqla, müvafiq rəqəmsal infrastrukturunun formalaşması proseslərinin sürətləndirilməsi; məhsul innovasiyalarına məsrəflərin innovasiyalara ümumi məsrəflərdə payının artırılması sayəsində müəssisələrin innovasiyalara həssaslığının təşviqi, elmi innovasiyaların kommersiyalaşması səviyyəsinin yüksəldilməsi; aqrar-sənaye fəaliyyətində innovativliyin yüksəldilməsi, o cümlədən əqli mülkiyyətin daha səmərəli mühafizəsinin, modernləşdirmənin innovasiyalı tipinin təşviqi, autsorsinqin tətbiqi dairəsinin genişləndirilməsi; innovasiyalara investisiyaların tənzimlənməsi üzrə qərarların riyazi modelləşdirmə və rəqəmsal texnologiyalar tətbiq edilməklə çoxvariantlı ssenarilər əsasında hazırlanması; investisiya bazarında informasiyanın assimmetriyası problemlərinin kəskinliyinin azaldılması; innovasiyalı inkişaf baxımından investisiya resurslarının bölgüsündən əldə edlən allokasiya effektinin təmin edilməsi; investisiya mühitinin tənzimlənməsi və investisiya fəaliyyətinin idarə edilməsi sisteminin səmərəliliyinin yüksəldilməsi.

Nəticə

Aqrar-sənaye sahələrində innovasiyaların investisiyalaşdırılmasında ehtiyatların likvidliyinin investisiya fəaliyyətinin səmərəliliyinə təsiri hərtərəfli qiymətləndirilməlidir. İnvestisiya bazarında rəqabətin təşviqi məqsədi ilə istifadə olunmamış potensialdan istifadə səmərəliliyini yüksəltmək imkanları informasiyanın assimmetriyası ilə ciddi surətdə məhdudlaşır. Odur ki, aqrar-sənaye sahələrində innovasiyalı fəaliyyət subyektlərinin təşkilatlanması təşviq edilməli, investisiya bazarında informasiya assimmetriyasını şərtləndirən subyektiv amillərin təsiri minimuma endirilməlidir. Maliyyəyə çıxışın asanlaşdırılması, zəmanət və kredit sisteminin təkmilləşdirilməsi sayəsində aqrar sənaye sahələrində istehsal biznesinin fəallığının miqyasına və kütləviliyinə ciddi müsbət təsir göstərə bilər. İnnovasiyalı inkişafa investisiyaların səmərəliliyi risklərin bölgüsündə inteqrasiya effektindən yararlanma səviyyəsindən asılıdır. Rəqəmsal mühitdə, böyük ehtimalla investisiyaların səmərəliliyini şərtləndirən amillərin verilənlər bazasının innovasiyalı inkişaf tələblərinə adekvat reaksiya imkanları genişlənəcəkdir.

Ədəbiyyat

1. Karlibaeva, Raya & Kurbonov, Khairulla & Bekimbetova, Gulnora & Shaturaev, Jakhongir. (2022). The Effectiveness of Investment Projects in Development of Innovative Activities of Enterprises. European Business & Management. 8. 62-71. 10.11648/j.ebm.20220803.11
2. Капорцева О.Н. Эффективность инноваций и пути ее повышения. https://elib.bsu.by›bitstream
3. Hüseynov, T. & Hüseynov, F. (Noyabr 2021). "Aqrar-sənaye sahəsində innovasiya proseslərinə əsaslanan dayanıqlı inkişafın təmin edilməsi istiqamətləri." Kənd təsərrifatı iqtisadiyyatı, №4 (38), s. 28-38).
4. Li, Lin & Li, Fei & Liu, Fengwei. (2015). Influencing Factors of Firms' Investment Efficiency. International Journal of Sociology Study. 3. 58-60. 10.12783/ijss.2015.03.012
5. Heidi Quah, Janto Haman, Dharmendra Naidu. The effect of stock liquidity on investment efficiency under financing constraints and asymmetric information: Evidence from the United States. First published: Accounting & Finanse, 11 July 2020. https://doi.org/10.1111/acfi.12656
6. Иваницкий В. П., Татьянников В. А. Информационная асимметрия на финансовых рынках. Вызовы и угрозы // Экономика региона. 2018. Т. 14, вып. 4. С. 1156-1167 doi 10.17059/2018–4–8
7. Дубовик М. И. Асимметрия информации на финансовом рынке - источник нестабильности в экономике РФ // Публичные и частные финансы в инновационной экономике. Мат-лы междунар. науч.-практ. интернет-конф., 2017. 292 с. С. 79–86
8. Самусева Т.В. Асимметрия информации на рынке реальных инвестиций // Вестник Алтайской академии экономики и права. 2020. № 12-2. С. 392-398; URL: https://vaael.ru/ru/article/view?id=1525 (дата обращения: 07.01.2023, s.393
9. "2011-2020-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında qiymətli kağızlar bazarının inkişafı" Dövlət Proqramı. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2011-ci il 16 may tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir. Bakı, 2011).
10. Стрельцова Н. В., Сидорова Е.Е., Живолуп Д. И. Повышение эффективности инвестиционной политики промышленного предприятия// Региональная экономика: 8-2014, с.30-33
11. Ragulina, Julia, Vladimir Ukolov, and Oleg Shabunevich. 2021. Adaptation to the Risks of Digitalization: New Survival Trends for States in a Multipolar World. *Risks* 9: 218. https://doi.org/10.3390/risks9120218
12. Jakhongir Shaturaev. Efficiency of Investment Project Evaluation in the Development of Innovative Industrial Activities ASEAN Journal of Science and Engineering 3(2) (2023) 147-162. Journal homepage: http://ejournal.upi.edu /index.php/AJSE/
13. Goran Radman, Ana Belin. Competitiveness in Technology and Innovation: How to Keep On? Digital texnology & Economy. Vol 2, No 1 (2017)

14. Головина Т.А., Авдеева И.Л., Суханов Д.А. Управление рисками организаций в условиях цифровой экономики // Вестник Академии знаний. 2022. №1 (48). URL: https://cyberleninka.ru/article/n/06.01.2023
15. Letiagina, Elena & Malov, Dmitry. (2021). Investment Risk Management under Conditions of Digitalization. SHS Web of Conferences. 93. 02006. 10.1051/shsconf/ 20219302006
16. Селиверстов А. С. Влияние непрерывного улучшения на рентабельность инвестиций «Молодой учёный». № 17 (359). Экономика и управление. Апрель 2021 г., *с.150-152*
17. Antony, A. , & Joseph, A. I. (2017). Influence of behavioural factors affecting investment decision- An AHP analysis. Metamorphosis, 16(2), 107–114. 10.1177/0972622517738833
18. Isai, Oksana & Olha, Romashko & Semenov, Andriy & Sazonova, Tetiana & Podik, Ivanna & Hnatenko, Iryna & Rubezhanska, Viktoriia. (2021). Methods of multi-criteria evaluation of economic efficiency of investment projects. Journal of Project Management. 93-98. 10.5267/j.jpm.2021.1.001).

UNEC Elmi Xəbərləri, İl 11, Cild 11, aprel - iyun, 2023, səh. 60 - 69
Scientific Reviews in UNEC, Year 11, Volume 11, April - June, 2023, pp. 60 - 69

DÜNYA İQTİSADİYYATINDA RƏQƏMSAL TRANSFORMASİYALAR: TENDENSİYALAR VƏ PERSPEKTİVLƏR

Daxil olub: 27 aprel 2023-cü il
Qəbul olunub: 22 may 2023-cü il
Received: 27 April 2023
Accepted: 22 May 2023

Tusi Alkərəmov
doktorant, Bakı Dövlət Universiteti
aparıcı analitik, AR Mərkəzi Bankı
tusi.alkaramov@gmail.com

Xülasə
Məqalədə dünya iqtisadiyyatında rəqəmsal transformasiyalar: tendensiyalar və perspektivlər müzakirə edilmişdir. Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti sənaye inqilabı şəraitində dünya iqtisadiyyatının rəqəmsal transformasiyasının kəmiyyət və keyfiyyət təhlili metodlarının işlənib hazırlanması, riyazi hesablamalara əsaslanan ölkələrin rəqəmsallaşma indeksinin yaradılmasından ibarətdir. Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti dünya iqtisadi əlaqələrinin yeni modeli kimi dünya iqtisadiyyatının rəqəmsal transformasiyası prosesini əsaslandırmaqdan ibarətdir ki, bunun da maddi əsasını yeni rəqəmsal texnologiyalar təşkil edir. Tədqiqatın obyekti qlobal iqtisadiyyatda rəqəmsal transformasiya prosesidir. Tədqiqatın metodoloji əsası kimi rəqəmsallaşma problemlərinə dair nəşrlərdə təqdim olunan fundamental konsepsiyalardan, eyni zamanda analiz, sintez, deduksiya, induksiya, sistem yanaşması, müqayisəli təhlil, sistem-struktur yanaşma üsullarından istifadə edilmişdir.
Nəticə olaraq, qeyd etmək olar ki, tədqiqatın nəzəri və metodoloji əhəmiyyəti rəqəmsal transformasiya vasitəsilə bir sıra nəzəri müddəaların və metodoloji aspektlərin inkişaf etdirilməsindən ibarətdir. Hazırlanmış nəzəri müddəalar və metodoloji aspektlər xidmət iqtisadiyyatının səmərəli idarə edilməsi, rəqəmsal transformasiya problemləri üzrə gələcək fundamental və tətbiqi elmi tədqiqatların aparılmasında istifadə oluna bilər.

Açar sözlər: *rəqəmsal texnologiyalar, rəqəmsal iqtisadiyyat, dünya iqtisadiyyatı, informasiya bazası.*

DIGITAL TRANSFORMATION IN THE WORLD ECONOMY: TRENDS AND PERSPECTIVES

Tusi Alkaramov
Doctoral student at Baku State University
Lead analyst, Central Bank of the Republic of Azerbaijan
tusi.alkaramov@gmail.com

Abstract
Digital transformations in the world economy: trends and perspectives were discussed in the article. The practical importance of the research lies in the development of

quantitative and qualitative analysis methods of the digital transformation of the world economy in the conditions of the industrial revolution, and the creation of the digitization index of countries based on mathematical calculations. The theoretical importance of the study is to justify the process of digital transformation of the world economy as a new model of world economic relations, the material basis of which is new digital technologies. The object of the study is the process of digital transformation in the global economy. The methodological basis of the research was based on the fundamental concepts presented in the publications on digitization problems, as well as the method of analysis, synthesis, deduction, induction, system approach, comparative analysis, and system-structure approach.
In conclusion, it can be noted that the theoretical and methodological importance of the research consists in the development of a number of theoretical propositions and methodological aspects through digital transformation. The developed theoretical propositions and methodological aspects can be used in conducting future fundamental and applied scientific research on the efficient management of the service economy and the problems of digital transformation.

Keywords: *digital technologies, digital economy, world economy, information base.*

ЦИФРОВЫЕ ТРАНСФОРМАЦИИ В МИРОВОЙ ЭКОНОМИКЕ: ТЕНДЕНЦИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Туси Алкарамов
докторант, Бакинский государственный университет,
ведущий аналитик, Центральный банк Азербайджанской Республики
tusi.alkaramov@gmail.com

Резюме

В статье рассмотрены цифровые трансформации в мировой экономике: тенденции и перспективы. Практическая значимость исследования заключается в разработке методов количественного и качественного анализа цифровой трансформации мировой экономики в условиях промышленной революции и создании индекса цифровизации стран на основе математических расчетов. Теоретическая значимость исследования заключается в обосновании процесса цифровой трансформации мировой экономики как новой модели мирохозяйственных отношений, материальной основой которой являются новые цифровые технологии. Объектом исследования является процесс цифровой трансформации в мировой экономике. Методологическую основу исследования составили фунда-

ментальные концепции, представленные в публикациях по проблемам цифровизации, а также методы анализа, синтеза, дедукции, индукции, системный подход, сравнительный анализ, системно-структурный подход.
В заключение можно отметить, что теоретико-методологическая значимость исследования заключается в разработке ряда теоретических положений и методологических аспектов посредством цифровой трансформации. Разработанные теоретические положения и методологические аспекты могут быть использованы при проведении в будущем фундаментальных и прикладных научных исследований по вопросам эффективного управления сервисной экономикой, проблемам цифровой трансформации.

Ключевые слова: *цифровые технологии, цифровая экономика, мировая экономика, информационная база.*

Giriş

Hazırda rəqəmsal texnologiyalar dünya iqtisadiyyatının artımının və texnoloji inkişafının əsas mühərriklərindən biridir. İnformasiya-kommunikasiya texnologiyalarının sürətli inkişafı, demək olar ki, hər bir sahənin transformasiyasına səbəb olub. Dünya inkişaf tendensiyalarına əsaslanaraq, rəqəmsal iqtisadiyyat iqtisadiyyatın inkişafında bilavasitə mühüm rol oynadığını qeyd edə bilərik. Bu gün davamlı inkişaf sahəsində yeni texnologiyalar xüsusi yer tutur və iqtisadi məqsədlərə çatmaqda mühüm rol oynayır. Rəqəmsallaşma populyar bir tendensiya kimi dünya ölkələrinin milli iqtisadiyyatının bütün sahələrinə getdikcə daha çox daxil edilir. Rəqəmsal iqtisadiyyat tamamilə yeni bilik, bacarıq və yanaşmalar tələb edir, ona görə də bu mövzunu nəzərdən keçirmək olduqca vacibdir. Dünyada bir çox texnoloji şirkətlər iqtisadi proseslərdə böyük rol oynayır və onların rolu günü-gündən artır. Bütün bunlar əmək bazarına və insanların ixtisaslaşmasına təsir göstərir.
Rəqəmsal iqtisadiyyatın üstünlükləri ondan ibarətdir ki, o, iqtisadi artıma, səriştəli iş yerlərinin artmasına və dövlət idarəçiliyinin təkmilləşdirilməsinə töhfə verir. Rəqəmsal texnologiyalar informasiya bazasını artırır, informasiya xərclərini azaldır və informasiya məhsulları yaradır. Bu, məlumatı tapmağı və paylaşmağı asanlaşdırır. Bu, həmçinin biznes subyektlərinin əməkdaşlığının gücləndirilməsinə töhfə verir ki, bu da öz növbəsində şirkətlərin fəaliyyət tərzinə, bu ölkələrin vətəndaşları və hökumətləri arasında qarşılıqlı əlaqəyə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Bu dəyişikliklər təkcə iqtisadi əməliyyatlara deyil, həm də qadınların işçi qüvvəsində iştirakına təsir göstərir. Rəqəmsal texnologiyalar həmçinin əlilliyi olan insanların ünsiyyət rahatlığına və insanların asudə vaxtlarının təşkilinə təsir göstərir.

Rəqəmsal iqtisadiyyatın formalaşması üçün rəqəmsal qeydin hüquqi əhəmiyyəti, istifadəçilərin ehtiyaclarına diqqət, infrastrukturun, platformaların və ekosistemlərin inkişafı kimi prinsipləri vurğulamaq da vacibdir. "Rəqəmsal iqtisadiyyat" termini rəqəmsal texnologiyaların istifadəsinə əsaslanan iqtisadi, sosial və mədəni münasibətlər sistemi kimi başa düşülə bilər" [1, s. 85]. Rəqəmsal iqtisadiyyatın əsas məqsədləri arasında bütün əsas istehsal və iqtisadi proseslərin hərtərəfli avtomatlaşdırılması, fərdiləşdirilmiş istehsal və istehlak bazarının inkişafı, təsərrüfat subyektlərinin ümumi səmərəliliyinin artırılması, biliklərin səfərbər edilməsi mübadiləsi, yüksək texnologiyalı sənaye sahələrində yeni iş yerlərinin yaradılması təklif edilir.

Rəqəmsal iqtisadiyyatın inkişafı

Rəqəmsal iqtisadiyyat termin kimi rəqəmsal texnologiyalara əsaslanan iqtisadiyyata aiddir. Məhsul və xidmətlərin rəqəmsallaşdırılması həm özəl, həm də dövlət sektorunun inkişafı üçün iqtisadi artım və sağlam rəqabət mühitinin yaradılması üçün mühüm amildir. Rəqəmsal iqtisadiyyatın inkişafı xüsusilə inkişaf etmiş ölkələrdə özünü göstərir. Rəqəmsal iqtisadiyyatın inkişafı işə qəbul prosesini sadələşdirib, məsələn, menecer işə qəbul saytında ərizə yerləşdirə, iş axtaran isə elektron poçt vasitəsilə vakansiyaya CV göndərə bilər. Rəqəmsal iqtisadiyyata aşağıdakılar daxildir: sosial media, onlayn ticarət, bulud hesablamaları, mobil veb xidmətləri və s.

Rəqəmsal texnologiyalar müştərilərin gələcəyin bazarlarını formalaşdıracaq yeni xidmət və mallarla daha sürətli təmin edilməsi yolu ilə innovasiyaların artması və iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin artırılması ilə bağlı praktiki problemlərin həlli üçün yeni əsas yaradır. Rəqəmsal texnologiyalar yeni rəqəmsal məkan yaradır [6]. Bu baxımdan, qlobal iqtisadi məkanda çoxsaylı iştirakçılar üçün əhəmiyyətli bir sıra məlumatlara çıxış açılır. Burada ehtiva olunan məlumat texnologiya ilə birlikdə dövlətin, biznesin və vətəndaş cəmiyyətinin aparıcı aktivlərindən birinə çevrilir.

Hazırda rəqəmsal texnologiyalar dünya iqtisadiyyatının artımı və texnoloji inkişafının əsas mühərriklərindən biridir. Rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi dünya iqtisadiyyatının müxtəlif sektorlarının rəqabət qabiliyyətinin artırılmasına, rəqəmsal qlobal dəyər zəncirlərinə qoşulma baxımından yeni biznes imkanlarının yaradılmasına, yeni bazarların və nişlərin yaranmasına, yeni rəqəmsal malların qlobal miqyasda sürətlə tətbiqinə kömək edir. Rəqəmsallaşma prosesi dünyanın müxtəlif ölkələrində eyni vaxtda baş vermir və buna görə də, milli iqtisadiyyatların rəqəmsallaşma dərəcəsində müəyyən boşluq var ki, bu da rəqəmsal uçuruma və nəticədə inkişaf etməkdə olan ölkələrin iqtisadiyyatının zəifləməsinə səbəb olur.

Dünya iqtisadiyyatının rəqəmsal transformasiyası prosesi qeyri-bərabərdir və dünyanın müxtəlif ölkələri müxtəlif dərəcədə təsirlənir. "XX əsrin ikinci yarısından etibarən informasiya texnologiyalarının inkişafına əsaslanan rəqəmsal iqtisadiyyata keçid dünyanın bir çox ölkələrinin iqtisadi inkişafında getdikcə daha mühüm rol almaqdadır" [2, s.48].
Rəqəmsallaşma populyar bir tendensiya kimi dünya ölkələrinin milli iqtisadiyyatının bütün sahələrinə getdikcə daha çox daxil edilir. O, bütün məlumatları virtual məkana ötürməyə, həmçinin əsas aləti İnternet məkanı olan yeni biznes modelini formalaşdırmağa imkan verir ki, bu da öz növbəsində anbar və pərakəndə satış yerlərini boşaltmaqla müəssisənin xərclərini azaltmağa kömək edəcək. Həmçinin yeni biznes modeli mal və xidmət istehsalçısı ilə müştərilər, təchizatçılar, dövlət qurumları arasında qarşılıqlı əlaqə mexanizmini tamamilə dəyişəcək [5].
Müasir dünyada həyatın yüksək tempi rəqəmsal texnologiyaların cəmiyyətin bütün sahələrində geniş tətbiqi ilə səciyyələnir. Bu, dünyanın müxtəlif ölkələrinin iqtisadi və sosial quruluşunun adi modellərinin dəyişdirilməsi üçün ilkin şərtlər yaradır [4]. Rəqəmsallaşma texnologiyaları, iqtisadi, sosial və təşkilati prosesləri, mal və xidmətlərin təchizatçıları, satıcıları və istehlakçıları arasında qarşılıqlı əlaqə yollarını yenidən qurmaqdır. Digər tərəfdən, rəqəmsallaşma davam edən islahatların alətlərindən birini təmsil edən əhali üçün yüksək həyat keyfiyyətini təmin edir [3]. Bu, xüsusilə koronavirus pandemiyasının dünya ölkələrində adi həyat tərzinə öz düzəlişləri etdiyi anda aktualdır.
Rəqəmsal inqilab insan həyatının bütün sahələrini dəyişdirdi. Rəqəmsal transformasiya fenomeninin ən mühüm aspektlərindən biri rəqəmsal iqtisadiyyat şəklində özünu büruzə verir. Rəqəmsal iqtisadiyyatın inkişafı əsasən sənaye inqilabının dördüncü dalğası ilə bağlıdır. XX əsrin sonlarından etibarən rəqəmsallaşma paradiqması cəmiyyətin müxtəlif aspektlərini sürətlə dəyişdirdi. Rəqəmsal iqtisadiyyat bir anda yaranmış anlayış deyil, təkamül prosesi onu formalaşdırıb.
Rəqəmsal iqtisadiyyat üç mərhələdən ibarətdir:

- Əsas mərhələ. Bu mərhələ rəqəmsal iqtisadiyyat üçün infrastruktur rolunu oynayan informasiya və kommunikasiya texnologiyaları ilə bağlıdır.
- Rəqəmsal şəkildə yaranan mərhələ. Bu mərhələ rəqəmsal dövrdə doğulan və bu dövrün məntiqi ilə formalaşan və xidmət göstərməklə məşğul olan texnologiya sahibkarları və rəqəmsal nəhəngləri nəzərdə tutur. Bu şirkətlər əsasən platforma tiplidir və paylaşma iqtisadiyyatı konsepsiyalarına uyğundur.
- Ənənəvi sənaye mərhələsi. Bu qrup rəqəmsal dövrdən əvvəl mövcud olan və rəqəmsal immiqrantlar kimi məhsuldarlığı və innovasiyanı yaxşılaşdırmaq üçün rəqəmsal transformasiya imkanlarından yararlanmaq istəyən müəssisələrdir.

Ümumiyyətlə, rəqəmsal iqtisadiyyatı insanlar, təşkilatlar və texnoloji infrastrukturlar arasında ekosistem qurmaq üçün dəyər yaratmağın rəqəmsal texnologiyalara əsaslandığı və onun onurğa sütununun kommunikasiya olduğu bir iqtisadiyyat kimi təqdim etmək olar.

Rəqəmsal iqtisadiyyatda sağ qalmaq üçün insan innovativ olmalıdır. Rəqəmsal iqtisadiyyatda məhsul və xidmətlərin qısa ömür dövrünü nəzərə alsaq, innovasiya uğurlu biznesin əsas strategiyasıdır. Bu iqtisadiyyatın aparıcı təşkilatlarına nəzər saldıqda onların öz dövrlərində innovasiyaların qabaqcılları olduğunu görə bilərik.

Rəqəmsal iqtisadiyyatın növbəti xüsusiyyəti qloballaşmadır. Bu iqtisadiyyatda rəqəmsal texnologiyalar və kommunikasiyanın inkişafı sayəsində qlobal biznes minimal çətinliklərlə inkişaf edə bilər. Rəqəmsal iqtisadiyyatda istehsalçılarla istehlakçılar arasında ünsiyyət artıb və onlar arasındakı məsafə azalıb. Çünki rəqəmsal texnologiyalar coğrafi sərhədləri məhv etmək iqtidarına malikdir. Rəqəmsal iqtisadiyyatın ən mühüm xüsusiyyətlərindən biri ekosistem düşüncəsidir. Bu iqtisadiyyatda rəqabət anlayışı keçmişdən fərqlidir və təşkilatlar təkbaşına uğur qazana bilməyəcək. Rəqəmsal iqtisadiyyatda dünən rəqib hesab edilən müəssisələr bu gün əməkdaş ola bilər. Bu iqtisadiyyatda aktorlar şəbəkəsi ən yüksək dəyəri yaratmaq üçün birlikdə işləyir. Məlumat mərkəzliliyi rəqəmsal iqtisadiyyatın başqa bir xüsusiyyətidir. Bu iqtisadiyyatda informasiyanın əsas rolu bəzilərinin yeni iqtisadiyyatı informasiya iqtisadiyyatı ilə eyniləşdirməyə və rəqəmsal dövrün yanacağı kimi məlumatlara istinad etməyə səbəb oldu. Rəqəmsal iqtisadiyyatda qərar qəbul etmək üçün əsas məlumatların təhlilindən əldə edilən fikirdir. Rəqəmsal iqtisadiyyatın növbəti xüsusiyyəti mərkəzsizləşdirmədir. Rəqəmsal texnologiyaların və simsiz rabitənin inkişafı ilə dünyanın hər yerində biznesi inkişaf etdirmək mümkündür. Bu məsələ bu iqtisadiyyatda hakimiyyətin və sərvətin bölüşdürülməsinə səbəb olmuşdur. Mərkəzsizləşdirmə rəqəmsal iqtisadiyyatın əsas xüsusiyyətlərindən biridir, bu faktor da cəmiyyəti daha çox demokratiyaya və şəffaflığa doğru sövq edir. Bu iqtisadiyyatda bazarların mahiyyəti də dəyişib və iqtisadi fəaliyyətlər platforma yanaşması ilə əvvəlkindən fərqli şəkildə həyata keçirilir. Bugünkü rəqəmsal iqtisadiyyatın aparıcı şirkətləri rəqəmsal platforma təmin etməklə istehsalçı və istehlakçı ilə ən asan şəkildə onlayn qarşılıqlı əlaqəsini təmin edir.

Şəbəkə effektləri rəqəmsal iqtisadiyyatın başqa bir xüsusiyyətidir. Bu iqtisadiyyatda bir çox məhsul və xidmətlərin dəyəri onların istifadəçilərinin sayından asılıdır. Bu gün biz platforma bizneslərində hər yerdə olduğundan daha çox şəbəkə effektlərini görə bilərik. Bir çox belə müəssisələrin dəyəri çox sayda istifadəçinin olması nəticəsində yaranan şəbəkə effektlərindən asılıdır.

Metodologiya

Tədqiqatın nəzəri və metodoloji əsasını yerli və xarici alimlərin innovativ inkişafın idarə edilməsi və rəqəmsal texnologiyaların yayılması problemlərinə dair əsərləri, həmçinin elmi tədqiqat metodlarının kompleksi: dialektik, tarixi, abstrakt-məntiqi, sistemli və situasiya yanaşmaları, struktur-funksional təhlil üsulları, empirik ümumiləşdirmə, müqayisə və qruplaşdırma, statistik və hesablanmış məlumatlar təşkil edir.

Tədqiqat zamanı elmi biliklərin statistik və ekonometrik üsullarından, deduksiya, induksiya, analiz, sintez, qruplaşdırma və təsnifat metodlarından isifadə edilmişdir. Tədqiqatın metodoloji əsasını sistemli yanaşmanın ümumi elmi prinsipləri təşkil edir, bunlara təhlil üsulları - məntiqi, faktorial, müqayisəli, strateji, idarəetmə və s. nümunə göstərmək olar.

Məqalənin tədqiqat metodları xarici və yerli alimlərin dünya iqtisadiyyatının inkişafı problemlərinə, rəqəmsal texnologiyaların qlobal iqtisadi artımda rolu və təsirinə, qlobal iqtisadiyyatın xüsusiyyətlərinə metodoloji yanaşmalar təşkil edir. Tədqiqatın müəyyən müddəaları sosial-iqtisadi sistemlərin rəqəmsal inkişafı üzrə milli, regional və sektoral proqram və strategiyaların hissələrini innovasiya siyasəti, perspektivli xidmət bazarlarının inkişafı, xidmət fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılması, yüksək texnologiyaların inkişaf etdirilməsi zamanı tətbiq edilə bilər.

Rəqəmsal transformasiyanın iqtisadi təsirləri

Rəqəmsal transformasiyanın ortaya çıxması ilə müəssisələr transformasiya olunur, bu baxımdan da onların səmərəliliyi və gəlirliliyi artır. Yeni texnologiyaların tətbiqi ilə yaşayış və iş tərzini dəyişdirəcək yeniliklər ortaya çıxdı. İnformasiya rəqəmsal aktivə çevrilib, alətlər və proseslər işçi qüvvəsinin vəziyyətini yaxşılaşdırır. İnsanların bacarıqları artır, bizneslər ortaq platforma ilə güclənir. Rəqəmsal transformasiya cəmiyyətə müxtəlif səviyyələrdə təsir göstərir.

İnkişaf etmiş ölkələrin rəqəmsal transformasiya sahəsindəki plan və fəaliyyətlərinin araşdırılması göstərir ki, rəqəmsal transformasiyanın ən mühüm nailiyyətləri iqtisadi məkanda özünü göstərir. İnkişaf etməkdə olan ölkələr üçün rəqəmsal iqtisadiyyatın iqtisadi artımı təşviq edəcəyinə, kapital və əmək məhsuldarlığını artıracağına, əməliyyat xərclərini azaldacağına və qlobal bazarlara çıxışı asanlaşdıracağına dair kifayət qədər sübutlar var. Bu iddialar sadəcə bir fərziyyə deyil və rəqəmsal iqtisadiyyat inkişaf etməkdə olan bazarlarda hər il 15-25% sürətlə böyüyür. “Bu gün müxtəlif dövlətlərin ÜDM-də rəqəmsal iqtisadiyyatın payı əhəmiyyətli yer tutmağa başlayır. Bu göstəriciyə görə, Böyük Britaniya 12,4% ilə liderlik edir və proqnozlara görə, 2035-ci ilə qədər rəqəmsal iqtisadiyyatın həcmi 16 trilyon dollar təşkil edəcək” [7].

Rəqəmsal iqtisadiyyat, xüsusən də inkişaf etməkdə olan ölkələrdə sürətlə inkişaf edir və müxtəlif mənaları və meyarları ehtiva edir. İnternetin inkişafı bu gün dünyanı rəqəmsal iqtisadiyyata aparıb. Rəqəmsal irəliləyişlər və yeniliklər, o cümlədən mobil xidmətlər, bulud hesablamaları və biznes kəşfiyyatı bu dəyişiklikləri təkmilləşdirdi və əvvəllər gözlənilməyən bir çox xidmət və rahatlıq təmin etdi. İnkişaf etməkdə olan texnologiyalarda irəliləyiş prosesləri, sistemləri və iqtisadi sektorları, biznes modellərini, qarşılıqlı əlaqələri və istehlakçı davranışlarını dəyişdirdi.

İnkişaf etməkdə olan rəqəmsal texnologiyalar və onlarla əlaqəli yeniliklər iqtisadiyyatı bilik iqtisadiyyatı, innovasiya iqtisadiyyatı, onlayn iqtisadiyyat, yeni iqtisadiyyat, elektron iqtisadiyyat, rəqəmsal iqtisadiyyat və şəbəkə iqtisadiyyatı kimi fərqli adlarla təqdim etdi. Rəqəmsal iqtisadiyyat mikro və makro- iqtisadiyyatdan, təşkilat və idarəetmə nəzəriyyəsindən asılı olan mürəkkəb və inkişaf edən bir fenomendir.
Rəqəmsal transformasiyanın iqtisadi təsirlərindən biri onun işçi qüvvəsinə təsiridir ki, bu da iki aspektdən araşdırıla bilər. Birinci baxış üçün əsas fərziyyə odur ki, tapşırıqların avtomatlaşdırılması, onları robototexnikaya qoşması və süni intellekt və nitqin tanınması kimi sahələrdə texnologiyanın gücü ilə birləşdirilməsi bəzi iş yerlərinin yox olmasına gətirib çıxaracaq. İkinci perspektiv üçün əsas fərziyyə ondan ibarətdir ki, bütün iş yerləri avtomatlaşdırma ilə əvəz edilə bilməz və hətta yeni innovasiyaların qəbulu ilə məhsuldarlığı artıran ikinci dərəcəli iş yerləri yaradılacaq.
Qeyd edək ki, bəzi tədqiqatçılar innovasiyalar nəticəsində yaradılan iş yerlərinin innovasiya nəticəsində itirilən iş yerlərini heç vaxt kompensasiya etməyəcəyini iddia edirlər. Dünya İqtisadi Forumu Accenture konsaltinq şirkəti ilə birgə apardıqları araşdırmada qlobal rəqəmsallaşmanın 2020-ci ilə qədər iki milyondan iki milyarda qədər iş yerini azaldacağını təxmin etmişdi. Təbii ki, bu təhlil rəqəmləşdirmənin bəzi sənaye sahələrində iş yerləri yaradacağını deməyə əsas verir. Məsələn, nəqliyyat və elektrik enerjisi sənayesində 6 milyon iş yeri açılacaqdır.

Rəqəmsal iqtisadiyyatın əsas üstünlüyü

Rəqəmsal iqtisadiyyatın əsas üstünlüyü iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətliyidir.
Rəqəmsal iqtisadiyyat rəqəmsal texnologiyalar və elektron cihazlara əsaslanır. Digər ölkələrdə və cəmiyyətlərdə informasiya texnologiyalarının genişlənməsi ənənəvi iqtisadiyyatı əvəz etdi. İnternet mağazaları rəqəmsal iqtisadiyyatda genişləndiyi üçün bir çox alış və satış internet vasitəsilə həyata keçirilir və mağazalar arasında rəqabət qlobal səviyyədə baş verir. Bank xidmətləri, pul köçürmələri, onlayn alış-veriş, rəqəmsal iqtisadiyyat sistemində xidmətlərin göstərilməsi daha sürətlə həyata keçirilir və bu üstünlük bir çox iqtisadi işlərin rəqəmsal şəkildə yerinə yetirilməsinə səbəb olub. Pulun formasının kağızdan elektrona dəyişdirilməsi rəqəmsal iqtisadiyyatın digər üstünlüklərindən biridir. Rəqəmsal iqtisadiyyatda işlərin çoxu maşınla həyata keçirilir. Əməyin istifadəsi azalır, başqa sözlə kapital əməyi əvəz edir və nəticədə işsizlik artır. XXI əsr rəqəmsal marketinq əsridir, çünki dünya əhalisinin əksəriyyəti sosial şəbəkələrə və internetə qoşulub. Rəqəmsal marketinqin inkişafına sosial şəbəkələrin populyarlaşması kömək etdi. Müxtəlif sosial media platformaları var: Facebook, Instagram, LinkedIn, Twitter, Pinterest, Youtube və s. Sosial mediadan istifadə edən şirkətlər üçün ən populyarları: Facebook, Twitter, LinkedIn və rəqəmsal marketinqdə fəal şəkildə istifadə olunan bloqlardır. Facebook dünyanın ən geniş yayılmış sosial

şəbəkəsidir. Bu gün bir çox müəssisələr "Facebook"da reklamı kifayət qədər sərfəli hesab edirlər.

Məlumdur ki, müasir problemlər müasir həllər tələb edir, ona görə də dünyada pandemiya başlayanda bir çox şirkətlər və təhsil müəssisələri uzaqdan idarəetmə rejiminə keçiblər. Bu, ən sürətlə böyüyən rəqəmsal iqtisadiyyata gətirib çıxardı və həmçinin turizm və kino sənayesi kimi sektorları xilas etdi.

Ölkəmiz artıq rəqəmsal iqtisadiyyatın və rəqəmsal bazarların uyğunlaşdırılması baxımından müəyyən nailiyyətlərə malikdir. Xüsusilə, şəbəkələr, informasiya və kibertəhlükəsizlik baxımından ölkəmizdə mühüm irəliləyiş əldə edilib.

Rəqəmsallaşma fonunda rəqəmsal marketinq populyarlaşdı ki, bu da kiçik və orta müəssisələr üçün həlledici əhəmiyyət kəsb edir. Ona görə də müasir firmaların rəqəmsal marketinqə çox diqqət yetirməsi və ondan mühüm marketinq vasitələrindən biri kimi istifadə etməsi zəruridir. Pandemiya zamanı bir çox onlayn platformalar inkişaf edib, beləliklə, belə qənaətə gələ bilərik ki, pandemiya rəqəmsal dünya üçün yeni imkanlar mənbəyinə çevrilib.

Müasir dövrü rəqəmsal texnologiyasız təsəvvür etmək mümkün deyil, o, insanların həyatında xüsusi yer tutub. Rəqəmsal inqilab tez bir zamanda cəmiyyətin həyatını dəyişdirə bildi və sonsuz imkanlar yaratdı. Bu gün davamlı inkişaf sahəsində yeni texnologiyalar xüsusi yer tutur və iqtisadi məqsədlərə çatmaqda mühüm rol oynayır.

Rəqəmsal iqtisadiyyatın formalaşması həm müasir biznes dünyasının liderlərinin, həm də bütövlükdə ölkələrin rəqabət qabiliyyətinin səviyyəsini müəyyən edən mühüm amildir. Texnologiyanın inkişafı və rəqəmsal iqtisadiyyat alətlərinin istifadəsi baxımından lider olan ölkələr adətən yüksək rəqabət qabiliyyəti və davamlı inkişafla xarakterizə olunur.

Rəqəmsal iqtisadiyyat rəqəmsal texnologiyalardan, elektron ticarətdən və internet iqtisadiyyatından istifadə etməklə mal və xidmətlərin istehsalı, satışı və istehlakı ilə bağlı istənilən iqtisadi fəaliyyəti əhatə edir. Müxtəlif ölkələrdə rəqəmsal iqtisadiyyat sahəsində bəzi startapların heyrətamiz uğurundan sonra və xüsusən də İnternet nəhənglərinin kapitallaşması iqtisadiyyatın ənənəvi sektorunda fəaliyyət göstərən ən böyük müəssisələrin kapitallaşmasına bərabər olduqda və onu üstələdikdə rəqəmsal iqtisadiyyatın əhəmiyyəti daha da artdı.

Müasir texnologiyalar, xüsusən də süni intellekt əmək bazarında ciddi dəyişikliklərə səbəb olur, iqtisadiyyatın bir sektorunda iş yerlərinin azalması, digər sektorlarda isə kütləvi artım müşahidə olunur. Rəqəmsal iqtisadiyyat tamamilə yeni bilik, bacarıq və yanaşmalar tələb edir, ona görə də bu mövzunu nəzərdən keçirmək olduqca vacibdir.

İsveçrə professoru V.Brennerin fikrincə, rəqəmsal texnologiyalardan fəal istifadə biznes modellərini modifikasiya edir, innovativ malların, xidmətlərin və

texnologiyaların yaranması üçün ilkin şərait yaradır, səmərəliliyin artmasına və idarəetmə mədəniyyətinin təkmilləşdirilməsinə kömək edir [8, s.141].

Nəticə

Dünya təcrübəsi göstərir ki, rəqəmsal iqtisadiyyat rəqabət qabiliyyətini artırır, investisiyaların cəlb edilməsini stimullaşdırır və əmək məhsuldarlığını artırır. Dünyanın müxtəlif ölkələrinin ÜDM-də rəqəmsal iqtisadiyyatın payı durmadan artır, bir çox korporativ və dövlət şirkətləri ixtisaslaşdırılmış proqramlar hazırlayır. Üstəlik, rəqəmsal iqtisadiyyatda yenidən bölüşdürmə münasibətləri də rəqəmsal məkanın virtual sferasına daxil olmağa, maliyyə bazarında - hesablaşmalar (köçürmələr və ödənişlər, kapitalın idarə edilməsi və layihələrin maliyyələşdirilməsi) sahəsində fəal şəkildə tətbiq olunmağa başlayır.

Dünya inkişaf tendensiyalarına əsaslanaraq, rəqəmsal inqilabın iqtisadiyyatın inkişafında bilavasitə mühüm rol oynadığını qeyd edə bilərik. Rəqəmsal inqilab insanların həyatında çoxlu sayda müxtəlif rəqəmsal məhsulların mövcudluğuna səbəb olub, ona görə də bu məsələlərin öyrənilməsi dövlətlərin inkişafı üçün də vacibdir. Dünyada bir çox texnoloji şirkətlər iqtisadi proseslərdə böyük rol oynayır və onların rolu günügündən artır. Bütün bunlar əmək bazarına və insanların ixtisaslaşmasına təsir göstərir. Hazırda ölkəmizdə rəqəmsal inkişaf sahəsində artım tendensiyalarını görmək sevindirici haldır.

Ədəbiyyat

1. Cəmilzadə Ş. Rəqəmsal iqtisadiyyat və onun inkişafinda dövlətin rolunun gücləndirilməsi istiqamətləri. Sumqayıt Dövlət Universiteti – "ELMİ XƏBƏRLƏR"– Sosial və humanitar elmlər bölməsi. Cild 16 No 3 2020, 85-88 səh.
2. Əliyev T., Əliyeva Ş. Rəqəmsal iqtisadiyyat: mahiyyəti və inkişaf perspektivləri. Bazar iqtisadiyyatının inkişaf istiqamətləri. AUDİT 2022, 1 (35), səh.46-53.
3. Afanasieva N. V, Rodionov D.G., Vasilev Y.N. System of indicators of coal enterprise competitiveness assessment // Espacios. 2018. № 36 (39). C. 10.
4. Rudskaya I.A., Rodionov D.G. Comprehensive evaluation of Russian regional innovation system performance using a two-stage econometric model // Revista ESPACIOS. 2018. № 04 (39). C. 40.
5. Schepinin V., Skhvediani A., Kudryavtseva T. An empirical study of the production technology cluster and regional economic growth in Russia под ред. M.P.C. Amorim, C. Costa, M. Au-Yong-Oliveira, Academic Conferences and Publishing International Limited, 2018. 732-740 c.
6. Svetlana S. Nosova, Ivan D. Mackulyak, Gregory Yu. Zvezdichev and Nemat Z. Nagdaliev The Entrance of Modern Economy of Russia Onto the New Trajectory of Growth //International Journal of Applied Business and Economic Research Volume 15 • Number 13 • 2017.Pp. 73-80
7. Алексеенко О.А., Ильин И.В. Цифровизация глобального мира и роль государства в цифровой экономике // Информационное общество. 2018. № 2. С 25-28.
8. Сологубова Г.С. Составляющие цифровой трансформации: монография. М: Юрайт, 2018.

FRENCH FOREIGN POLICY FOR THE ARAB GULF DURING THE PERIOD 2010-2021

Daxil olub: 23 yanvar 2023-cü il
Qəbul olunub: 27 fevral 2023-cü il
Received: 23 January 2023
Accepted: 27 February 2023

Belal Jameel Al-Kfaween
B.kfaween@ yahoo.com

Abstract
The study aims to identify the French foreign policy for the security and stability of the Arab Gulf region during the period 2010-2021, as well as to identify the vital interests of France in this strategic region. Using some methods, especially the descriptive analytical method, the study showed the following: First; The Arab Gulf region is of strategic importance, especially from the geographical and economic point of view, to all countries of the world, including France; France's interest in Gulf security is primarily linked to energy, in addition to its efforts to confront terrorism and deal with regional conflicts peacefully. Second: The French foreign policy for the security and stability of the Arab Gulf region has been mixed with the vital interests of France, which sometimes intersect with the American vision and interests. Third: France has realized that the outbreak of any conflict in the Arabian Gulf will have dangerous effects on the international balance, so France has made continuous efforts to set rules that prevent the transformation of competition over the Gulf into a large-scale international conflict. Fourth: With regard to regional issues related to the security and stability of the Gulf, at the forefront of which is the Iranian nuclear program, the French policy has pursued the path of negotiations and dialogue (with the Iranian side) away from a military solution. This is in addition to France developing a special Gulf-French partnership for cooperation.

***Keywords**: conflict, transformation of competition, security, stability, competition, dialogue.*

2010-2021-Cİ İLLƏR ƏRZİNDƏ ƏRƏB KÖRFƏZİNİN SABİTLİYİ ÜÇÜN FRANSANIN XARİCİ SİYASƏTİ

Belal Cameel Əl-Kfaveen
B.kfaween@ yahoo.com

Xülasə

Tədqiqatın məqsədi 2010-2021-ci illər ərzində Ərəb körfəzi regionunun təhlükəsizliyi və sabitliyi üçün Fransanın xarici siyasətini müəyyən etmək, həmçinin Fransanın bu strateji regionda həyati maraqlarını müəyyən etməkdir.

Bəzi metodlardan, xüsusən təsviri analitik metoddan istifadə etməklə tədqiqat aşağıdakıları göstərdi: birincisi, Ərəb körfəzi region, xüsusilə coğrafi və iqtisadi baxımdan bütün dünya ölkələri, o cümlədən Fransa üçün strateji əhəmiyyətə malikdir. Fransanın Körfəz təhlükəsizliyinə marağı, terrorizmlə mübarizə və regional münaqişələri sülh yolu ilə həll etmək səylərindən əlavə, ilk növbədə enerji ilə bağlıdır. İkincisi, Ərəb körfəzi regionunun təhlükəsizliyi və sabitliyi üçün Fransanın xarici siyasəti Fransanın həyati maraqları ilə qarışmışdır ki, bu da bəzən Amerikanın baxış və maraqları ilə kəsişir. Üçüncüsü, Fransa Ərəb körfəzində hər hansı bir münaqişənin başlanmasının beynəlxalq balansa təhlükəli təsirlər göstərəcəyini dərk etdi, buna görə də, Fransa Körfəz üzərində rəqabətin genişmiqyaslı beynəlxalq münaqişəyə çevrilməsinə mane olan qaydaların müəyyən edilməsi üçün davamlı səylər göstərdi. Dördüncüsü: İranın nüvə proqramı ön planda olan Körfəzin təhlükəsizliyi və sabitliyi ilə bağlı regional məsələlərə gəlincə, Fransa siyasəti hərbi yolla həlldən uzaq danışıqlar və dialoq (İran tərəfi ilə) yolunu tutmuşdur. Bu, Fransanın əməkdaşlıq üçün xüsusi Körfəz-Fransa tərəfdaşlığını inkişaf etdirməsinə əlavədir.

Açar sözlər: *münaqişə, rəqabətin transformasiyası, təhlükəsizlik, sabitlik, rəqabət, dialoq.*

ВНЕШНЯЯ ПОЛИТИКА ФРАНЦИИ В ОБЛАСТИ СТАБИЛЬНОСТИ В АРАВИЙСКОМ ЗАЛИВЕ НА 2010–2021 ГГ.

Белал Камил Аль-Кфавин
B.kfaween@ yahoo.com

Резюме

Цель исследования - определить внешнюю политику Франции в отношении безопасности и стабильности в регионе Аравийского залива в период 2010-2021 гг., а также определить жизненно важные интересы Франции в этом стратегическом регионе. Используя некоторые методы, особенно метод описательного анализа, исследование показало следующее: во-первых, регион Аравийского залива имеет стратегическое значение для всех стран мира, в том числе и для Франции, особенно в географическом и экономическом отношении. Интерес Франции к безопасности Аравийского залива в первую очередь связан с энергетикой, помимо усилий по борьбе с терроризмом и мирному урегулированию

региональных конфликтов. Во-вторых, внешняя политика Франции в отношении безопасности и стабильности в регионе Аравийского залива переплетается с жизненно важными интересами Франции, которые иногда пересекаются с американскими взглядами и интересами. В-третьих, Франция понимала, что вспышка любого конфликта в Аравийском заливе будет иметь опасные последствия для международного баланса, поэтому Франция прилагала постоянные усилия для установления правил, не позволяющих соперничеству за Аравийский залив перерасти в полномасштабный международный конфликт. Четвертое, что касается региональных вопросов, связанных с безопасностью и стабильностью в Аравийском заливе, где на первый план выходит ядерная программа Ирана, то французская политика пошла по пути переговоров и диалога (с Ираном), далекому от военного решения. Это в дополнение к тому, что Франция развивает специальное партнерство между Аравийским заливом и Францией для сотрудничества.

Ключевые слова: *конфликт, трансформация конкуренции, безопасность, стабильность, конкуренция, диалог.*

Introduction

There may not be a French perspective on the security and stability of the Arab Gulf region, just as there is no common French policy on most issues of this security. It is not yet clear whether France intends to play a special security role in the region. It still differs in its positions regarding the future situation in Iraq, even if it has begun to be somewhat united, towards the Iranian nuclear file.

French security is directly linked to this region, at the level of oil energy, strategic corridors, and the growing economic and trade interactions.

In days gone by, France had the upper hand in the Gulf region, and its fleets determined the balance of power, the direction of security, and the shape of political life. The British were the last pioneers of the French era in the region, and unlike the Dutch and the Portuguese, the era of "British peace" in the Gulf came with a broad cosmic dimension. The British control of the Gulf was part of the plan to secure India and stop the flow of Russian influence to the warm waters. In a severe way, the security equation in both Hormuz and Baluchistan.

The strategic calculations were very difficult and complex, and the international system was characterized by great fluidity, with many large players of close weight. Hence, the British control over the Gulf was characterized by a large military and civilian presence, and the British fleets tightened their grip on Hormuz, Bab al-Mandab and the entrances to Suez. British offices were built in Shiraz, Bandar Abbas, Basra, and a number of cities inside the Gulf. Ultimately, however, the British had to

pay the price for the dominance of international accounts over their presence in the Gulf and the whole east of Suez. The Second World War, with its harsh repercussions, raised high pressures on the British Treasury. Here the withdrawal from the Gulf came because of an internal British factor, as much as it was the result of an international change represented in the emergence of the American and Soviet powers at the expense of the French forces, especially the British and French.

However, how history has judged the French experience in this region, because France today is not the Europe of yesterday. Based on this fact, it is possible to start analyzing its approach and vision for the security and stability of the Gulf after the signing of the Maastricht Treaty (1993), and the political transformations in the Arab Gulf region since the 1990s.

The study Problem. An attempt to get acquainted with the French foreign policy for the security of the Arab Gulf region, after the signing of the Maastricht Treaty, the political transformations in the Arab Gulf region since the 1990s, and France’s attitudes towards the development of the security situation in the Arab Gulf region from 2010 to 2021, during which the region witnessed The Persian Gulf witnessed important political events after the liberation of Kuwait, and then the repercussions of the events of September 11, the American occupation of Iraq in 2003, the Iranian nuclear program and other events that contributed to the growing regional and international interest in the security and stability of the Arab Gulf region.

Objectives of the study. This study seeks to achieve the following objectives:

1. Analysis of the French foreign policy for the security and stability of the Arab Gulf region during the period 2010-2021.
2. To identify the factors of instability in this vital region of the world.
3. Introducing the vital French interests in the region and the strategic importance of the Arabian Gulf.

The importance of studying. The issue of the security of the Arab Gulf region is one of the topics that are at the forefront of international politics and regional politics in particular. In most of the interactions taking place in the region, since the outbreak of the Iraq-Iran war and then the second Gulf War in 1991, through the American war in Afghanistan at the beginning of 2001, and the American-British war on Iraq in March 2003, and ending with the growing phenomenon of terrorism, and the repercussions of the Iranian nuclear program file, the topic of Gulf security presents itself as the most important issue facing the countries of the region. These interactions raised problems about the link between Western security and its lifeline in the Gulf region, which supplies the industrial world with most of its oil needs, and that the threats it is exposed to, which may affect regular oil supplies or link it to political conditions that cannot

be accepted, especially if it controls the region One country with orientations that contradict the interests of Western countries in the region.

From here, the study gains its importance because the interests of the great powers and the industrialized countries are linked to the strategic importance of the Gulf, with the existence of competition between these countries to extend influence over the region. Which poses a threat to the security and sovereignty of some Gulf countries. As for the importance of the practical study, it stems from the attempt to supplement the scientific, political and security literature with a systematic scientific study of France's position on the security of the Arab Gulf region, in light of the regional and international transformations that affected the security of the Arab Gulf during the study period.

Study Methodology. The study methodology depends on the scientific framework by making use of several approaches or theoretical frameworks in reaching scientific solutions to the problem of the study, and from here, the study problem will be addressed through the following approaches:

1. The Historical Approach: This approach will be used to find out the historical background to the emergence and development of the French Union, as well as to identify the historical stages that security issues have gone through in the Gulf region.
2. The descriptive-analytical approach: This approach will help in analyzing the policy and positions of France in the Arab Gulf region.
3. Decision-making approach: This approach will help in identifying the internal environment of the political decision-making process in the French Federation, and in understanding the group of bodies responsible for decision-making, including the organizational procedures and rules of conduct.

Study questions. This study will attempt to answer the following main question, in addition to a set of sub-questions: This study will attempt to answer the following main question, in addition to a set of sub-questions:

What is the French foreign policy for the security and stability of the Arab Gulf region during the period 2010-2021? The sub-questions are:

1. What are the factors that affect the French foreign policy for the security and stability of the Gulf region?
2. What are the French interests in the Gulf region, and what is their importance?
3. How is the decision-making and decision-making of the French Union's foreign policy, particularly security policy?
4. What is France's position on security issues in the Gulf region?

The limits of the study. Spatial: the Arabian Gulf region, which will mainly include the countries of the regional system of the Arab Gulf (the Gulf Cooperation Council

countries + Iran + Iraq) and we will go out to others if the interest of the research requires that.

Temporal: The French foreign policy for the security and stability of the Gulf region will be discussed - specifically - in the period from 2010-2021 AD, but this will not prevent a return to the past whenever the interest of the study so requires.

Postulates of the study. The study proceeds from the following premises:

1. The strategic location of the Arabian Gulf constitutes one of the main motives for the French interest in the Arabian Gulf region.
2. The Arab Gulf region is a strategically important region for Western countries, and given the many interests of these countries in the region, they seek to dominate it.
3. The American hegemony and control over the region affected the limitation of the French role in the security of the Arab Gulf.
4. The French foreign policy for the security and stability of the Arab Gulf region is affected by its vital interests in the region.

Study Theories. International Systems Theory:

This school is considered an extension of the ideas of "von Bertalenffy", whose studies in this field date back to the 1920s. So do Talcott Parsons and David Easton. It is considered one of the advanced studies of the behavioral approach, and this theory made the following assumptions about the components of the system (Haqqi, 2006):

a- The system is a set of interconnected parts.

B - The parts of the system interact with each other.

C- Each part is characterized by a certain degree of total independence from the other parts associated with it.

D - Contain a certain amount of organization.

Those who contributed to the development of this theory in international relations were "George Modsky", "Richard Rosecrans", "McCainland", "Andrew Scott" and Parsons. International. The goals that he seeks in this theory are to reach the laws, and repeated models in how these systems work, and to determine the sources and manifestations of regularity in them, as well as to reach general conclusions related to the factors of balance and imbalance that govern the development of these major and subsidiary international systems, and their transition from one form to another.

Through the foregoing, systems theory can be chosen for several main reasons, which can be summarized as follows (Mohanna, 2006):

1. Multiple approaches that characterize the systems analysis approach, in terms of allowing the use of other well-known approaches in analyzing social and political phenomena, such as the decision-making approach, and other approaches.

2. It allows kinetic analysis, as it means analyzing the interactions with each other, between the inputs, institutions and leadership of the system, and between the inputs and outputs, which helps in a deep understanding of the phenomenon under analysis.
3. Inclusion of the systemic analysis of the phenomenon under study, by analyzing all its aspects, as it clarifies the organic relations between internal policy and foreign policy, and studies the elements of the internal environment and the external environment, as well as the process of policy making and management, then studying the content of the policy itself and its consequences.
4. The unit of analysis in this approach is the concept of "system," which moved from the natural sciences to the social sciences to be borrowed by political science. System analysis means the use of methods and tools to analyze information based on the concept of a complex system and its interlocking relationships.

Decision theory. This study will take some aspects of this theory out of focus on how countries interact with, reflect on, or sometimes lead, the influences they face. This theory was taken as a tool capable of interpreting the intertwined realities of international politics, and as a reference for political decision.

The decision-making theory has the ability to understand the external political outcomes and read the behavior of the state by reviewing its capabilities and the capabilities it possesses, and studying the main external motives and internal influences that shape the role that the state can play. Here it is necessary to refer to the state's ability to properly manage these capabilities and the capabilities that it possesses. This is because the role, in terms of its formulation or nature, is not only affected by perception and capabilities, but extends to how it is practiced. This can be benefited from by understanding the role of the decision-maker in the French Federation (Snyder, 1969, p 202).

Employing theory in the study: In an attempt to benefit from the theory of systems, this study will seek to analyze the French foreign policy for the security and stability of the Gulf region through the following axes:

The first axis: the inputs or determinants affecting the French foreign policy for the security and stability of the Gulf region, which may stem from the external environment (the international system) or from the local environment (internal) within the French system itself.

The second axis: is the process of transformation, or foreign policy making, where the mechanism of decision-making and decision-making in the French Union is addressed.

The third axis: is the French policies in terms of dealing with security issues and events in the Gulf region, whether related to the content of these policies or the tools for their implementation.

Previous studies. Among the most important studies that the researcher stopped on, and related to the topic of the study, albeit indirectly:
Abdullah Abu Raqba’s study (2016) entitled “French Gulf Relations “2008-2015” Kuwait, Al-Silsil Publications This study dealt with the mutual economic importance of both the Gulf Cooperation Council and the French Federation, and it addressed the future of economic relations between them, especially with regard to the oil fields. Gas, free trade, investments, financial markets and the French-Gulf monetary union.
The study concluded that France attaches importance to cooperation with less important countries than the Gulf Cooperation Council, and has reached free trade agreements with these countries, which shows the union's desire to maintain a state of imbalance between the two sides.
Medhat Ayoub's study (2017) entitled (Towards a new perspective on France's relations with the Cooperation Council for the Arab States of the Gulf), Gulf Center for Research and Studies, Dubai. This study aimed to identify the development of France's relations with the Cooperation Council for the Arab States of the Gulf, with a focus on the axes of oil and the issue of conflict in the Middle East. The strategic importance of the Gulf Cooperation Council (GCC) region in the international economy imposed a very sensitive situation in regulating international power relations in this region.
The study concluded that the general framework of France's relations with the countries of the Gulf Cooperation Council is greatly affected by the factors of the historical inheritance of Arab-French relations, and the negative effects they have left, the most important of which is the implantation of the Israeli entity in the heart of the Arab region. If the United States is still the main player in the Middle East issue, then the French role must be more effective and influential, and not only condemn and denounce Israeli practices, or send delegates to the region, but must also exert more effective pressure on Israel.
Felix Nogart's study (2018) entitled (The Future of French Policies in the Middle East after the War on Iraq) Gulf Center for Research and Studies, Dubai. This study attempted to link between new developments in the Middle East and the expected French role by envisioning a future vision for French policies in the Middle East. The region in the post-Iraq war era. The study initially tried to expose the facts and backgrounds that could form the basis on which French policies are supposed to be based. It also tried to suggest the frameworks, steps, and conditions necessary to activate the French role and take it out of the marginal framework into an effective practical framework that guarantees the French countries to protect their interests in the region, and thus closes the door. In front of the absolute American influence in the

region, which is considered one of the richest regions in the world in terms of oil resources.

The study "Al-Alawi, Mahmoud" (2021) entitled (French foreign policy: decision-making and stakes) This article deals with the issue of French foreign policy-making in a first part, where the president is at the fore in formulating foreign policy in view of his constitutional powers, assisted by the Prime Minister and the Minister of Foreign Affairs, While the role of the rest of the intervenors is limited to some secondary roles, which in the majority are characterized by the role of complementing and explaining the president's foreign policy and at intervals.

In the second part, all the current and future bets facing France in the twenty-first century were discussed, as the bet on a united Europe remains the most important thing that Paris is betting on for economic, strategic, security and other considerations. Then comes the relationship with the United States, which is characterized by fluctuation between alliance and competition that does not It rises to the conflict, in addition to the importance of the former colonies of France as areas of influence for Africa and the Arab world.

As for this study, it differs from previous studies in the following:

First: The previous studies focused on the relations between France and the Gulf Cooperation Council countries, especially in the economic aspect, while this study examines the analysis of the French foreign policy for the security and stability of the Gulf region in terms of the security of waterways and the security of all the riparian countries, which are the Gulf Cooperation Council countries in addition to Iran and Iraq.

Second: This study covers and analyzes many events and developments that were not mentioned by the studies prepared earlier.

Third: This study attempts to link the concept of security in the Gulf region and Western interests, especially French interests.

French interest in the security of the Arab Gulf region

There is no doubt that the economic and security importance of the Arabian Gulf, especially the discovery of oil, is what gave all this international and global importance to the Gulf region. The first region in the world that is the center of the global economy, as the nucleus of global oil production, and the source of the power of industrial life throughout the decades of the past century until today (Abu Raqba, 2016).

The major industrial countries were able to develop their wealth and secure the welfare of their people due to the moderate prices of oil during the twentieth century. The Gulf region, due to its geographical and environmental characteristics and its components,

has turned into an essential element in international relations and a pivotal factor in the foreign policies of the countries of the French Union.

By observing the development of the French interest in the security of the Arab Gulf region, it is noted that the oil embargo used by the Arabs in the October 1973 war was a turning point in increasing the pace of security interest in the region, as well as in reviewing and changing its security policies and positions.

The French policy was focused on developing a unified strategy that ensures the achievement of a central goal of ensuring the flow of oil from the Gulf towards Europe, and securing French interests in the Gulf by working to prevent any threat to oil supplies, whether by closing the Strait of Hormuz in the event of a military conflict, or through Boycott, and the use of oil as an economic weapon to achieve political goals. Therefore, the countries of France realized the danger of instability in the Arab Gulf on their vital interests in it, given the weakness of the self-defense capabilities of the Gulf Arab countries, in addition to their fragile social structure resulting from diversity and social and tribal complexity (Al-Hajj, 2015).

From this point of view, France realized that the outbreak of any conflict in the Persian Gulf would have dangerous effects on the international balance, and that the large number of contradictions in it reduce the chances of stability and security in this important region. Therefore, the French countries made special and continuous efforts to set rules that prevent the competition over the Gulf from turning into a large-scale international conflict, and to lay out plans to confront the various possibilities that may gradually shift from their regional sphere.

In this aspect, France was concerned with three issues related to the security of the Arab Gulf, the first related to security arrangements in the Gulf region in the wake of the second and third Gulf War, the second related to the relationship between Gulf security and some other issues in the Arab world, and the third related to the role of regional powers and the three parties in organizing issues related to achieving security in the Gulf (Al-Zayyat, 2018).

With regard to security arrangements after the second Gulf War, the French collective position on matters related to the settlement of the Gulf crisis and the developments that accompanied it crystallized. For example, the group touched on some arrangements related to the Iraqi issue and the situation of the Kurds. The emergency French summit held in Luxembourg in early April 1991 also decided to provide 200 million dollars in urgent humanitarian aid to Kurdish refugees. The countries of the French Community at that time also supported the continuation of all countries to impose an arms embargo on Iraq, for Iraq to destroy all the contents of its arsenal of weapons of mass destruction, and to pledge not to possess or produce nuclear weapons, and to subject all its materials that could be used in the production of nuclear

weapons. Under the supervision of the International Atomic Energy Agency, and that such measures represent steps towards the goal of establishing a zone free of weapons of mass destruction in the Middle East (Hollis, 2020).

After the third Gulf War and the fall of the Iraqi regime, France took care of the situation inside Iraq in detail, and provided assistance focused on the issue of national reconciliation, security issues, human rights and the fight against terrorism (Veron, 2014). As for France’s interest in issues that have repercussions on stability in the Arab Gulf region, especially the issue of the Arab-Israeli conflict, France participated in the Madrid Peace Conference as an observer, and emphasized on more than one occasion that peace requires a comprehensive solution through the establishment of an independent Palestinian state capable of Survival and living side by side with “Israel” (Al-Zaytouna, 2017). The partnership project (French-Mediterranean Partnership), which was established at the Barcelona Conference in 1995, aimed to achieve the greatest possible degree of political, economic and security stability for the countries of the Arab region; This is to avoid negative repercussions against the West and its strategic interests in the region, especially in the Arabian Gulf (Al-Hajj, 2015).

As for regional issues related to the security and stability of the Persian Gulf, at the forefront comes the Iranian nuclear program, as the French policy, by dealing with it, has pursued the path of negotiations and dialogue with the Iranian side, away from a military solution that may lead to serious complications focused on oil facilities in the Gulf. and the Strait of Hormuz, and it may cause the latter to close, which is what Iranian threats have indicated more than once.

France's interest in Gulf security is growing for many reasons. It is clear that security concerns draw this attention to it, and are primarily related to energy, in addition to its efforts to confront terrorism and deal with regional conflicts (Al-Suwaidi, 2016).

The events of September 11th and its turbulent aftermath prompted a movement in the security approach of the French Union towards the Gulf. Among its most prominent features were two main initiatives. The first was the new French security strategy, which led the Union to develop a Gulf-French partnership in particular through the union’s adoption of the strategic partnership. with the Mediterranean and the Middle East. The second was the Istanbul Cooperation Initiative, which called for cooperation with the Arab Gulf states in various fields, foremost of which was counter-terrorism, border security, and planning for civil disasters (Al-Zayat, 2018).

France today is highly dependent on the oil of the Persian Gulf, as it imports from the Gulf states approximately 59% of its annual oil needs, and daily more than 50 oil tankers pass through the Strait of Hormuz to France, and this confirms the increasing security importance of the Arabian Gulf, as well as the exchange Trade, economic investments and the armament factor. France ranks second in terms of being the largest

supplier of arms to the region after the United States, so it can be said: The huge French interests in the Arabian Gulf push France to stand behind attempts to find optimal ways for Gulf security and stability in a way It guarantees its interests in the region (Abdulanis, 2017).

Maintaining security and stability in the region

This specification is related to the previous one, as the French countries view the security of the Arab Gulf as energy security, where the Gulf plays a pivotal role in it, and therefore what will happen in the Gulf will have dangerous dimensions beyond the borders of the region, where the crisis situation in Iraq still exists, and the emergence of the Iranian nuclear file, In addition to the terrorist phenomenon that swept the region, it constitutes a worrying triangle for French interests. The unstable conditions in the Arab Gulf region are threatening to explode from one moment to another, especially in Iraq, where the future is still bleak in light of the lack of signs of calm and stability, and the possibility of an armed clash between Washington and Tehran. They all confirm that these problems cannot be solved by military means, which have proven their failure through their tragic results in killing, chaos and destruction.

That is why France was proposing the required alternative, which is to adopt political solutions, through a proactive, intense and multilateral diplomatic effort, focusing on long-term stability, the ability to keep lines open with all regional powers, convergence of views, encouraging dialogue and building confidence between the units of this country. The geopolitical field vital to creating a stable Gulf security environment (Al-Jassour, 2018).

The French participation in maintaining the security and stability of the Gulf region is clearly demonstrated by reading the French position on the wars in the region. During the first Gulf War (the Iraq-Iran war 1980-1990 AD), the French countries played a role in securing oil tankers in the Gulf. Britain cooperated France, along with the United States, mobilized a naval monitoring force near the entrance to the Strait of Hormuz from the Indian Ocean, and the intensity of the British and French military presence increased with the escalation of this war. During the war, the French role focused on securing navigation in the Gulf corridors by providing guard ships and security patrols, so that these oil supplies could continue to be shipped and exported to foreign markets (Rajab, 2018).

In the second Gulf War (the war to liberate Kuwait) in 1991, the French role was remarkable. It can even be said that this war highlighted largely the independent variable in the French security dimension and proved the difficulty of distinguishing between the political and security dimensions. Since the beginning of the crisis, the countries of the French group resorted to The Union of West France, an organization

for military cooperation that includes the countries of the group, within which a common position on the war was determined, where a collective decision was taken to agree to the use of force against Iraq if the economic sanctions did not succeed in achieving its purpose (Ali, 2013).

The French position in support of the United States in forming an international coalition to expel Iraq from Kuwait represented the beginning of thinking on the part of France and Washington in redefining the geographical scope of NATO, so that its role goes beyond the French borders to confront the threats facing its members outside its geographical scope, and thus the second Gulf War raised questions On how to build trust and achieve realistic unity aimed at achieving real security, the importance of adjusting the geographical scope of security has emerged, as it has become necessary to take into account the sources of threat coming from the south, and to confront them with a unified move, as the French future is no longer based on the variables of the Cold War that have passed to nothing but However, the southern dimension imposed itself as a fundamental variable during the war, in the emergence of a unified reaction to confront the dangers that might affect security and stability in the region, and thus threaten French interests (Al-Hiti, 2015).

In the third Gulf War (the war on Iraq) in March 2003, the French position was divided and two trends emerged. The first was led by Britain and with it Spain in addition to some French countries, and it fully agreed with the point of view of the United States, which believed that war and getting rid of Saddam Hussein's regime is the guarantee For the security and stability of the Gulf, which is why these countries participated with forces in the war. As for the second trend, which was led by France and Germany, its view was that the war without an international mandate, rather than leading to the absence of the Iraqi threat, would lead to new dangers that would have negative repercussions on the countries of the region, such as the growing influence of radical groups, and the growing threat of international terrorism, and this is what The last report issued by the International Institute for Strategic Studies for the year 2004 AD (Pro, 2016) warned of it.

On the side of the Arab-Israeli conflict, the French and Gulf sides agree that there is a relationship between the peace process and the security and stability of the Gulf, but they differ in the premises behind this. France believes that the continuation of the Arab-Israeli conflict imposes security obligations on Arab countries, including the Gulf, which is not It would drain a large amount of its financial and economic resources, which could have been allocated to joint projects between the countries of the region, including Israel, if a just settlement was reached. While the GCC states stress that Gulf security is an integral part of the comprehensive Arab national security, and that Israel bears the stumbling block of negotiations due to its non-compliance

with any agreements, as well as its failure to respond to the initiative presented by the Arab countries, and the last of which was the initiative put forward by the Saudi Crown Prince - at the time - Prince Abdullah bin Abdul Aziz, to resolve the conflict, and was discussed at the Arab summit that was held in Beirut in March 2002, as a joint Arab initiative that reflects the Arab vision for a just and comprehensive solution to the Arab-Israeli conflict, but Israel rejected this initiative, which confirmed to the whole world its lack of response with Efforts to bring peace to the region. Therefore, settling the conflict would preserve the security and stability of the entire Arab region, with the Gulf at the heart of it (see: Al-Ghad newspaper website 5/3/2019).

On the other hand, the regional influences in the current environment in the Gulf region represent a destabilizing factor for the Gulf security, which France fears from increasing its activity, as the historical disputes, which are still present, over water, borders, regions and oil wells, and there are, in particular, disputes about Sovereignty, between Iran and Iraq, between Iran and a number of countries in the Cooperation Council for the Arab Gulf States, as well as between Iraq and Kuwait, despite the demarcation of the borders between them. Some countries of the region have also moved to the policy of fenced borders between them (Saudi Arabia and Iraq), which indicates a new pattern of challenges facing the region. Also emerging in the regional environment is the undeclared arms race between Iran and some countries of the Cooperation Council for the Arab States of the Gulf, and Iraq has begun to enter the line of this race, in the last two years (Shakara, 2020).

Here, it must be noted that the French foreign policy for the security and stability of the Gulf has taken into consideration the importance of these regional influences in the security and stability of the region, as it calls for the need to respect the existing borders between its states, reduce armaments in the region, and deepen the bonds of economic, political and security cooperation (Hikmat, 2019).

In fact, the events in the entire region made the French Union, after the American occupation of Iraq, re-division its foreign and security policies through its semi-annual conferences, or within the framework of its affiliation with NATO, as the Istanbul summit created some of the foundations from which the Union proceeds in The development of its relations with the countries of the region by looking at the events, and the future variables that they carry, generated direct repercussions on French security and international security, especially since the region produces most of the world's consumption of oil (Al-Jasour, 2018).

3- Securing commercial and investment interests

Securing commercial and investment interests is considered a top priority for the French interest in the Gulf region, and one of the main influences in French foreign policy for the security and stability of the region. The French realized that the Gulf

region is a fertile field for French companies to invest, and therefore they sought to ensure that they continue to deal with the profitable Gulf markets and secure French investments in them. During the past twenty years, the Arabian Gulf region has become a major export market for France, as the oil boom in the mid-seventies and early eighties led to a sudden increase in demand for major infrastructure projects. To the major French countries, especially Britain and France, an important home for clients capable of paying in hard currency in the field of defense contracts; To purchase large quantities of advanced weapons and related training and support programs (Newgart, 2018).

Studies indicate that the countries of France do not view the Gulf region as a source of securing their energy needs, and an importer of French products only, but also consider it and consider it a fertile field for French companies to invest in all investment and commercial fields, especially in the field of energy, armament, utility services and infrastructure. It is also a good source of government income through the taxes imposed by the Union on imported oil and its derivatives, in addition to the invisible exports, represented in the remittances of the French workforce in the Gulf, Gulf tourism in the Union countries, and medical and education programs (Al-Nadawi, 2019).

Currently, there are more than (400) French companies operating in the Gulf permanently. In the field of energy, three French companies are among the top five international oil companies, namely: "Shell, BP Amoco, and Total Fina Elf" (Toukan, 2018).

Although Iran is subject to economic sanctions, statistics indicate that France is the largest foreign investor in the Iranian oil and gas sector, and the largest companies operating in it are French. The volume of trade exchanges between Iran and the EU countries in 2003 was nearly ten billion dollars. Of these, eight billion dollars is the value of Iranian oil imports (Afifi, 2013).

At the level of the Gulf Cooperation Council countries, France is the first partner of these countries. Trade between the two sides accounted for 18% of the GCC's international trade, which makes France the largest trading partner. The volume of French hardware exports to the GCC countries amounted to more than (21.8) billion euros. The equipment of industrial facilities, such as power stations and petrochemical plants, in addition to aircraft and cars, occupies the first positions on the list of French exports to the Gulf Cooperation Council (GCC, 2018).

On the other hand, the banks of the Arab Gulf states enjoy a strong presence in the financial markets of the French Federation, especially the banks of the Arab Gulf Cooperation Council countries, in addition to the establishment of many joint economic projects between the private sector institutions of the two parties, and these projects enjoy distinct investment advantages and incentives. The countries of the Arab Gulf region are also considered one of the most important regions for the global

arms market, especially after 1990, and the French countries seek to benefit from this market, through official visits and diplomatic meetings in which it is agreed to sign contracts to purchase billions of dollars in arms with many French countries (Mabrouk, 2008, p. 31).

With regard to France's investments in Iraq, the EU countries were among the most prominent partners of Iraq during the seventies and eighties, then the trade exchanges between the two parties decreased under the influence of the economic sanctions imposed on Iraq during the nineties. In fact, the decline in investments was exacerbated by the war on Iraq in 2003, as the value of French exports only fell to 143 million euros in 2014 to stabilize since that date to 173 million euros in 2018, that is, with a market share of less than 1 percent (see the official website of the French Ministry of Foreign Affairs, 10/3/2019). Perhaps this explains one of the reasons for the French opposition to the war on Iraq, as it saw that the American presence in the region might affect its interests and its relations with the Arab Gulf states in the oil, economic and commercial fields, and this is what actually happened later, when an American decision was issued in December 2003 It excludes French, German and Canadian companies from the reconstruction process, and stresses the need to limit competition in these contracts to companies from the United States, Iraq and coalition partners (see Al Jazeera Net website, 11/12/2019).

4- Paying attention to the external sources of threat facing the security of the Gulf

Although France stands behind the United States in the Arab Gulf region in the role of assistant, and although it is the only guarantor of the security of the region and the interests of the ally at the present time, the French perspective on Gulf security realizes that the United States is at the forefront of the sources of external threats in this region. It is concerned about this guarantor. On the one hand, it considers him a factor of security and stability and a security officer in the region, and on the other hand, it considers him the source of danger. It feels fear and concern about the recklessness of this officer and his unreasonable rush towards Iran, which may raise problems, and may ignite the region without seeing. To the consequences, as it has done in the past with respect to Iraq.

The failure of US policy in the region is one of the important external influences that threaten the security of the Gulf, as US foreign policy in the Gulf region is characterized by confusion and ineffectiveness, which has been very clearly manifested in its dealings with the Iraqi issue since the overthrow of Saddam Hussein’s regime in 2003 AD. It is based only on lies, but it lacked accurate planning for the post-Saddam Hussein era. In fact, Washington made mistakes in Iraq that led to it being on the brink of disintegration and division, and its policy towards Tehran lacks clarity, especially in light of the complexity and overlapping of files that concern the two parties. In addition to the Iranian nuclear file, there is the Iraqi issue, the

Lebanese crisis, and the Arab-Israeli conflict. The US policy in the Gulf and its dependencies has become a major source of tension and instability. This complicates the chances of consensus on a stable formula for Gulf security (Shakara, 2020).

Now, the nuclear program crisis is considered one of the main regional sources of threats to security in the Gulf, especially when it fails to resolve it by peaceful means, and an armed confrontation erupts between the United States of America and Iran because of this file, or because of other issues. Regardless of the conflicting speculations and divergent analyzes regarding the possibility of this confrontation between the two parties, especially after the release of the US intelligence report in December 2007, which confirmed that Iran halted its military nuclear program in 2003, regardless of that, the conflict over the Iranian nuclear program is In an important aspect, there is a conflict of wills between the United States of America as a global superpower, which suffers from an erosion in its ability to influence and decisively, whether at the military or political levels, which has negatively affected its prestige and global standing, and Iran as a rising regional power, with ambitions and aspirations in its surroundings. The regional balance of power, especially that Iraq's exit from the regional balance of power equation caused a major imbalance in this balance in its favour, although the option of armed confrontation between the two countries is unlikely at the present time, and perhaps during the foreseeable future, due to many considerations, most notably, the aggravation of America's predicament in Iraq, and the escalation of The internal criticism of the US administration because of this, but it is not completely excluded, especially in light of the state of extremism and the exchange of threatening words between the two sides (Ibrahim, 2018).

In this context, in the event that the Iranian nuclear file crisis is not resolved by peaceful means, the issue of dealing with Iran and its nuclear file will remain a major issue on the agenda of the French Union, and in any case, one of the worst future scenarios is for the Gulf to witness a new war between the United States The situation will become more complicated if Israel enters the line and becomes a direct party to the confrontation. It is conceivable in this case that the danger and threat in the Gulf region will increase, as Iran may respond by targeting American interests in some countries in the region, and may disrupt navigation in the Strait of Hormuz, which will greatly harm oil exports, and groups and elements loyal to it may fuel internal unrest and destabilize security in the region. Some countries of the region, and all of this and others, mean that some countries of the region may find themselves paying, even partially, the price of a war in which they have no elegance or camel. Hence, the French Union's foreign policy is keen on the necessity of settling the Iranian nuclear crisis through peaceful means and dialogue, and on adopting a policy that lures Iran

with some economic and political gains to accept the cessation of uranium enrichment activities (Ibrahim, 2018).

In this reality, it is also considered that the Israeli threat to the security of the Gulf is present in the French perception, as Israel has its steadfast ambitions in the Gulf region. It supports Hezbollah and the Islamic Resistance Movement (Hamas), and Iranian President Ahmadinejad's statements towards Israel provide justifications for incitement against Iran, and Israel has sought - and is seeking - to strengthen its presence in post-Saddam Hussein Iraq, so that it has a foothold in the region Gulf. In addition to all that, Israel's possession of more than two hundred nuclear warheads makes it a source of threat to the Gulf region (Stansfield, 2008).

5- Paying attention to the internal sources of threat facing the security of the Gulf

From a French point of view, the internal sources of threat are no less than the external (military) sources of threat. Despite the success of some Gulf Arab countries in achieving relative progress because of implementing some structural economic reforms, none of these countries has been able to carry out complete reforms, or to Stable foundations. The privatization process is still going very slowly, and there are still great obstacles to trade and investment exchange among the countries of the region. On the other hand, and on the social level, fluctuations in real oil prices, in addition to the expenses of wars and the failure to implement economic reforms capable of interacting with trends and demographic fluctuations, have led to a decrease in the annual per capita income, and the creation of young generations and societies whose population is growing rapidly. % of the population of the Arab Gulf states is under fourteen years old, which means that between 12-20% of the total population of the Gulf will enter the working age within the next five years, which raises the problem of unemployment faced by the Gulf states, where the unemployment rate is Between 25-40% is a result of reliance on foreign labor, which is the problem that the Gulf countries seek to solve (Gulf Center for Strategic Studies, 2017).

In fact, the apparent increase in the clash between heritage and modernity is one of the most prominent internal threats facing the countries of the Cooperation Council for the Arab States of the Gulf, as the ruling regimes seek to increase the welfare of their people, with urgent programs for economic and social development, which in turn represents a change in social behavior that is reflected in the different segments of the population, then it is formed in the eyes of the extremist movement as a threat and a challenge to their Islamic identity. France fears that these living conditions will contribute to encouraging political and religious extremism, which in turn threatens its interests in the region, given that these extremist groups reject everything that is Western and resort to violence to express their point of view (Al-Ashaal, 2015).

Terrorism is also a major element in the security equation in the Gulf region, as it is present in the Iraqi arena. Indeed, post-Saddam Hussein Iraq has turned into an arena for al-Qaeda, and Saudi Arabia has suffered from terrorism for years, and its security services have been able to arrest many people accused of plotting to carry out terrorist acts in the country. The impact of terrorist organizations will become more dangerous if oil facilities and facilities are targeted in the countries of the region, which is what these organizations have tried to do more than once in Saudi Arabia. In light of this, addressing the threat of terrorism represents an important variable in any perception of security in the Arab Gulf, and it has become certain that the security solution alone is not sufficient to dry up the sources of extremism and terrorism, as this can only be achieved through an integrated strategy that has its economic and social aspects. Cultural, religious and security (Shakara, 2020).

In Iran, there are a lot of internal and domestic pressures due to sectarian, social, political, economic and other factors of conflict and internal strife, as the French fully understand the fact that the increase in internal disturbances that are organized and supported by external parties will in fact serve as a prelude that will come Then the American strikes.

The most prominent internal threats facing Iran are as follows (see the website of the Bahraini newspaper Al-Jamal 8/8/2018):

1. Social threats: originating from ethnic, sectarian and ethnic minorities.
2. Political threats: These are represented in the secular movements opposed to the project of the Islamic Republic, in addition to the differences between the supporters of the regime of the Iranian Islamic Revolution.
3. Economic threats: represented in the imbalance of economic development.
4. Security threats: These are represented by the client networks that operate inside Iran, for the benefit of the American intelligence, and the intelligence of allied countries of America.
5. Military threats: These armed movements have begun to emerge and carry out some assassinations and bombings in some Iranian regions.

With regard to Iraq, the French perspective realizes that the most prominent threats are generally reflected in the deterioration of the security situation since the occupation in 2003, despite all efforts made to control lawlessness and impose order, and the failure of the political process in light of the continued absence of agreement between the main Iraqi forces and formations on a project related to The reality and future of the state and the political system in Iraq, as well as the continued dominance of armed militias, the spread of sectarian violence, the increase in forced displacement on sectarian grounds, and the deterioration of economic and social conditions, especially with the continued weakness of the authority’s organs and institutions and the spread

of financial and administrative corruption. Iraq has become an open field for foreign interventions by countries and organizations across borders, and the communication of messages between some regional and international parties with great influence on the internal situation in Iraq, especially the United States of America, Iran and Al-Qaeda. The second is on many joints of the Iraqi state. As for Al-Qaeda, it was found in post-Saddam Hussein Iraq suffering from chaos and division, a suitable haven. In light of this, the continuation of the current situation in Iraq will make it a major focus of instability in the Arabian Gulf, given that Iraq is a pivotal country in the region, and has a great position in the global oil market, which makes its stability an essential element to achieve security in the Arabian Gulf (Shakara). , 2020).

If the instability in Iraq negatively affects Gulf security, the danger will be greater in the event of a civil war that may lead to the division of Iraq so that a Kurdish statelet appears in the north, a Shiite statelet in the south, and a Sunni statelet in the middle. What is worrying about the future of Iraq is that there are a lot of facts and factors that can help in that, especially since the current reality in Iraq - today - is closer to partition in practical terms, in the continuation of the cycle of violence and counter-violence that makes Iraq in a semi-civil war. As the disintegration of the Iraqi state will lead to more instability, the relationship between the aforementioned states will be mostly governed by the nature of conflict and confrontation, and each of them will seek to strengthen its position by linking to an external power so that in the last analysis it becomes just a tool for it. The disintegration will also make Iraq a focus for the export of extremism and terrorism outside its borders. Comparative historical experiences confirm that in the absence of a central state, the space expands for the growth and expansion of the role of extremism and terrorism groups, as is the case in the experiences of Somalia, Afghanistan and others, and accordingly, If post-Saddam Hussein Iraq had become an arena for al-Qaeda, the situation would be worse if the Iraqi state disintegrated on ethnic, sectarian and logical grounds (Shakara, 2020).

Here, it should be noted that stability in Iraq does not reflect positively on French interests within the Arab Gulf only, but even in the French interior, as the improvement and stability of the situation in Iraq is considered an important factor, and will help to stop the flow of Kurdish immigrants to the countries of the French Union, while The deteriorating conditions will exacerbate this migration.

Conclusion

The French foreign policy for the security and stability of the Arab Gulf region is largely consistent with its official position on the war waged on Iraq, and it is also not far from its position on the Iranian nuclear program crisis, as he stressed that political

and diplomatic efforts can form pillars of the international situation instead of the option of force. In addition, threat.

Rarely has a French president known, since the launch of the "Fifth Republic", so many problems at home and abroad as those faced (and faced by) President Emmanuel Macron, who came to the presidency carrying reform projects that he wanted to turn France's situation upside down and prepare it to face the new decade. Despite his personal dynamism, his enjoyment of a comfortable majority in the House of Representatives, and the decline in the positions of the two traditional parties (the moderate right and the socialist left) that have ruled France for 60 years, Macron was unable to avoid social and economic crises, such as demonstrations and protest strikes against reform of the Labor Code and the Labor Code. Retirement, yellow jackets, and the transportation sector. He was described, as “the president of the rich” after the first economic-financial decision he took upon his arrival at the Elysee Palace was to abolish the wealth tax. Images of fires and hit-and-run operations between security men and protesters are still fresh in the French minds from the fall of 2018 until the spring of 2019. Then came the “Covid-19” pandemic, and the confusion that imprinted the health and political authorities’ handling of it, to further deteriorate the image of Macron and the government, if regarding the use of masks or vaccinations later. As for Macron’s foreign policy, he wanted to work wonders by revitalizing the European project with a new dynamism, accelerating integration among the countries of the Union, achieving “strategic independence” vis-à-vis the United States of America, building a “special” relationship with the American and Russian presidents, opening up to China, and restoring Moscow to the European embrace. He also wanted his country to play a leading role in regional conflicts, whether in Syria, Lebanon or Libya, or in the eastern Mediterranean files and the chronic conflicts between Ankara on the one hand and Athens and Nicosia on the other hand, which are the opposing parties over defining the continental shelf, the exclusive economic zone and gaseous resources and the underlying petroleum for each party. The file of the French military role in the countries of the African Sahel was at the top of Macron's concerns. But it must be noted his clear ambition to play the role of liaison between Washington and Tehran, by encouraging Donald Trump to remain within the 2015 nuclear agreement, in parallel with pushing Tehran to maintain compliance with its nuclear commitments... However, the result is known.

France's opposition to the war and occupation of Iraq, as well as his initiative to contain the Iranian nuclear program, was nothing but an expression of his vision for the security and stability of the Gulf region, a vision that does not depart from the framework of his security and foreign policy, which is based on strengthening the security of the Union and maintaining world peace. Strengthening international

security within the framework of compatibility with the Charter of the United Nations, and strengthening international cooperation, democracy and the rule of law.
Through the war on and occupation of Iraq, the Gulf region emerged as one of the world's hottest, tense, and threatening spots for French interests, with a realistic and direct impact on its unifying and expansionist steps. Therefore, the French circles were concerned; Because the security and stability of this region has become very dependent on the military capabilities and American will; This will make matters worse and increase the level of tensions in the Gulf; As the American vision tends to use force and the military option, while the French foreign policy sees that the security of the Gulf is the responsibility of all the countries overlooking it, and calls for controlling conflicts, finding solutions to their political and economic problems, solving the region’s political and border problems by peaceful means, and relying on international law and nations United.

The results

The study concluded the following results:

1. The French interest in the countries of the Arab Gulf region is linked to energy security and securing oil and gas supplies in the first place, and then in the second degree, trade and investment, as France sought to harmonize its political and economic positions in the light of this.
2. The Arab Gulf region is still one of the hottest spots in the world, and the interests of the European Union countries are still at risk, as the Iranian nuclear program file is still open, and the US military option against Iran is still valid.
3. The huge French interests in the Arabian Gulf push the countries of France to stand behind attempts to find optimal ways for the security and stability of the Gulf in a way that guarantees the continuity and security of its interests in the region.
4. The Arab Gulf region, with its stockpiles of energy, is still a factor of attraction and interest for the major powers and the active forces in the international system.
5. With regard to political issues of concern to the Gulf States, France does not have an independent and active role. On the contrary, its role is subordinate to the United States of America, and this is due to many factors, the most important of which is the weakness of its foreign policy.
6. The French foreign policy for the security and stability of the Arab Gulf region differs from the American vision; But do not collide with it; For many reasons, the most important of which is the US military weight in the region, the acceptance of the US vision by most Arab Gulf states, and the strengthening of this vision on the ground.
7. The differences and contradictions in the orientations of the member states of France led to the weakness of its foreign policy towards the Arab Gulf region.

8. The French military project is bound by institutional constraints. The military intervention is linked to the consensus of member states and the principle of coordination with NATO.
9. Britain's attachment to the American strategy led to the neutralization of most European efforts calling for addressing security issues in the Persian Gulf by peaceful means and diplomatic means.
10. In its vision of the security dimension in the Gulf region, France focused on the need to respect the existing borders between its countries, reduce armaments in the region, and deepen the bonds of economic, political and security cooperation.
11. The emergence of France as an active superpower in the international system depends largely on the Union's ability to compete in economic terms, as well as on its ability to formulate a common foreign and security policy.
12. France sees Iran as an important country for France and with a strong influence, and the attempt to exclude it and limit its role in the region, as the United States seeks, is from the French perspective an invitation to provoke hostility against it.
13. France believes that adhering to any strict international sanctions against Iran is a better alternative to the consequences of any war that might be waged against Iran. Rather, it is this perspective, in addition to France's assessments of the Iranian challenge that prompts France to participate in the tightening of sanctions against Tehran.

References

1. Ibrahim, Hassanein Tawfik (2018). The Gulf and the dilemma of the search for security. Araa Journal, Gulf Center for Studies and Research. Number 41
2. Abu Raqba, Abdullah (2016). European Gulf Relations. That Al Salasil Publications, 1st floor, Kuwait
3. Al Jazeera News (2019). The French call on Iran to stop enrichment to avoid the Security Council, Al Jazeera Net website 3/3/10, available at: http://www. aljazeera.net/news/archive/archive?-ArchiveId=314635
4. Al-Ashaal, Abdullah (2015). The Arab world and Iran's nuclear armament. Iranian Anthology, No. 58.
5. Ayoub Medhat (2017) Towards a new perspective on France’s relations with the Cooperation Council for the Arab States of the Gulf, Gulf Center for Research and Studies, Dubai
6. Broux, Charles Saint (2016).. Relations between the European Union and the Cooperation Council for the Arab States of the Gulf: A French Perspective, a chapter in the book "France and the Arabian Gulf". Emirates Center for Strategic Studies and Research, 5th floor, Abu Dhabi
7. Al-Jasour, Nazim (2018). France and the security of the Persian Gulf. Gulf Opinions Magazine, Gulf Research Center, Issue 50
8. Al-Ghad newspaper (2019). Israel rejects the Arab Peace Initiative, 3/5/2019, available at: http://www.alghad.com/index.php/article/143606.html
9. Al-Hajj, Ali (2015). French politics. Center for Arab Unity Studies, 1st floor, Beirut
10. Hakki, Saad (2006). Principles of International Relations. Dar Wael for Publishing and Distribution, 1st floor, Amman
11. Hekmat, Rand (2019). Reading in the French strategic perspective of the Arabian Gulf. International Follow-up Magazine, Issue 92

12. Rajab, Yahya (2018). The security of the Arab Gulf in light of regional and global changes. Part One, Library of Science and Faith, Cairo.
13. El-Zayat, Safwat (2018). France and Gulf Security. Opinions on the Gulf magazine, Gulf Research Center, Issue 41
14. Al-Suwaidi, Jamal (2016). The major powers and their interests in the Gulf, a chapter in the book "International interests in the Gulf region". Emirates Center for Strategic Studies and Research, 1st floor, Abu Dhabi
15. Shakara, Ahmed (2020). Sources of threat to the Arab Gulf states and their security policies. Emirates Center for Strategic Studies and Research, 1st floor, Abu Dhabi
16. Al-Jaml Electronic Newspaper (2018) The Most Notable Internal Threats Facing the Iranian Regime, Studies and Translation Department, 8/8/2018, available at: http://cdn3.aljaml.com/node/21575
17. Toukan, Abdel Fattah (2018). Gulf-European Relations after the Global Financial Crisis, Gulf Center for Studies and Research, Araa Magazine, Issue 50, Abu Dhabi
18. Abdel-Anis, Suhaila (2017). French-Iranian Relations (Dimensions and Dispute Files). Emirates Center for Studies and Research, 1st floor, Abu Dhabi
19. Afifi, Hisham (2013). European Union, chapter in the book Introduction to Political, Economic and Strategic Sciences. The Arab Office for Knowledge, 1st floor, Cairo
20. Al-Alawi, Mahmoud (2021) French foreign policy: decision-making and stakes, Journal of African Studies and the Nile Basin, 12 (2).
21. Ali, Khurshid (2013). Hot stations of competition for Asia and the Middle East. Al Bayan Emirati Magazine, Issue 615
22. Veron, James (2014). The Gulf Wars: A Review of American Policy toward Iraq and Iran. Emirates Center for Strategic Studies and Research, 1st floor, Abu Dhabi
23. Felix Nugart (2018). The future of French policies in the Middle East after the war on Iraq. Gulf Research Center, 1st floor, UAE
24. Al-Zaytouna Center (2017). France's role in the peace settlement of the Palestinian issue. Al-Zaytouna Center for Studies, 1st floor, Beirut
25. El-Nadawy, Khudair (2019). Fluctuations in oil prices and their impact on the Gulf region. Opinions on the Gulf Journal, Gulf Research Center, Issue 65
26. Hollis, Rosemary (2020). Gulf security in the twenty-first century. Emirates Center for Strategic Studies and Research, 1st floor, Abu Dhabi
27. Al-Hiti, Sabri (2015). The Arabian Gulf Study of Political Geography. Dar Al-Rasheed Publishing, 2nd Edition, Baghdad.
28. French Ministry of Foreign Affairs (2018) French-Iraqi Economic Relations, 10/3 / 2018, Available at: http:// www. diplomate. gouv. fr/ar/ rubrique76. html
29. Agence France-Presse (2020) "Catherine Ashton" supports Beijing's imposition of sanctions on Iran", 30/4/2020, available at: http://www.france24.com/ ar/node/585716.

UNEC Elmi Xəbərləri, İl 11, Cild 11, aprel - iyun, 2023, səh. 94 - 112
Scientific Reviews in UNEC, Year 11, Volume 11, April - June, 2023, pp. 94 - 112

İDXALI ƏVƏZLƏMƏ SİYASƏTİNİN ZƏRURİLİYİNİN KONSEPTUAL ƏSASLARI

Daxil olub: 20 fevral 2023-cü il
Qəbul olunub: 22 may 2023-cü il
Received: 20 February 2023
Accepted: 22 May 2023

İbrahim Rəfizadə
doktorant, UNEC
ibrahimrafizade@gmail.com

Xülasə

Tədqiqatın məqsədi idxalı əvəzləmə siyasətinin tətbiqinin zəruriliyini müəyyən etmək və tətbiqə təsir edən amilləri göstərməkdir. Tədqiqat zamanı bu problemə dair nəzəri yanaşmalar təhlil edib, bu sahədə xarici və yerli mütəxəssislərin, alimlərin fikirlərinin öyrənilməsi əsas vəzifə kimi qarşıya qoyulmuşdur. Tədqiqat işində təhlil, müqayisə, qruplaşdırma və analogiya metodlarından istifadə olunur. Tədqiqatda müəllif tərəfindən idxalı əvəzləmə siyasətinin xüsusiyyətləri şərh edilməsi üçün istifadə olunan müxtəlif elmi yanaşmalar müqayisə edilərək dəqiqləşdirilmişdir və sistemləşdirilmişdir. Müxtəlif statistik göstəricilər təhlil edilərək təhlükəsizlik indikatoru göstəricisi ilə müqayisə edilmiş, nəticələr çıxarılmıdır. Tədqiqat nəticəsində idxalı əvəzləmənin mahiyyəti və formalaşma istiqamətləri, o cümlədən Azərbaycanda ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi idxalı əvəzləmə siyasətinin istiqaməti kimi müəyyən edilmiş, elmi-nəzəri yanaşmalar ümumiləşdirilmişdir. İdxalı əvəzləmə siyasətinin sosial-iqtisadi inkişafa müsbət və mənfi təsirinin müəyyən edilməsi üçün istifadə edilən yanaşmalarda olan uyğunsuzluqların təyin edilməsi tədqiqatın elmi yeniliyini əks edir. Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti idxalı əvəzləmə siyasətinin tətbiqinə dair müxtəlif ölkələrin alimlərinin yanaşmalarının sisteminin və onların formalaşma mənbələri üzrə təcrübəni öyrənərək ümumiləşdirmənin aparılması, ölkəmizdə bu problemin tənzimlənməsində istifadə edilməsidir.

***Açar sözlər**: idxal, əvəzləmə, siyasət, nəzəriyyə, yanaşma, zərurət.*

CONCEPTUAL FRAMEWORK FOR THE NEED FOR AN İMPORT SUBSTİTUTİON POLİCY

Ibrahim Rafizadeh
PhD student, UNEC
ibrahimrafizade@gmail.com

Abstract

The purpose of the study is to determine the need for the implementation of the import substitution policy and to show the factors influencing the implementation. During the

study, the main task was to analyze theoretical approaches to this problem, as well as to study the opinions of foreign and domestic experts and scientists in this field. The research work uses methods of analysis, comparison, grouping and analogy. In the course of the study, various scientific approaches used by the author to interpret the features of the import substitution policy were compared and clarified. Various approaches are analyzed and systematized. Various statistical indicators were analyzed and compared with the safety indicator, and conclusions were drawn. As a result of the study, the essence and directions of the formation of import substitution, including the directions of the import substitution policy in Azerbaijan, were determined, and scientific and theoretical approaches were summarized. The identification of inconsistencies in the approaches used to determine the positive and negative impact of the import substitution policy on socio-economic development reflects the scientific novelty of the study. The practical significance of the study is to study and generalize the system of approaches of scientists from different countries to the application of import substitution policies and the experience of the sources of their formation and use in regulating this problem in our country.

Keywords*: import, replacement, policy, theory, approach, necessity.*

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ НЕОБХОДИМОСТИ ПОЛИТИКИ ИМПОРТОЗАМЕЩЕНИЯ

Ибрагим Рафизаде
докторант, Азербайджанский государственный экономический университет (UNEC)
ibrahimrafizade@gmail.com

Резюме

Цель исследования - определить необходимость реализации политики импортозамещения и показать факторы, влияющие на реализацию. В ходе исследования основной задачей был анализ теоретических подходов к данной проблеме, а также изучение мнений зарубежных и отечественных специалистов и ученых в этой области. В исследовательской работе используются методы анализа, сравнения, группировки и аналогии. В ходе исследования были сопоставлены и уточнены различные научные подходы, используемые автором для интерпретации особенностей политики импортозамещения. Были проанализированы и систематизированы различные подходы, статистические показатели и сопоставлены с показателем безопасности, и сделаны выводы. В результате исследования были определены сущность и направления формирования импортозамещения, в

том числе направления политики импортозамещения в Азербайджане, обобщены научно-теоретические подходы. Выявление несоответствий в подходах, используемых для определения положительного и отрицательного влияния политики импортозамещения на социально-экономическое развитие, отражает научную новизну исследования. Практическая значимость исследования заключается в том, чтобы изучить и обобщить систему подходов ученых разных стран к применению политики импортозамещения и опыт источников их формирования и использовать при регулировании этой проблемы в нашей стране.

Ключевые слова: *импорт, замена, политика, теория, подход, необходимость.*

Giriş

Müstəqilliyin elan olunmasından indiyə qədərki dövrdə idxal ölkəmizin iqtisadiyyatında önəmli rol oynamışdır. İdxalın yüksək olması zamanı ölkənin qarşılaşa biləcəyi risklərin sayı da yüksək olur və dövlətin siyasətində bu, mütləq nəzərə alınmalıdır. Bu risklərə yerli istehsal potensialının maşın, avadanlıq, texnologiyalar və innovasiyaların idxalından asılılığının artması, ödəmə qabiliyyətinin və maliyyə sabitliyinin azalması, istehsalın yerli tələbata deyil, ixraca yönləndirilməsi aid edilir (Морковкин Д. Е, 2018). Risklərin siyahısı arta bilir və bu, dünya bazarında konyunkturanın tez-tez dəyişməsi, dünya bazar qiymətlərinin qalxması/enməsi, rüsumların artması, müxtəlif qoruyucu tədbirlərin ortaya çıxması, əlavə şərtlər, yeni standartlar və nəhayət, sanksiyalarla tələbin azalmasına, iqtisadi və sosial tərəqqinin dayandırılmasına səbəb olan təkrarlanan iqtisadi və maliyyə böhranları ilə bağlıdır. Son onillikdə dünyada hərbi-siyasi amillərin də rolu artmışdır ki, bu da beynəlxalq iqtisadi münasibətlərdə yeni risklərin yaranmasına səbəb olur.

Son illər baş qaldırmış müharibələr, ticarət tərəfdaşları olan ölkələrə (Rusiya, İran və s.) qoyulan iqtisadi, siyasi, institusional, fərdi embarqo və bu səbəblərdən onların məhsullarının əlçatan olmasında yaranan problemlər neftin dünya bazar qiymətinin dəyişməsi, milli valyuta - manatın xarici valyutalara (2015-ci ildə dollar, avro, funt sterling və s. nisbətdə) nisbətən məzənnəsinin ucuzlaşması fonunda xarici məhsulların qiymətlərinin yüksəlməsi, adekvat olaraq ölkəyə daha ucuz və aşağı keyfiyyətli məhsulların gətirilməsi Azərbaycanda daxili resurslardan rasional istifadəni, mövcud ehtiyatlara münasibətdə səmərəli və qənaətə əsaslanan siyasətin tətbiq edilməsini tələb edir. Xüsusi ilə dünyada baş verən ekoloji, maliyyə və iqtisadi böhranlar, o cümlədən COVİD-19 pandemiyası, təsiri hiss ediləcək dərəcədə yüksək olan müharibələr - Rusiya-Ukrayna müharibəsi, Azərbaycan və Ermənistan arasında 30 ilə qədər sürən münaqişə və II Vətən müharibəsi və s., xarici geosiyasi təsir və təzyiqlər və digər bu kimi neqativ hallar ölkəmiz üçün idxalı əvəzləmə siyasətinin zəruriliyini gündəmə

gətirərək aktuallığını artırır. Bu zərurilik həm də milli təhlükəsizliyin təmin edilməsi, dövlətin müdafiə qabiliyyətinin və texnoloji müstəqilliyinin gücləndirilməsi, elmi-texniki potensialın daha da inkişaf etdirilməsi və əhalinin rifahının yüksəldilməsi üçün müasir şəraitlə müəyyən edilir. Bütün bu qeyd edilənlərə müxtəlif xarici və yerli alimlərin münasibətinin öyrənilməsi zəruri hesab edilir.

Bu səbəbdən məqalənin yazılmasında aşağıdakı vəzifələr qarşıya qoyulmuşdur:

- idxalı əvəzləmə siyasətinin tətbiqini zəruri edən amilləri müəyyən etmək;
- idxalı əvəzləmə siyasətinə elmi-nəzəri yanaşmaları təyin etmək;
- Azərbaycan timsalında idxalı əvəzləmə siyasətinin reallaşma praktikasını təhlil etmək.

Qeyd etdiyimiz məsələləri aşağıdakı bölmələrdə şərh etməyə çalışaq.

1. İdxalı əvəzləmə siyasətinin tətbiqinə təsir edən amillər

Qeyd edək ki, "idxalı əvəzləmə" anlayışına verilən məna, bu mənadan irəli gələn reaksiya idxalı əvəzləmə siyasətinin xüsusiyyələrinin və tədbirlərinin formalaşdırılmasına təsir edir. Bu baxımdan xarici ədəbiyyatlarda "idxalı əvəzləmə" anlayışına müxtəlif alimlər tərəfindən Cədvəl 1-də qeyd edilən prizmadan baxıldığını görürük.

Görünür ki, "idxalı əvəzləmə" anlayışının tərifinə çoxlu yanaşmalar mövcudluğu məntiqi olaraq idxalı əvəzləmə siyasətinin hədəf və altməqsədləri, vəzifələri və həyata keçirilmə səviyyəsi ilə əlaqədardır. Əgər dövlətin ali hədəfi milli suverenliyi qorumaqdırsa, onda idxalı əvəzləmə siyasəti bu hədəfə xidmət edərək ölkənin strateji inkişafı, milli təhlükəsizlik və sosial-iqtisadi rifahın yüksəldilməsi istiqamətləri üzrə tətbiq edilə bilir və hər dəfə fərqli məqsədə sahib olur.

Araşdırmalar (Cameron B.D.,1964; Bruton H., 1989; Epshtein D., 2017; Бодрунов С.Д., 2015) göstərir ki, idxal müəyyən amillərdən, şərtlərdən asılıdır. Eyni zamanda bu şərtlərin, amillərin özləri də dəyişmə meyilinə malikdir. Bu səbəbdən xarici və daxili mühitdə dəyişikliklər idxalla bağlı siyasətdə nəzərə alınmaqla korrektə edilməni zəruri edir.

İdxalı əvəzləmə siyasətinin tətbiqi zəruriliyinə təsir edən amilləri ilkin olaraq 2 qrupda – xarici və daxili təsir amilləri kimi qeyd etmək olar.

Xarici amillər qrupuna geosiyasi, iqtisadi, sosial, ekoloji, hərbi və ya pandemik fors-major amillər daxil edilir. Əsasən xarici təhdid və münaqişələr, ixrac ölkələrində məhsul qıtlığı, süni yaradılan manelər, ekoloji, siyasi və digər böhran səbəbindən məhdudiyyətlər, siyasi maraqlar və s. aid edilir. Sosial baxımdan, idxalın əvəzləməsinin praktiki istifadəsi əhalinin bütün təbəqələrinin maddi rifahının yaxşılaşdırılması və həyat səviyyəsinin yüksəldilməsini nəzərdə tutur (Алиджанов, Рахмонов, 2014).

Cədvəl 1. "İdxalı əvəzləmə" anlayışının mahiyyətinə yanaşmalar

Yanaşma qrupu	Yanaşma istiqaməti	Açıqlama	Müəllif
Dövlət idarəetməsinə aiddiyyətinə görə	Dövlətin iqtisadi strategiyasının tipi kimi	Xaricdən gətirilən malların milli məhsullarla əvəzlənməsi əsasında daxili bazarı təmin etmək məqsədi daşıyır	Шумаев В., Морковкин Д.
	Dövlətin siyasəti kimi	İdxalın əvəzlənməsi ölkənin beynəlxalq əmək bölgüsündə iştirakının optimallaşdırılmasına və milli istehsalın stimullaşdırılmasına yönəlmiş fövqəladə və ya ardıcıl dövlət siyasətidir	Латышева А. И., Разумов А. И. Юнусова Э.Р.
	Suverenliyin möhkəmləndirilməsi institutu kimi	İdxalı əvəzetmənin kompensasiya mexanizmi beynəlxalq aləmdə ölkə iqtisadiyyatının sabitliyini təmin etməyə, milli suverenliyin əsaslarını möhkəmləndirməyə imkan verir	Алексеев Н.Е. Смирнов Д. А.
	İqtisadi artıma və inteqrasiyaya istiqamətlənən model kimi	İdxal əvəzetmə siyasətinin həyata keçirilməsi üçün bir neçə model mövcuddur	Климова Д. Н., Саяпин А. В.. Kupryushin A.P. Martynov, Yu.I.
Məzmun və əlamətinə görə	Hadisə kimi	İdxalı əvəzləmə son və ya aralıq məhsulların xüsusi nomenklaturalarının yerli istehsalının mümkünlüyündən və daxili istehlakda idxalı birbaşa əvəz etməsindən ibarət mürəkkəb təşkilati, texniki və iqtisadi hadisədir.	Плотников В.А. Вертакова Ю.В В. К. Фальцман
	İqtisadi proses kimi	Ölkənin daxili bazarında xarici malların oxşar, adekvat və ya daha yüksək istehlak xassələri olan yerli mallarla əvəz edilməsi prosesidir	Kupryushin A.P. Martynov, Yu.I Райзберг Б. А.
	İqtisadi kateqoriya kimi	Dövlət, biznes, bank sektoru, dövlət sektorunun fəaliyyəti nöqteyi-nəzərindən özünəməxsusluğu ilə xarakterik xüsusiyyətləri olan tədqiqat obyektidir	Кирбитова С. В., Никитина К. К.
	İqtisadi münasibətlər sistemi kimi	Yüksək səmərəli və rəqabət qabiliyyətli məhsulun – analoqun yaradılmasına yönəlmiş iqtisadi münasibətlər sistemidir	Симановская М.Л., Силантьева Е.С.

Mənbə: *Müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir*

Əhalinin sosial rifah vəziyyətinin nəzərə alınması və strateji məhsulların idxalının yerli ilə əvəzlənməsi cəmiyyətdə sosial gərginliyin azaldılmasına da xidmət edir. Ancaq məhsulun dünya ölkələri üzrə dəyəri aşağı, keyfiyyətinin isə yüksək olması, texnoloji baxımdan yeni innovativ məhsul olması, dostluq əlaqələrini saxlamaq üçün idxalın saxlanması və s. bu kimi hallar da var ki, artıq bu amillər nəzərə alınmaqla müvəqqəti də olsa idxal saxlanılır.

Daxili amillər qrupuna istehsal və bölgü, regional inkişaf və məskunlaşma, sosial rifah problemlərinin, daxili özünütəminatda təhlükəsizlik indikatorlarının hədd göstəricilərinə nail olma, iqtisadi inkişafda sıçrayışın əldə edilməsi və s. bu kimi amillər daxildir. Əsasən resurs (təbii, texnoloji, əmək, maliyyə və s.) çatışmazlığı, idarəetmə və istehsal səriştəsizliyi, daxili istehlak bazarının dar (kiçik) olması və digər hallarda qeyd edilən amillərin olmasına baxmayaraq idxal saxlanılır.

Beləliklə, ölkənin potensialının vəziyyəti, milli və iqtisadi maraqlar, daxili və xarici risklər idxalı əvəzləmə siyasətinin zəruriliyinə və qəbul olunmasına birbaşa təsir edir. Aparılan araşdırmalar (Cameron B.D.,1964; Bruton H., 1989; Epshtein D., 2017; Бодрунов С.Д., 2015) bizə idxalı əvəzləmə siyasətinin tətbiqinə təsir edən amilləri aşağıdakı kimi qruplaşdırmağa imkan verir.

Sxem 1. İdxalı əvəzləmə siyasətinin tətbiqinə təsir edən amillər qrupu
Mənbə: *Sxem müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir*

Bu amillər idxalı əvəzləmə siyasətinin tətbiqi üçün həm də şərt rolunu oynayır. Amma idxalı əvəzləmə siyasətinin tətbiqi üçün qərarın verilməsi bu amillərin tək deyil, bəzən bir neçəsinin mövcud olması əsasında həyata keçirilir.

Bununla belə, idxalın əvəzlənməsi məhsul və xidmətlərin idxalından tamamilə imtina demək deyil (Семыкин В.А. et.al, 2014) və müxtəlif dövrlərdə dövlət bu siyasəti ya gücləndirərərk sürətləndirə, ya da zəiflədərək ləngidə bilir. İdxal əvəzetmə anlayışının mənşəyini izah edən merkantilistlər onu aktiv ticarətlə əlaqələndirirlər. Məsələn, T.Mann proteksionist tədbirlər təklif edərək, dövlətin rifahının yüksəldilməsi amili kimi aktiv ticarət balansı ideyasını təkid edirdi (Манн Т.,1664). Neokeynes məktəbinin H.Çeneri, M.Bruno, A.Strauq, N.Karter kimi nümayəndələri tərəfindən işlənib hazırlanmış nəzəri modellərdə idxalın əvəzlənməsi iqtisadi inkişafın məqsədlərindən

biri kimi elan edilmişdir (Ченери Х., Картер Н., 1972). Mainstrim tendensiyasının nümayəndələri idxalın əhəmiyyətini vurğularaq iddia edirlər ki, Avropanın iqtisadi sıçrayışı əvvəlcə Avropa daxilində, sonra isə Avropadan kənarda iqtisadi artım olmadan mümkün olmazdı (Daudin G., 2019). H.Bruton idxalın əvəzlənməsini təhlil edərək, qərar gəlir ki, düzgün siyasət və ya düzgün geniş strategiya bir çox şeydən asılıdır (Bruton H., 1989). Bu nəticə, xüsusilə qeyd edildiyi kimi, bütün siyasətlərin eyni dərəcədə həyata keçirilə bilməyəcəyini qəbul etdikdə xüsusilə aktualdır.

Müxtəlif dövrlərdə həyata keçirilən idxalı əvəzləmə siyasətinin müxtəlif məqsəd daşıması da ona fərqli baxışın olmasına səbəb olur. Belə ki, əgər 10-20 əvvəl idxalı əvəzetmə iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsinə yönəlmiş bir strategiya kimi qəbul edilirdisə, hazırda idxalın əvəzlənməsi mühafizəkar rolunu üzərinə götürərək milli suverenliyin qorunması və möhkəmləndirilməsi siyasətinə çevrilir. İdxalı əvəzləmə siyasətinin xarici riskləri ilə bağlı irəli sürülən fikirlərdən bir də odur ki, “idxal çox vaxt marketinq müharibələrində və siyasi məqsədlər üçün sanksiyalar şəklində istifadə olunur. İxrac edən ölkələrdə mal qıtlığı yarana bilər” (Семыкин В.А. et.al , 2014). Belə nəticəyə gəlinir ki, idxalı əvəzetmə siyasəti bir strateji hədəf deyil, yalnız bir müdafiə vasitədir. Belə bir vəziyyət bir çox ölkələrin tarixində baş verdiyi üçün idxalı əvəzləmə siyasətini mərhələləli proses olduğu təsdiq edildi. Belokrılova O.S. qeyd edir ki, birinci dalğa idxalı əvəzləmə strategiyasının məqsədi iqtisadi inkişafı sürətləndirmək, idxalı əvəzləmənin ikinci dalğasının məqsədi isə yüksək geosiyasi risklər şəraitində xarici ticarətdə ölkənin suverenliyini təmin etmək üçün məcburi ehtiyaca çevrildi (Белокрылова О. С., 2014).

Tətbiq dairəsi və ya məkan baxımında idxalı əvəzləmə siyasəti həm dövlət, həm də regional, makro və mikrosəviyyələrdə həyata keçirilə bilər. Müəyyən hallarda regional səviyyələrdə bu siyasət. daha konkret tədbir və alətlərlə səmərəli olduğunu göstərir. Regional səviyyədə idxalı əvəzləmə siyasəti əsasən bir-biri ilə əlaqəli olan 2 vektoru əhatə edir (Гулин К.А. et.al 2015):

1. Rayonlara xaricdən gətirilən məhsulların yerli istehsalçıların məhsulları ilə əvəzlənməsi.
2. Ölkə bazarına çıxarılan xarici məhsulların yerli istehsalçıların rəqabət qabiliyyətli məhsulları ilə əvəz edilməsi.

Qeyd edək ki, birinci halda iqtisadi maraqlarla paralel daha çox sərhədboyu rayonlara xarici təsir də azaldıla bilir.

İstər regional, istərsə də bütöv dövlət səviyyəsində həyata keçirilən idxalı əvəzləmə siyasəti üç əsas istiqamətdə aparıla bilər:

– “daxili” (məhsulların daxildə istehsalını təmin etmək hesabına);
– “stimullaşdırılmış” (idxala qadağalar və məhdudiyyətlər hesabına yerli istehsalın həcminin artırılması);

– "qabaqlayıcı" (valyuta məzənnəsinin tənzimlənməsi hesabına qiymət fərqinə nail olunma).

Eyni vaxtda dövlət səviyyəsində həyata keçirilən idxalı əvəzləmə siyasəti bir istiqamət üzrə reallaşdırılırsa, regioanl səviyyədə olan bu siyasət fərqli istiqamət üzrə aparıla bilər. Makro səviyyədə həyata keçirilən bu siyasət milli və sahə maraqlarının daşıyıcısına çevrilirsə, mikro səviyyədə bu, regionun və müəssisənin maraq daşıyıcısı olur. Yuxarıda qeyd edilənləri nəzərə alaraq idxalı əvəzləmə siyasətinin xüsusiyyətlərini aşağıdakı şəkildə göstərə bilərik:

Cədvəl 2. İdxalı əvəzləmə siyasətinin xüsusiyyətləri

Xüsusiyyət göstərici	İstiqamətlər	Tətbiq sahəsi
Konsepsiya olaraq	Proteksionizm zamanı: dövlət tərəfindən tətbiq edilən gömrük məhdudiyyətləri	İnkişafda olan ölkələr
	Azad bazar şətaitində: ölkə daxilində rəqabət mühitinin yaradılması	İnkişaf etmiş ölkələr
Strategiya (model) olaraq	İqtisadi inkişafda idxalı əvəzetmə strategiyası: idxalı əvəzetmə sahələrinə birbaşa dövlət investisiyaları, valyuta tənzimlənməsi, gömrük məhdudiyyəti	Ağır sənaye və ASK
	Mühafizəkar (konservativ) modernləşdirmə strategiyası: məqsədli dövlət sahə proqramları, vergi güzəşti, idxalı əvəzetmə sahələrinə subsidiyalar	İnnovativ, perspektivli sahələr və ASK
Tətbiq forması olaraq	Açıq şəkildə: yüksək idxal rüsum və vergiləri, idxalı əvəzetmə sahələrinə xarici investisiyaların cəlbi	Makro səviyyə
	Qapalı şəkildə: inkişaf etmiş sahələrə proteksionizm, biznesə və sənayeyə dövlət investiyalarının qoyuluşu	Mezo səviyyə
	Qarışıq formada: ETKLİ-nə dəstək, valyuta nəzarəti	Mikro səviyyə
Yönlənmə baxımından	Daxili iqtisadiyyata yönələn sahələrə: stimulların az olması, iqtisadi artım nöqtələrinin seçilməsi	Daxili bazarda ya sənaye, ya da ASK-ya
	Xarici iqtisadiyyata: stimulların çox olması, ixracı stimullaşdırma alətləri	Xarici bazara komplektləşdiricilərin ixracı, milli struktur diversifikasiya
	Hər ikisini özündə ehtiva edən qarışıq: bütün tənzimləmə alətləri dəsti	Mövcud resursların bölgüsü sahələri
Reallaşma baxımından	Sürətlə həyata keçirilən zaman: müxtəlif strateji mallara dövlət sifarişi hesabına	ASK, sənaye sahələri
	Strateji sahə yanaşılması əsasında: müəyyən müddətdə nəzərədə tutulan investisiya qoyuluşları hesabına	Strateji sahələr

Mənbə: *Müəllif tərəfindən (Кирбитова С. В., Никитина К. К., 2018) əsasında tərtib edilmişdir*

Qeyd edə bilərik ki, idxalı əvəzləmə siyasəti konsepsiya, məkan, zaman, sürət, məqsəd, istifadə edilən prosedur və alətlər dəsti müxtəlif olan bir siyasətdir. Bu siyasətin həyata keçirilməsinə dəstək və ona qarşı olan nəzəri fikirlərin təhlili onun fərqli xüsusiyyətlərinin səmərəliliyini təyin etməyə, mövcud şərtlər altında daha düzgün ola biləninі seçmək inkanı verə bilər.

Bir qayda olaraq ölkələr öz inkişaf modellərini formalaşdıran zaman ya idxalı əvəzləmə, ya da ixrac yönümlü inkişaf modelini seçirlər. Ədəbiyyatlarda bu iki model inkişaf etmiş ölkələrə yetişmək, yəni inkişaf səviyyəsinə çatmanın modelləridir (Булатов А.С., 2007). Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, bu modellərin biri digəri ilə əvəz də edilə bilir. Bəzi hallarda idxalı əvəzləmə və ixracyönlü siyasətlər eyni vaxtda həyata keçirilə bilir. Bağırzadə E. bildirir ki, "Azərbaycanın "kiçik iqtisadiyyat" olma xarakteri də nəzərə alınaraq idxalı əvəzləyən və ixrac yönümlü iqtisadi inkişaf strategiyalarının optimal kombinasiyasından istifadə nəzərdə tutulur" (Bağırzadə E., 2019).

2. İdxalı əvəzləmə siyasətinə nəzəri baxış

İdxalı əvəzləmə siyasətinə keçidlə bağlı fərqli fikrilərin, müsbət və mənfi yanaşmaların olması tez-tez müşahidə edilir. Belə ki, idxalı əvəzləmənin əleyhinə deyilən fikirlərdən biri budur ki, tarix boyu xarici ticarətin məhdudlaşdırılması Asiya (ixrac yönümlü) və Latın Amerikasında sənaye siyasəti modellərinin bir neçə qısamüddətli epizodları istisna olmaqla, müsbət nəticə verməmişdir (Кравченко Н. А., 2015). İdxalı əvəzləmənin tərəfdarları isə onun müsbət tərəfləri kimi tədiyyə balansının strukturunun təkmilləşdirilməsini, daxili tələbatın normallaşdırılmasını, əhalinin məşğulluğunun təmin edilməsini, özəl biznesin gücləndirilməsini, elmtutumlu sənaye sahələrinin və elmi potensialın inkişafını, milli sənayenin rəqabət qabiliyyətinin və iqtisadi təhlükəsizliyin yüksəldilməsini göstərirlər. Abbasov İ.M., Əliyev T.N. qeyd edirlər ki, istehsalin diversifikasiyasının genişləndirilməsi hesabına idxalı əvəz edən və ixracyönlü məhsulların çeşidi, eləcə də həcmi çoxalır, yeni, genişçeşidli xalq istehlakı mallarının istehsalı genişlənir (Abbasov İ.M., Əliyev T.N., 2018, s.234.). Beləliklə, fərqli yanaşmaların olması idxalı əvəzləmə siyasətinin zəruriliyini əsaslandırmağı və tətbiqi şərtlərini təyin etməyi tələb edir.

Müasir dünya iqtisadiyyatı bütün subyektlər üçün bərabər iqtisadi şərait və azad rəqabətin yaradılması haqqında illüziyalardan uzaqdır. Çünki dünya üzrə müxtəlif ölkələr üçün istər investisiya qoyuluşları baxımından, istərsə də ticarət əlaqələrinin yaradılması üçün imkan baxımından fərqli vəziyyətlərin olması müşahidə edilir. Bir çox ölkələrə sanksiyaların tətbiqi, digərlərinə isə süni maneələrin yaradılması dünya bazarında bərabər şərtlər altında inkişaf etməyə imkan vermir. Belə məhdudiyyətlərin tətbiqi də idaxlı əvəzləmə siyasətinin həyata keçirilməsini zəruri edir. Lakin burada nəzərə alınmalı olan bir neçə məqam var.

Tarixə nəzər salsaq, ticarət və iqtisadi sanksiyaların ikitərəfli olduğu qənaətinə gəlmək olar. Buna misal olaraq ABŞ-ın Əfqanıstandakı Sovet İttifaqının hərbi missiyasına qarşı taxıl embarqosunu göstərmək olar. Nəticədə ABŞ-ın 2 milyard dollar itkisi olub və Amerika kənd təsərrüfatı istehsalçıları taxıl bazarını itirib, onu bu günə qədər qaytarmaq mümkün olmayıb (Латышева А.И., Разумов А.И., 2015). Beləliklə, təsirə məruz qalan bazarda ticarət-iqtisadi sanksiyaların tətbiqi nəticəsində doldurulmalı olan boşluq yaranır ki, bu da yerli istehsalı başlamaq üçün bir səbəb olur. Akademik L.İ. Abalkin, dövlətin, xüsusən də fors-major böhran vəziyyətində, hətta itkisi olması səbəbindən istehsal edə bilməyəcəyini istehsal etməyə məcbur olduğu tezisini əsaslandırır (Абалкин Л.И., 2000).

Digər tərəfdən iqtisadi sanksiyaların təzyiqi altında idxalı əvəzləmə bütün sənaye sahələrində həyata keçirilə bilməz. Sosial-iqtisadi sahələr müxtəlif rəqabət potensialına malik olduğu kimi idxalı əvəz etmək üçün də fərqli potensial və imkanlara sahibdir. Ona görə “idxalın əvəzlənməsinə yönəlmiş iri layihələr, xüsusilə sənaye və kənd təsərrüfatında irimiqyaslı maliyyə dəstəyi tələb olunur. Burada dövlət milli iqtisadi, o cümlədən ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi prinsiplərinə uyğun olaraq zamin kimi çıxış etməli və real sektorun müəssisələrinə uzunmüddətli sərfəli kredit resursları verməli, dövlət-özəl tərəfdaşlıq mexanizmlərini cəlb etməklə istehsalın idxal əvəzlənməsini stimullaşdırmalıdır” (Морковкин Д.Е, 2016), dövlət və regional məqsədli dövlət proqramlarının həyata keçirilməsi yolu ilə yerli istehsalçıları dəstəkləmək üçün mövcud potensialdan istifadə etməlidir (Морковкин Д.Е., 2015, s.21).

Digər nəzərə alınmalı məqam odur ki, iqtisadi sanksiyaların təzyiqinə məruz qalan real sektorun, ilk növbədə yüksək texnologiyalar sektorunun və aqrar-sənaye kompleksinin istehsalının miqyasını artırmaq üçün zaman kəsiyinə (laqına) ehtiyacı var və bu, yerli sənaye istehsalının genişləndirilməsinin logistik təminatı və infrastrukturunun formalaşması ilə əlaqədardır (Шумаев В., Морковкин Д., 2014, s.123).

Nəhayət, idxalın əvəzlənməsi üzrə rasional siyasət zəncirvari reaksiya effektinə səbəb olur. Yəni əlaqəli sənayelər elmi tədqiqatların inkişafı, yeni texnologiyaların tətbiqi, məşğulluğun artması və vergi daxilolmalarının artması hesabına inkişafa təkan verəcəkdir (Алексеев Н.Е, 2019).

İdxalı əvəzləmə siyasətinin əsasən aqrar və ya sənaye sahələr üçün aparılması istiqamətində tədqiqatların yer alması müxtəlif ölkələrdə ona fraqmental yanaşıldığını göstərir (İbrahimov İ. H., Vəliyeva S. İ., 2019; Морковкин Д. Е., 2018; Новицкий Н.А.,2014). Azərbaycan reallıqlarını nəzərə alan Nazim Müzəffərli qeyd edir ki, “ətsüd məhsulları sənayesinin... inkişaf etdirilməsi, mahiyyət etibarilə, idxalı əvəzləmək anlamına gəlir və ona görə də ən mühüm prioritetlər sırasında dayanmalıdır. İşğaldan azad edilmiş rayonlarda heyvandarlığın inkişaf etdirilməsi onun tezliklə ayağa qalxmasına əlavə təkan verəcəkdir” (Müzəffərli N., İsmayılov E., 2010, s.208).

P.A.Erşov Rusiyanın iki əsrlik tarixinə nəzər salaraq belə qənaətə gəlir ki, sənayenin idxalı əvəz edən inkişafını səthi "kosmetik" tədbirlərlə təmin etmək olmaz. Bu, həmişə cəmiyyətin iqtisadi həyatının müxtəlif aspektlərini əhatə edən dərin bir prosesdir (Ершов П.А., 2016).

Lakin idxalın əvəzlənməsi həm ümumi iqtisadi siyasətin təsiri altında, həm də onun konkret istiqaməti üzrə həyata keçirilə bilər. Bu da onun bir sahələrdə maraqların toqquşma mərkəzi olmasını göstərir. Məsələn, vergi siyasəti, dərəcələrin artıb-azalması investisiyalara, gömrük-tarif siyasəti və sosial-mədəni siyasət istehlakçı dəyərlərinin və üstünlüklərinin dəyişməsinə gətirir ki, bu da idxalın struktur və həcminə təsir edir. Bu baxımdan idxalın əvəzlənməsi müəyyən bir siyasətin təsiri altında və ya ümumiyyətlə müstəqil şəkildə tətbiq edilə bilər.

İdxal əvəzləmə siyasəti proteksionizmə əsaslanır. Əsasən də xarici ticarətdə dövlət inhisarçılığı olduqda daha çox dəstəklənir (Шалденкова Т.Ю., 2017). Şəkərəliyev A.Ş düzgün olaraq qeyd edir ki, "ölkə daxilindəki hər bir malın, xammalın istehsalçısına rəqabət qabiliyyətini artırmaq əsas meyar kimi götürülür. Eyni növ eyni cins bir-birini əvəz edə bilən malların Azərbaycan Respublikası ərazisində istehsalı varsa və yaxud belə bir istiqamətdə işləmək mümkündürsə, o zaman həmin malın idxalına yüksək idxal rüsumu tətbiq olunur (Şəkərəliyev A.Ş., Şəkərəliyeva Z.A., 2015, s.90).

Ancaq idxalı əvəzləməni sırf proteksionizmdən fərqləndirmək lazımdır. "Sonuncu daxili bazarı qorumaqla yüksək keyfiyyətli məhsul istehsal edən həqiqətən rəqabət qabiliyyətli yeni istehsal sahələrinin yaranmasına maneələr yaradır." (Трюэль Ж.-Л., Пащенко Я. Н., 2016). Proteksionizm nəticəsində rəqabətin səviyyəsi kəskin şəkildə aşağı düşdüyündən yerli istehsalçıların daha keyfiyyətli məhsul istehsal etmək motivasiyasının olmamasına və bazarın durğunluğuna gətirib çıxarır. Lakin idxalı əvəzləmənin effektivliyinin meyarı yerli məhsulların həm daxili, həm də xarici bazarlarda rəqabətə davamlı olmasıdır və bu, idxalı əvəzləmə siyasətinin hədəfi kimi qəbul edilir. Bu hədəf davamlı sosial-iqtisadi inkişaf kontekstində aktual olaraq qalır. Akademik A.Nadirov və bir qrup ölkə alimləri apardıqları tədqiqatların nəticələri ilə baglı bildirmişlər ki, milli iqtisadiyyatın davamlı inkişafının təmin edilməsi, bununla əlaqədər iqtisadiyyat sahələrinin fəaliyyətinin yeni iqtisadi hədəflər və artım dinamikası müstəvisində müəyyənləşdirilməsi, davamlı iqtisadi inkişafın modelləşdirilməsi üçün etibarlı və güclü potensiala malik təbii və iqtisadi resurslar ehtiyatı olmalıdır və bu resursalar Azərbaycanda kifayət qədərdir (Nadirov A.A. və b., 2003).

Davamlı sosial-iqtisadi inkişaf kontekstində idxalı əvəzləmə siyasətinin məqsədləri kimi aşağıdakılar qəbul edilir:

1) əhalinin bütün kateqoriyaları üçün yüksək keyfiyyətli ərzaq məhsullarının iqtisadi əlçatanlığının təmin edilməsi, ərzaq istehlakının həddən aşağı düşməsinin qarşısının alınması;

2) müasir çağırışlara cavab verən malların idxalı ilə idxalı əvəzləmə arasında rasional balansın tapılması;

3) ölkənin istehlak bazarının, istehsal potensialının və maliyyə resurslarının balanslaşdırılmış vəziyyətinin müəyyən edilməsi;

4) əmək ehtiyatlarının rəqabət qabiliyyətinin artırılması;

5) ərazilərin davamlı inkişafına nail olunma.

Buradan belə bir nəticə çıxır ki, idxalı əvəzləmə yalnız aşağıda qeyd edilən iki şərtlə müsbət hesab edilir:

- milli istehsalçılar texniki cəhətdən eyni keyfiyyəti eyni qiymətə, ya da daha az qiymətə, daha keyfiyyətli məhsul təminatını edə bilirlərsə;
- yerli istehsalçılar arasında real rəqabət varsa;
- idxalın milli suverenliyə təsiri yüksəkdirsə.

Bu şərtləri nəzərə alan bir sıra tədqiqatçıların (Выжитович А. М., Ершов П. А, 2015) fikrincə, idxalı əvəzləmənin əsas prinsipləri aşağıdakılar olmalıdır:

• məhdud vaxt. İstehsalçılara dəstək tədbirlərinin hərəkəti, eləcə də qarşıya qoyulan məqsədlərə nail olunması ciddi şəkildə məhdud vaxt çərçivəsində olmalıdır. Başqa sözlə, idxalın əvəzlənməsinə dəstək yalnız yeni istehsalın yaradılması mərhələsində və ya böhran dövründə kömək məqsədilə həyata keçirilməlidir;

• strateji xarakter. Bu siyasət ümumi məqsədlə birləşdirilən çoxlu sayda müxtəlif tədbirlərin məcmusudur və bir qayda olaraq dövlət səviyyəsində qəbul edilmiş fəaliyyət proqramı şəklində təqdim olunmalıdır;

• tədbirlər və idxalı əvəzetmə siyasəti yalnız stimullaşdırıcı ola bilər, məcburi və ya direktiv deyil.

Beləliklə, idxalı əvəzləmə siyasəti dövlətin milli iqtisadiyyata məqsədyönlü təsiridir ki, bu zaman institusional, iqtisadi, sosial, hüquqi şərait yaradılmaqla idxal olunanlarla müqayisədə daxili bazarda daha rəqabət qabiliyyətli malların yerli istehsalı baş verir və inkişaf edir. Dövlətin əsas funksiyası isə dövlətin iqtisadi prosesdə subyekt, sifarişçi və ya əsas investor kimi iştirakında deyil, onun əlverişli şərait yaratmasında təzahür edir.

3. İdxalı əvəzlmə siyasətinin reallaşmasında praktiki vəziyyət: Azərbaycanın kənd təsərrüfatı məhsullarının timsalında

Azərbaycanda müstəqillik elan edildiyi gündən indiyə qədər həyata keçirilən idxalı əvəzləmə siyasətlərinin tətbiqinə nəzər saldıqda bunun 3 mərhələdə baş verdiyini görə bilərik. Şərti olaraq bunu:

1) 1998-2003-cü illər,
2) 2008-2009-cu illər,
3) 2015-2025-ci illərdə həyata keçirilən idxalı əvəzləmə siyasətlərinin tətbiqi dövrləri kimi göstərmək olar.

Hər bir dövr öz xarakterik xüsusiyyətləri və idxalı əvəzləmə siyasətinin tətbiqi zəruriliyinin səbəbinə görə müxtəlif alimlər tərəfindən fərqləndirilir.

1998-2003-cü illərdə həyata keçirilən idxalı əvəzləmə siyasəti milli iqtisadiyyatın dirçəldilməsi və ölkəyə daxil olmağa başlamış neft dollarının rasional istifadə edilməsi fonunda idxalı əvəzləmə siyasətinin tətbiqini gündəmə gətirmişdi.

2008-2009-cu illərdə qlobal maliyyə və iqtisadi böhran idxalın əvəzlənməsinin aktuallaığını artırır və bu dövrdə də onun nəzəri və praktiki aspektlərinə yenidən diqqət yetirilir. Belə ki, 1991-ci ildə Azərbaycanın sənaye istehsalının cəmi 20%-ni təşkil edən neft və qaz hasilatı 2006-cı ildə ümumi sənaye istehsalının 70%-dən çoxunu təşkil etmişdir (Auty R., 2006)

2015-2025-ci illərdə həyata keçiriləcək idxalı əvəzləmə siyasəti nəzəri yanaşmada yeni baxışların yaranmasına səbəb olur. Burada daha çox "strateji yol xəritəsinin proqnozlarında idxalı əvəzləmə siyasətinin də dövlət tərəfindən dəstəklənməsi və təkmilləşdirilməsi nəzərdə tutulması" diqqəti çəkir (1).

Real vəziyyəti təhlil etmək üçün biz müqayisəli təhlil aparmağa çalışacağıq. Belə ki, E. Əmir-İlyasova idxalı əvəzləmə siyasətinin bir istiqamətli həyata keçirildiyinə diqqəti çəkərək belə yazır: "Son 12 il ərzində (1991-2003-ci illər) sənaye sahələrində neft maşınqayırması istisna olmaqla, idxalın əvəzlənməsi və respublikanın yeni maşınqayırma məhsullarının xarici bazara çıxması ilə bağlı heç bir aydın proseslər baş verməmişdir" (Эмир-Ильясова, 2006, s.57). Burada diqqətdə olan məqamlardan biri də idxalı əvəzləmənin niyə başqa sahələrdə tətbiq edilməməsinin əsaslandırılması ilə bağlı olan fikirlərin səslənməsidir. Bunun izahını Ş.V.Şirinov verməyə çalışaraq qeyd edir ki, "böyük əhalisi olan ölkələr müxtəlif iqtisadi sektorları inkişaf etdirmək və rəqabət qabiliyyətlilik üçün vacib olan miqyaslı iqtisadiyyatlara nail olmaq üçün daha çox çevikliyə malikdirlər. Başqa sözlə, böyük ölkələr idxalı əvəzləmə siyasətini daha uğurla həyata keçirə bilər" (Ширинов, 2017). Azərbaycan iqtisadiyyatının, xüsusi ilə yerli istehlak bazarının kiçik olması baxımından bu, əsas kimi götürülə bilər. Haqlı olaraq G.Gənciyev də bildirir ki, " BİM-də milli maraqlar baxımından əlverişli şərtlər daxilində iştirak edə bilmək üçün demək olar ki, hər bir dövlətin iqtisadi inkişafın əsasən ilkin dövründə BƏB-in (Beynəlxalq Əmək Bölgüsünün - müəllif tərəfindən açıqlanır) idxalın əvəzlənməsi modelini qəbul edir. İdxalın əvəzlənməsi modelinin tətbiqi zamanı ölkə ilk növbədə hansı sferalarda müqayisəli üstünlüklərə və hansı sahələrin BƏB-də iştirak üçün prioritet əhəmiyyətə malik olduğunu müəyyənləşdirir. Sonra həmin istiqamətlərdə proteksionizm siyasəti yeritməyə başlayır. İdxalın

əvəzlənməsi modelinin əsas məqsədi qeyd edilən sahələrdə ölkənin idxal asılılığının ləğv edilməsi olduğu üçün o, milli təsərrüfatın diversifikasiyasını təmin edir" (Gənciyev, 2012, s.96).

İdxalın əvəzlənməsi siyasətinin həyata keçirilməsinin ən mühüm nəzəri və praktiki şərti onun tətbiqi sahələrinin fərqli olması ilə əlaqədardır. Əsasən də idxalın əvəzlənməsi və qeyri-neft sektorunun inkişafının dəstəklənməsi qarşılıqlı olaraq böhrandan çıxış yolu kimi görünür. Bu səbəbdən aqrar sahə qeyri-neft sektorunun inkişafında çəkisinə görə əhəmiyyət daşıyır və özünütəminetmə baxımından strateji mövqeni tutur.

Hazırda ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyi indikatorları idxalıəvəzləməni təhlil etmək üçün istifadə edilir. Əsasən də ərzaq məhsulları ilə özünütəminetmə 75-80% təhlükəsizlyin hədd indikatoru kimi götürülür (Сенчагов, 2005). Biz bu göstəricini əsas götürərək ölkəmizin ərzaqla özünütəminetməsini təhlil edək. İlkin olaraq bitkiçilik məhsulları ilə özünütəminetmə səviyyəsinə diqqət yetirək.

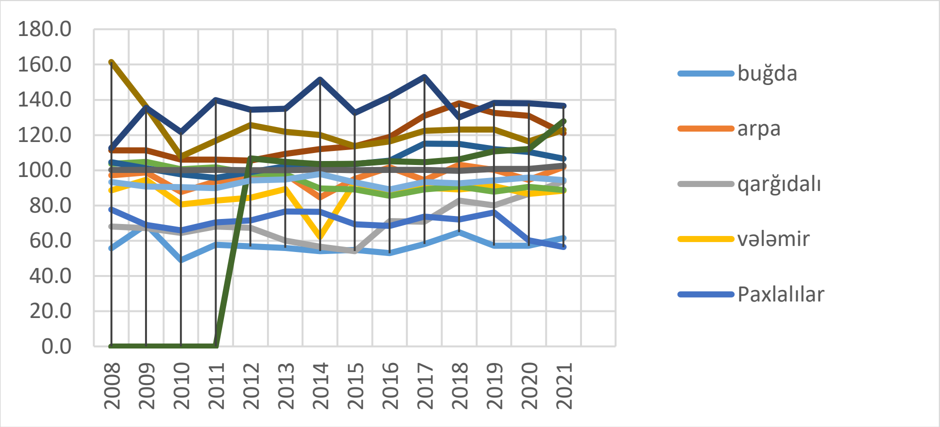

Diaqram 1. Bitkiçilik məhsulları ilə özünütəminetmə səviyyəsi, faiz

***Mənbə**: DSK nin saytı https://www.stat.gov.az/source/food_balances/ əldə edilən məlumatlar əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir (19.02.2023 tarixə)*

Təhlil göstərir ki, 2021-ci ildə buğda ilə özünütəminetmə 61,5% olmuşdur. Bu 2007-ci ilə nisbətən 13,5% artım olsa da, 75 %-lik təhlükəsizlik göstəricinə nail olunmadığını göstərir. 2007-ci illə müqayisədə 2021-ci ildə paxlalılarda 20,3%, kartof üzrə 9,2%, meyvə və giləmeyvə üzrə özünütəminetmədə 15,2% azalma müşahidə edilir. Digər göstəricilərdə 0,7-17,2% aralığında artım müşahidə edilmişdir.

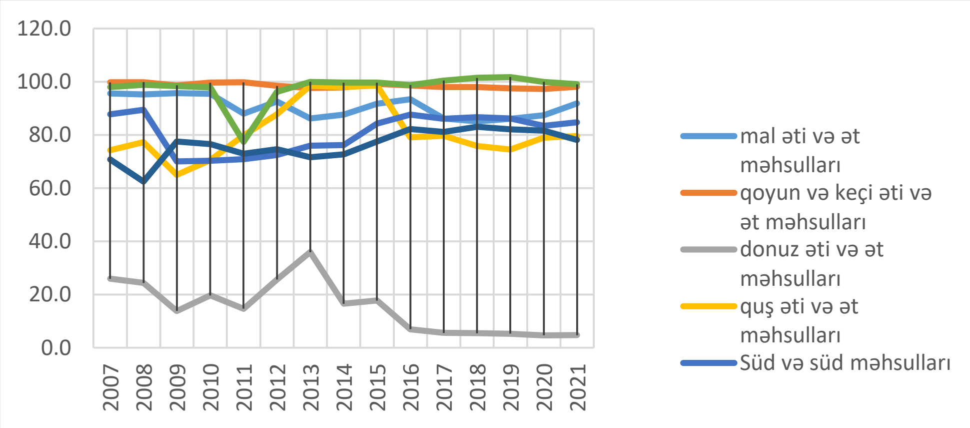

Diaqram 2. Heyvandarlıq məhsulları ilə özünütəminetmə səviyyəsi, faizlə

Mənbə: *DSK nin saytı https://www.stat.gov.az/source/food_balances/ əldə edilən məlumatlar əsasında Müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir (19.02.2023 tarixə)*

Təhlil göstərir ki, 2021-ci ildə heyvandarlıq məhsulları ilə ölkənin özünütəminetmə səviyyəsi 75%-lik təhlükəsizlik indikator göstəricindən yüksək olmuş və bu, özünütəminetməyə nail olunduğunu göstərir. Lakin müəyyən mənfi siqnallar da var. Belə ki, mal əti və ət məhsulları ilə özünütəminetmə 2007-ci ilə nisbətən 3,7%, qoyun və keçi əti və ət məhsullarında 1,6%, süd və süd məhsullarında özünütəminetmədə 3% azalma, digər göstəricilərdə 1-7,4% aralığında artım müşahidə edilmişdir.

Sənaye emalından keçmiş əsas növ ərzaq məhsullarıyla özünütəminetmə səviyyəsinə diqqət yetirdikdə bir çox məhsullar üzrə bu səviyyənin 75%-lik təhlükəsizlik indikatoru göstəricisindən aşağı vəziyyətdə olduğunu görürük (Diaqram 3).

Təhlil göstərir ki, 2021-ci ildə 2007-ci illə müqayisədə özünütəminetmə səviyyəsi təmizlənmiş düyüdə (1,1%), unda (1,8%), şirinləşdirici maddələr qatılmış çörək-bulka məmulatlarında (2,9%), kərə yağında (9,9%), bütün növ pendirlərdə (5,3%), şəkərdə (59,7%), şirinləşdirilmiş mineral və qazlı sularda (5,1%) azalmışdır.

Beləliklə, Azərbaycan üçün baxdığımız hər üç dövrdə idxalı əvəzləmə siyasətinin iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsinə xidmət etdiyini və müsbət nəticələr verdiyini görmək olar.

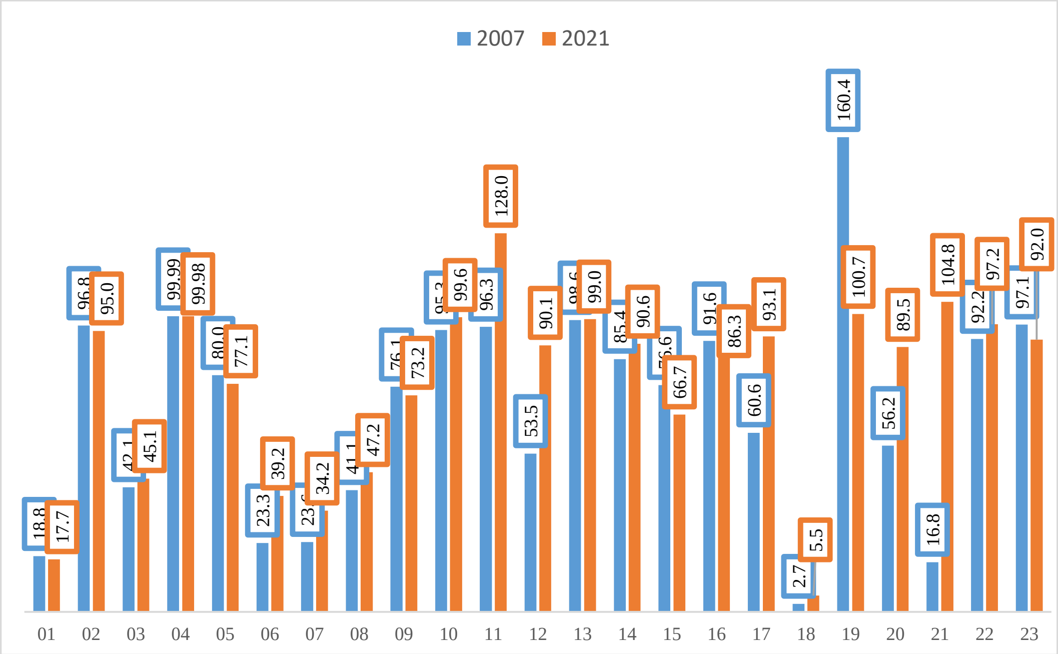

01	Təmizlənmiş düyü	13	Yağlılığı 1-6 faiz olan süd və qaymaq
02	Un (bütün növləri)	14	Yağlılığı 6 faizdən çox olan süd və qaymaq
03	Yarmalar (bütün növləri)	15	Kərə yağı
04	Tərkibində sirop, yumurta, pendir və ya meyvə cemi olmayan təzə çörək	16	Bütün növ pendirlər
05	Tortlar və sirniyyat məmulatları, şirinləşdirici maddələr qatılmış sair çörək-bulka məmulatları	17	Qatıq, qaymaq, yoqurt və s. məhsullar
06	Suxarı və peçenye, uzun müddət saxlanan qənnadı məmulatları	18	Şəkər istehsalı üçün xammal
07	Kakao şokolad və şəkərli qənnadı məmulatları	19	Şəkər
08	Makaron məmulatları	20	Çay
09	Bitki yağları	21	İnsan qidası üçün yararlı duz
10	Marqarin	22	Şirinləşdirilməmiş mineral və qazlı sular
11	Meyvə və tərəvəz şirələri	23	Şirinləşdirilmiş mineral və qazlı sular
12	Meyvə və tərəvəz konservləri		

Diaqram 3. Sənaye emalından keçmiş əsas növ ərzaq məhsulları ilə özünütəminetmə səviyyəsi, faizlə

Mənbə: *DSK nin saytı https://www.stat.gov.az/source/food_balances/ əldə edilən məlumatlar əsasında Müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir (19.02.2023 tarixə)*

Nəticə

Aparılan təhlil nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, müxtəlif alimlər idxalı əvəzləməyə proses, strategiya, model kimi baxdıqda bu anlayışları qarışdırır, əsasən də bir çox hallarda eyniləşdirirlər. Əksəriyyət bu anlayışa müəyyən elementləri daxil etməklə ona daha uzun tərif verir, anlaşıqlı olmasını çətinləşdirirlər. Nəticədə isə idxalı əvəzləmənin mahiyyətinə fərqli yanaşmaların olması aydın olur.

İdxalı əvəzləmə siyasətinin tətbiqi zəruriliyinə təsir edən amilləri ilkin olaraq xarici və daxili təsir amilləri kimi qruplaşdırmaq olar. Bununla belə ölkənin potensialının

vəziyyəti, milli və iqtisadi maraqlar, daxili və xarici risklər idxalı əvəzləmə siyasətinin zəruriliyinə və qəbul olunmasına birbaşa təsir edir. Burdan belə bir nəticə çıxır ki, yalnız milli istehsalçılar texniki cəhətdən eyni keyfiyyəti eyni qiymətə, ya da daha az qiymətə, daha keyfiyyətli məhsul təminatını edə bilirlərsə və yerli istehsalçılar arasında real rəqabət varsa, idxalın milli suverenliyə təsiri yüksəkdirsə idxalı əvəzləmə tədbiq edilməlidir və müsbət nəticələnməlidir.

Görünür ki, "idxalı əvəzləmə" anlayışının tərifinə çoxlu yanaşmalar mövcudluğu məntiqi olaraq idxalı əvəzləmə siyasətinin hədəf və altməqsədləri, vəzifələri və həyata keçirilmə səviyyəsi ilə əlaqədardır. Əgər dövlətin ali hədəfi milli suverenliyi qorumaqdırsa, onda idxalı əvəzləmə siyasəti bu hədəfə xidmət edərək ölkənin strateji inkişafı, milli təhlükəsizlik və sosial-iqtisadi rifahın yüksəldilməsi istiqamətləri üzrə tətbiq edilə bilir və hər dəfə fərqli məqsədə sahib olur. Müxtəlif dövrlərdə həyata keçirilən idxalı əvəzləmə siyasətinin müxtəlif məqsəd daşıması da, ona fərqli baxışın olması da buradan qaynaqlanır. Belə ki, əgər 10-20 əvvəl idxalı əvəzetmə iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsinə yönəlmiş bir strategiya kimi qəbul edilirdisə, hazırda idxalın əvəzlənməsi mühafizəkar rolunu üzərinə götürərək milli suverenliyin qorunması və möhkəmləndirilməsi siyasətinə çevrilir. Digər tərəfdən idxalı əvəzləmə bütün sahələrdə həyata keçirilə bilməz. Sosial-iqtisadi sahələr müxtəlif rəqabət potensialına malik olduğu kimi idxalı əvəz etmək üçün də fərqli potensial və imkanlara sahibdir.

Azərbaycan müstəqillik elan etdiyi gündən indiyə qədər idxalı əvəzləmə siyasəti 3 mərhələdə həyata keçirilmişdir və üçüncü mərhələ hələ yekunlaşmamışdır. Apardığımız təhlildən Azərbaycan üçün 2007-2021-ci illər ərzində həyata keçirilən idxalı əvəzləmə siyasətinin müsbət nəticələr verdiyini aydın görünür. Əsasən ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi istiqamətində idxalı əvəzləmə siyasətinin yenidən tətbiq edilməsinin aktuallığı son 2 ildə bəzi məhsulların göstəricilərində də özünü büruzə verir. Əsasən də özünütəminetmə səviyyəsi bir sıra ərzaq və qida məhsullarında 1-9% azalmışdır. Ən çox azalma isə şəkərdə özünü göstərmişdi ki, bu da 60% yaxın xaricdən asılılığın olması ilə nəticələnir. Bu istiqamətdə düşünürük ki, idxalı əvəzləmə siyasətinin daha effektiv olması üçün subvensiya və xarici investisiyaların cəlb edilməsi, idxalı əvəzləmə siyasətinin tətbiq edildiyi sahələrdə nəzarət mexanizmlərinin gücləndirilməsi zəruridir.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının Milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi, AR Prezidentinin Sərəncamı, 6 dekabr 2016
2. Abbasov İ.M., Əliyev T.N. (2018) Qeyri-neft sənayesinin iqtisadiyyatı. Dərslik. Bakı, 2018, 267 s.
3. Bağırzadə E. (2019) Xarici ticarət və investisiyaların təşviqi. UNEC EXpert jurnalı. s. 24. https://www.researchgate.net/profile/Elshan-Bagirzadeh-2/publication/330779132_Xarici_ticart_v_investisiyalarin_tsviqi/links/5c54159092851c22a39fa07a/Xarici-ticart-v-investisiyalarin-tsviqi.pdf
4. Gənciyev G. "Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər". Bakı, 2012, s.96

5. İbrahimov İ. H., Vəliyeva S. İ. (2019) Məhsul istehsalı və ixracının artırılmasının prioritet istiqamətləri Audit № 3, Cild 25, 2019, s.59-69;
6. Müzəffərli N., İsmayılov E. (2010)Azərbaycanın post-konflikt ərazilərinin bərpası: konseptual əsaslar Bakı, "Qafqaz" nəşriyyat evi, 2010. – 270 s.
7. Nadirov A.A. və b.(2003) Azərbaycan iqtisadiyyatı. Bakı: Elm, 2003, 344 s
8. Şəkərəliyev A.Ş., Şəkərəliyeva Z.A.(2015) Gömrük işinin təşkili və idarə edilməsi. Dərs vəsaiti. Bakı: "İqtisad Universiteti" Nəşriyyatı – 2015. - 168 səh.
9. Auty, R. (2006) 'Resource-driven Models of the Development of the Political Economy', in Auty, R.& Soysa, I. de (eds)
10. Bruton H.(1989)İmport substitution. Wllliams College/RM-121 Chapter 30 http://faculty.nps.edu/relooney/bruton_is89.pdf
11. Cameron B.D.(1964) Import substitution The Economic Record, 1964, vol. 40, issue 92, 500-507;
12. Daudin G. (2019) Smithian growth and entreport trade: the European experience. http://www.cepr.org/meets/wkcn/1/1635/papers/Daudin.pdf
13. Epshtein D. (2017) Import Substitution and Neo-Industrialization Problems of Economic Transition, 2017, vol. 59, issue 1-3, 186-201;
14. Bruton Henry (1989).Import substitutionChapter 30 in Handbook of Development Economics, 1989, vol. 2, pp 1601-1644 from Elsevier;
15. Kupryushin A.P. Martynov, Yu.I. (2017) Efficient import substitution and sustainability: reality and prospects, Sciences of Europe # 18 (18), 2017
16. Абалкин Л.И. (2000) Избранные труды: в 4-х т. Т. IV: В поисках новой стратегии / ВЭО России. М.: Экономика, 2000
17. Алиджанов Д. А., Рахмонов Ш. А. Социально-экономическое содержание импортозамещения в трансформационной экономике // Вестник ГУУ. 2014. №17.
18. Алексеев Н.Е. (2019) Импортозамещение как институт укрепления национального суверенитета // Мировая политика. – 2019. – № 2. DOI: 10.25136/2409-8671.2019.2.18639 URL: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=18639
19. Белокрылова О. С. Институциональная модернизация стратегии экономического развития в условиях принуждения к импортозамещению // Journal of Economic Regulation (Вопросы регулирования экономики). – 2014.-№ 3. Том 5. – С. 6-13
20. Бодрунов С.Д. (2015)Теория и практика импортозамещения: уроки и проблемы / монография / С.Д. Бодрунов. – СПб.: ИНИР им. С.Ю. Витте, 2015. – 171 с.
21. Выжитович А. М., Ершов П. А. (2015) Импортозамещение: актуальные механизмы и инструменты. Национальные интересы: приоритеты и безопасность 38, 2015, с. 52–64
22. Гулин К.А., Мазилов Е.А., Ермолов А.П. (2015) Импортозамещение как инструмент активизации социально-экономического развития территорий Проблемы развития территории, Вып. 3 (77), 2015
23. Ершов П.А. (2016) Генезис импортозамещающей политики в России. ЭКО. – 2016. – №7
24. Кирбитова С. В., Никитина К. К. (2018) Политика импортозамещения в теории и пракрбитова С. В., Никитина К. К. Политика импортозамещения в теории и практике. Таможенная политика России на Дальнем Востоке № 4(85)/2018
25. Климова Д. Н., Саяпин А. В. (2018) Импортозамещающая стратегия: основные модели и возможности реализации в России. Social-Economic Phenomena and Processes. Т. 13, № 2, 2018
26. Кравченко Н. А.(2015) История имортозамещения // ЭКО. – 2015. –№ 9. – С. 73–91
27. Латышева А.И., Разумов А.И. (2015) Экономический суперэффект в программе импортозамещения // АОН. 2015. №3. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/ekonomicheskiy-supereffekt-v-programme-importozamescheniya.
28. Ман Т.(1664) Богатство Англии во внешней торговле, или баланс нашей внешней торговли как регулятор нашего богатства URL: http://gallery.economicus.ru/cgi-bin/frame_rightn_newlife.pl?type=in&links=./school/mercantilism/works/mun_w1.txt&img=works_small.jpg&name=mun

29. Мировая экономика (2007). Учебник / Под ред. А.С. Булатова. М.: Юрист, 2007
30. Морковкин Д. Е. (2018) Анализ зарубежного опыта государственной поддержки агропромышленного комплекса и возможности его использования в России в условиях импортозамещения Сельское хозяйство, 2018 – 3. DOİ: 10.7256/2453-8809.2018.3.22433
31. Морковкин Д.Е. (2016) Развитие взаимодействия государства и бизнеса в России: состояние и перспективы // Экономика в промышленности. – 2016. – № 1. – С. 4–7. DOI: 10.1707/2072-1663-2016-1-4-7
32. Морковкин Д.Е. (2015) Стратегические факторы инновационного преобразования реального сектора экономики России в условиях импортозамещения // Современная наука: актуальные проблемы теории и практики. Серия «Экономика и Право». –2015. – № 9-10. – С. 19-23.
33. Новицкий Н.А. (2014) Измерение эффективности импортозамещения в агропромышленном комплексе на основе инновационно-инвестиционной емкости // Вестник Федерального государственного образовательного учреждения высшего профессионального образования «Московский государственный агроинженерный университет им. В.П. Горячкина». 2014.№ 2. С. 95–98.
34. Плотников В.А. Вертакова Ю.В. (2014) Импортозамещение: теоретические основы и перспективы реализации в России. Экономика и управление. N 11 (109) 2014
35. Райзберг Б. А., Лозовский Л. Ш., Стародубцева Е. Б.(1999) Современный экономический словарь. М.: ИНФРА-М, 1999. 479 с.
36. Семыкин В.А., Сафронов В.В., Терехов В.П. (2014) Импортозамещение как эффективный инструмент оптимального развития рыночной экономики. // Вестник Курской государственной сельскохозяйственной академии. 2014. №7.
37. Сенчагов В.К. Экономическая безопасность России.2-е издание, М., Дело, 2005
38. Симановская М.Л., Силантьева Е.С. (2016) Импортозамещение в аспекте экономических теорий. Государственное управление. Электронный вестник Выпуск № 56. Июнь 2016 г.
39. Смирнов Д. А.(2012) Методы организации инновационного развития электросетевого комплекса России на основе мпортозамещения оборудования: дис. ...канд. экон. наук. СПб., 2012. 188 с.
40. Трюэль Ж.-Л., Пащенко Я. Н. (2016) Импортозамещение и новая индустриализация: возможен ли тандем? Экономическое возрождение России. 2016. № 1(47)
41. Фальцман В. К. (2015) Форсирование импортозамещения в новой геополитической обстановке // Проблемы прогнозирования. 2015. № 1. С. 22–32.
42. Ченери Х., Картер Н. (1972) Внутренние и внешние аспекты планов и процесса экономического развития // Конференция по долгосрочному планированию и прогнозированию. М., 1972. С. 77–110
43. Шалденкова Т.Ю. (2017) Догоняющее развитие: опыт стран АСЕАН и российская политика импортозамещения. Vestnik RUDN. International Relations 2017 Vol. 17 No. 3, с. 539—554).
44. Ширинов Ш. В. Стратегия устойчивого экономического развития Азербайджанской Республики в условиях глобализации. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора философии по экономике Баку 2017
45. Шумаев В., Морковкин Д. (2014) Импортозамещение как стратегическое направление инновационно-индустриального развития экономики России // РИСК: Ресурсы,информация, снабжение, конкуренция. – 2014. – № 4. – С. 123-126.
46. Эмир-Ильясова Э.И. Регулирование внешнеэкономических связей Азербайджанской Республики в условиях интеграции в мировую экономику». – Баку, «Элм», 2006, 348 с s.54,57
47. Юнусова Э.Р. (2013) Модернизация как условие перехода от импортозамещения к экспортоориентированной экономике инновационного типа (зарубежный опыт) // Экономика и управление. 2013. № 5.С. 74–79.

AQRAR SEKTORUN DAVAMLI İNKİŞAFININ NƏZƏRİ-METODOLOJİ PROBLEMLƏRİ

Daxil olub: 17 may 2023-cü il
Qəbul olunub: 2 iyun 2023-cü il
Received: 17 May 2023
Accepted: 2 June 2023

Nizami İsgəndərli
doktorant, UNEC
nizamisgenderli@gmail.com

Xülasə

Tədqiqatın əsas məqsədi aqrar sektorun davamlı inkişaf amillərinin nəzəri-metodoloji problemlərinin təhlili əsasında bu sektorun davamlı inkişafını təmin edəcək elmi-nəzəri və metodoloji vasitələrin, praktik tövsiyələrin işlənib hazırlanmasından ibarətdir. Tədqiqat işi nəzəri təhlil və sintez, sistemli yanaşma və müşahidə kimi tədqiqat üsulları ilə yerinə yetirilmişdir. Tədqiqatda mürəkkəb iqtisadi-sosial və ekoloji sistem kimi aqrar sektorun davamlı inkişaf amillərinin məzmunu açıqlanır və nəzəri müddəalar irəli sürülür. Tədqiqatın nəticəsində aqrar sektorun davamlı inkişafı bir-biri ilə sıx əlaqəli üç komponentin: iqtisadi, sosial və ekoloji amillərin vəhdəti kimi təqdim edilir. Azərbaycan Respublikasında aqrar sektorun davamlı inkişafı istiqamətində həyata keçirilən islahatlar sırasında aqroparkların yaradılması aqrar sektorda istehsalın elmi əsaslarla təşkilinin ən innovativ forması kimi təşviq edilir. Eyni zamanda aqroparklar aqrar sektorun davamlı inkişafının lokomotivi kimi təqdim edilir. Tədqiqatın məhdudiyyətləri aqrar sektorun alt sistemlərinin davamlı inkişafına dair daha geniş informasiya tələb etməsidir. Tədqiqatın nəzəri və praktik əhəmiyyəti “aqrar sektorun davamlı inkişaf“ anlayışının mahiyyəti və məzmununun açılmasından, aqrar sektorun davamlı inkişafının tədqiqində nəzəri və metodoloji yanaşmaların formalaşmasından ibarətdir. Tədqiqatın praktik əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, çıxarılan nəzəri nəticələr, təklif edilən metodoloji vasitələr Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi və regional orqanlar tərəfindən inkişaf proqramlarının işlənib hazırlanması və həyata keçirilməsində istifadə edilə bilər.

Açar sözlər: *davamlı inkişaf, inkişaf amilləri, iqtisadi-sosial-ekoloji indikatorlar, aqroparklar.*

THEORETİCAL AND METHODOLOGİCAL PROBLEMS OF SUSTAİNABLE DEVELOPMENT OF THE AGRİCULTURAL SECTOR

Nizami İsgenderli
Ph.D. student, UNEC
nizamisgenderli@gmail.com

Abstract
The main goal of the research is to develop the scientific-theoretical and methodological tools and practical recommendations that will ensure the sustainable development of this sector based on the analysis of the theoretical-methodological problems of the sustainable development factors of the agricultural sector. The research was carried out using methods such as theoretical analysis and synthesis, systematic approach, and observation. In the study, the content of sustainable development factors of the agricultural sector as a complex economic-social and ecological system is explained and theoretical propositions are put forward. As a result of the research, the sustainable development of the agricultural sector is presented as a unity of three closely related components: - economic, social, and environmental factors. Among the reforms carried out in the direction of the sustainable development of the agricultural sector in the Republic of Azerbaijan, the creation of agro parks is promoted as the most innovative form of organizing production in the agricultural sector on a scientific basis. At the same time, agro parks are presented as a locomotive of sustainable development of the agricultural sector. The limitations of the study are that it requires more information on the sustainable development of the subsystems of the agricultural sector. The theoretical and practical importance of the research consists of the discovery of the essence and content of the concept of "sustainable development of the agricultural sector", and the formation of theoretical and methodological approaches in the study of the sustainable development of the agricultural sector. The practical significance of the research is that the theoretical results and proposed methodological tools can be used by the Ministry of Agriculture and regional bodies in developing and implementing development programs.

Keywords: *sustainable development, development factors, economic-social-ecological indicators, agroparks.*

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ АГРАРНОГО СЕКТОРА

Низами Искендерли
докторант, UNEC
nizamisgenderli@gmail.com

Резюме
Основной целью исследования является разработка научно-теоретического и методологического инструментария и практических рекомендаций, которые

обеспечат устойчивое развитие аграрного сектора на основе анализа теоретико-методологических проблем факторов устойчивого развития данной отрасли. Исследовательская работа проводилась такими исследовательскими методами, как теоретический анализ и синтез, системный подход и наблюдение. В исследовании разьясняется содержание факторов устойчивого развития аграрного сектора как сложной социально-экономической системы и выдвигаются теоретические положения. В результате исследования устойчивое развитие аграрного сектора представлено как единство трех тесно связанных составляющих: экономических, социальных и экологических факторов. Среди реформ, проводимых в направлении устойчивого развития сельскохозяйственного сектора в Азербайджанской Республике, создание агропарков представлено как наиболее инновационная форма организации производства в сельскохозяйсивенном секторе на научной основе. При этом агропарки представляются как локомотив устойчивого развития аграрного сектора. Ограничение исследования заключается в том, что оно требует более обширной информации об устойчивом развитии подсистем сельскохозяйственного сектора. Теоретическая и практическая значимость исследования состоит в раскрытии сущности и содержания понятия "устойчивое развитие аграрного сектора", формировании теоретико-методологических подходов в изучении устойчивного развития аграрного сектора. Практическая значимость исследования заключается в том, что теоретические результаты и предложенный методический инструментарий могут быть использованы при разработке и реализации программ развития Минсельхоза и региональных органов.

Ключевые слова: *аграрный сектор, устойчивое развитие, социально-экономические и экологические показатели, факторы развития, агропарки.*

Tədqiqatın məzmunu

İqtisadiyyatda dayanıqlı vəziyyətin təmin edilməsi probleminin metodoloji əsaslarının formalaşması uzun tarixə malikdir. Belə ki, eradan əvvəl IV əsrdə Qədim Çinin iqtisadi fikir tarixinə daxil edilmiş "Quanzi" traktatında qeyd edilir ki, "əgər hökmdar çörəyin, pulun, metalların tənzimlənməsi imkanlarını öz əlində saxlasa, o zaman bütün ölkə sabit vəziyyətdə olar. Dövlət məhsulların ucuz olduğu dövrdə ərzaq fondu yaradıb, qiymətlər yüksəldiyi dövrdə xəzinə üçün daha çox gəlir əldə etməlidir" [Bondarenko L. V., 2003]. Traktatda iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin bu sistemi öz dövrü üçün kifayət qədər aktual hesab edilsə də, bu ideyaların nəzərə alınması bu gün də dünya iqtisadiyyatının inkişafı üçün əsas ola bilər.

Kənd təsərrüfatı insanların rifahına və həyat keyfiyyətinə təsir göstərərək ictimai rifahı və ərzaq təhlükəsizliyini təmin edən dünya iqtisadiyyatının mühüm və sosial əhəmiyyətli sahəsidir. Kənd təsərrüfatının inkişafı bir çox sənayeləşmiş ölkələrdə iqtisadi artımı sürətləndirir, iş yerlərini, əhali gəlirlərini artırır və milli iqtisadiyyatlar üçün stimullar yaradır [Boettiger, 2017].

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində ərzaq kompleksi sahələrinin vəziyyəti, onların səmərəli və dayanıqlı fəaliyyəti ərzaq müstəqilliyinin və iqtisadi təhlükəsizliyin əsas şərtlərindəndir. Çünki milli ərzaq kompleksinin inkişafına diqqət yetirməyən və kifayət qədər ərzaq istehsal etməyən ölkələr digər dövlətlərdən bazar asılılığına düşür. Aqrar sektorun dayanıqlı inkişafının təmin edilməsi probleminin aktuallığı da bundan irəli gəlir. Aqrar sektorun davamlı inkişafı həm nəzəri, həm də praktik nöqteyi-nəzərdən ölkənin inkişafı üçün strateji vəzifə hesab olunur.

Davamlı kənd təsərrüfatı dayanıqlı inkişaf üçün “2030 Gündəliyinin” mərkəzində dayanır və aclığa son qoyulması istiqamətində ilk böyük təşəbbüsdür. Dayanıqlı İnkişaf Məqsədlərinin (DİM) bir çoxu kənd təsərrüfatına toxunsa da, konsepsiyada 2.4.1 indikatoru tamamilə kənd təsərrüfatına həsr edilmişdir. Kənd təsərrüfatı həm iqtisadi fəaliyyət kimi, həm də dolanışıq mənbəyi və ekoloji xidmətlərin təminatçısı və istehlakçısı kimi ümumi inkişafa töhfə verdiyindən “2030 Gündəliyi” bütün sektorları, o cümlədən kənd təsərrüfatını davamlılığın üç ölçüsü: iqtisadi, sosial və ekoloji baxımdan nəzərdən keçilməyi təklif edir [Un.org/sustainable development].

Dayanıqlı İnkişaf Məqsədləri “Aclığı sonlandırmaq, ərzaq təhlükəsizliyinə və təkmilləşdirilmiş qidalanmaya nail olmaq və dayanıqlı kənd təsərrüfatını təşviq etmək” kimi məsələlərin həllinə yönəldilmişdir. DİM-də qeyd edir ki, “kənd təsərrüfatı istehsalının davamlı artırılması, qlobal təchizat zəncirinin yaxşılaşdırılması, ərzaq itkilərinin və israfının azaldılması, aclıq və qida çatışmazlığından əziyyət çəkən hər kəsin lazımi qidaya çıxışını təmin etmək üçün daha çox çalışmağa və innovasiyaya ehtiyac vardır” [SDG 2. Knowledge Platform, 2019].

Kənd təsərrüfatına dair elmi ədəbiyyatda və kənd təsərrüfatı praktikasında “davamlı kənd təsərrüfatı” (sustainable agriculture) terminindən geniş istifadə edilsə də, bu günə qədər bu anlayışın elmi tərifi verilməmişdir. Bir çox nəşrlərdə davamlı kənd təsərrüfatı “alternativ əkinçilik” kimi, texnogen sənaye əkinçilik sistemindən maddi və enerji resurslarından minimum istifadə etməklə ekoloji dayanıqlı sistemə keçid: “ekoloji əkinçilik”, “bioloji əkinçilik” və “ekoloji balanslaşdırılmış təsərrüfat” və s. kimi nəzərdən keçirilir. Bütün bu təriflərdə intensiv texnogen sistemdən ekoloji cəhətdən davamlı kənd təsərrüfatı sisteminə keçid əsas yer tutur. Bir sıra alimlər “davamlı kənd təsərrüfatı” termininin çoxşaxəliliyini qeyd edərkən təkcə təbii sərvətlərin qorunmasını deyil, həm də kənd əhalisi üçün layiqli həyat şəraitinin yaradılmasını nəzərdə tuturlar.

Kənd təsərrüfatı sektoruna münasibətdə "davamlı inkişaf" anlayışı FAO-nun 1996-cı ildə Romada keçirilən sessiyasında qəbul edilmiş materiallarda aşağıdakı kimi ifadə edilmişdir: "Davamlı kənd təsərrüfatı və Kənd İnkişaf Programının əsas məqsədi ərzaq istehsalının səviyyəsini artırmaq və ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsindən ibarətdir. Bu məqsədə nail olmaq üçün təhsil təşəbbüsləri, iqtisadi innovasiyalardan istifadə, yeni texnologiyaların işlənib hazırlanması, bununla belə insanların, xüsusilə yoxsul qrupların qida məhsullarına olan tələbatının təminatı, əmtəə istehsalının inkişafı, yoxsulluqla mübarizə aparmaq üçün işsizliyin azaldılması və gəlir səviyyəsinin yüksəldilməsi, təbii ehtiyatların idarə edilməsi, ətraf mühitin mühafizəsi dəstəklənməlidir" [FAO].

BMT Ətraf Mühit Programı (UNEP) əməkdaşlarının rəyinə görə davamlı kənd təsərrüfatı aqrar sektorda istehsal tsiklinin elə bir formasıdır ki, bu üsul indiki və gələcək nəsillərin ehtiyaclarını ödəməklə yanaşı, rentabelliliyə, ətraf mühitin sağlamlığına və sosial-iqtisadi ədalətə zəmanət verir. O, torpağın münbitliyini qorumaq, suların çirklənməsinin qarşısını almaq və biomüxtəlifliyi qorumaq üçün təbiəti təqlid edən üsullara üstünlük verir. Bu, həmçinin DİM və sıfır aclıq təşəbbüsü kimi qlobal məqsədlərə nail olunmasını dəstəkləmək üçün bir yoldur [UNEP.org/ru/nov].

Kənd təsərrüfatı tədqiqatlarında geniş istifadə olunan konsepsiya ətraf mühitə təzyiqi minimuma endirməklə, mövcud əkinçilik sahələrində ərzaq istehsalının artırılması məqsədini qarşıya qoyan davamlı intensivləşdirmədir [Garnett, 2013]. Qısaca olaraq qeyd olunan konsepsiya təbii ehtiyatların həddən artıq istismar edildiyi və qeyri-davamlı şəkildə istifadə edildiyi bir dünyada artmaqda olan qlobal əhalinin qida, yem və enerjiyə artan tələbatının çağırışlarına cavab kimi qəbul edilə bilər. Qeyd edilir ki, biokütlə istehsalının "intensivləşdirilməsi" üçün səylər bu prosesin davamlı olması üçün düzgün şəkildə təşkil olunmalıdır. Əks halda gələcəkdə qida, yem və enerji istehsal etmək qabiliyyəti zəifləyər və sonradan uğursuzluqla nəticələnə bilər [Caron, 2014; Halberg, 2015].

İ.Q.Uşaçev kənd təsərrüfatının davamlı inkişafının mahiyyətini iqtisadi, sosial və ekoloji komponentlərin vəhdəti kimi xarakterizə edir. Alim hesab edir ki, bu yanaşma iqtisadi artımı və əhali ehtiyaclarının ödənilmə dərəcəsinin ekoloji tələblərə uyğun şəkildə yüksəldilməsini vahid sosial-təbii sistemdə birləşdirməyə imkan verir [Uşaçev İ.Q., 2006].

Digər rus alimi İ.V.Kurtsev hesab edir ki, kənd təsərrüfatının davamlı inkişafı – istehsal tsiklinin hər bir mərhələsində ehtiyatların müsbət nəticələr baxımından daha yüksək səviyyədə təkrar istehsalı: istehsal, iqtisadi və sosial parametrlər, onların təkmilləşdirilməsi imkanlarının ardıcıl şəkildə artırılması deməkdir [Kurtsev İ.V., 2005].

Bəzi alimlər (İ.P.Boyko) hesab edirlər ki, davamlı inkişaf təhlil edilən göstəricinin səviyyəsindən və ya onun dəyişmə sürətindən asılı olmayaraq istənilən istehsal prosesini

xarakterizə edir. Beləliklə, bir məhsul istehsalı sabit ola bilər, lakin ehtiyacları ödəmək üçün kifayət etməz, əksinə ehtiyaclar ehtiyat və idxal hesabına təmin edilsə də, istehsal böyük dalğalanmalarla qeyri-sabit olacaqdır. Digər alimlər (İ.B.Zaqaytov və P.D.Polovinkin, A.Q.Prudnikov, V.İ.Udoviçenko) hesab edirlər ki, artım tempi ehtiyacların dəyişmə sürəti ilə mütənasib olmadıqda sektorun davamlı inkişafından danışmaq mümkün deyil [Zaqaytov İ.B və b., 1984].

Nəzəri nöqteyi nəzərdən davamlı kənd təsərrüfatı istehsalı cəmiyyətin tələbatını ödəmək üçün zəruri olan həcmlərdə istehsal artımını təmin etməlidir.

Davamlı inkişaf konsepsiyası ilə ənənəvi baxışlar və idarəetmə praktikası arasındaki əsas fərqli cəhətlər professorlar Bautin V.M., Kozlov V.V. və başqalarının elmi yaradıcılığında geniş şəkildə təhlil edilmişdir. Həmmüəlliflər davamlı inkişafı "təbiət-əhali-iqtisadiyyat", ekologiya, sosial sfera və iqtisadiyyatın qarşılıqlı prosesi kimi nəzərdən keçirmişlər. Bu klassik triada davamlı inkişaf konsepsiyasında təkcə inteqral məzmun deyil, həm də yeni prioritetləri müəyyən edir [Bautin V.M., Kozlov V.V., 2004]. Davamlı inkişaf proseslərini ekoloji aspektdən tədqiq etmiş iqtisadçı alim Lısenko E.Q. iddia edir ki, kənd təsərrüfatının ekoloji cəhətdən dayanıqlı inkişafının həyata keçirilməsi bir sıra mühüm amillərə kompleks yanaşma əsasında mümkündür. Bunlara kənd təsərrüfatı sahəsində biolojiləşdirmə və ekolojiləşdirmə proseslərinin intensivləşdirilməsi; təbii, texnogen, əmək və digər resurslardan istifadənin differensiallaşdırılması; yüksək məhsuldar və ekoloji cəhətdən davamlı aqrosistemlərin və aqrolandşaftların lahiyələndirilməsi; canlı organizmlərin adaptiv reaksiyalarının idarə edilməsi üzrə tədqiqatların genişləndirilməsi və s. daxildir [Lısenko E.Q., 2000].

Kənd təsərrüfatı müəssisələrinin davamlı inkişafı ideyası aşağıdakı konsepsiya ilə bağlıdır:

- İqtisadi sistemin davamlılığı iqtisadi münasibətlər sistemini əks etdirən iqtisadi kateqoriyadır. Onun həyata keçirilməsi qarşıya qoyulmuş məqsədə uyğun olaraq iqtisadiyyatın dinamik tarazlı inkişafını təmin edir.

Davamlı inkişafın iqtisadi və ekoloji aspektlərini tədqiq etmiş T.V.Qaniyev qeyd edir ki, dayanıqlı ekoloji və iqtisadi inkişaf: təbii, sosial, ekoloji, iqtisadi və siyasi amilləri indiki və gələcək nəsillərin ehtiyacları ilə uzlaşdıran iqtisadi inkişaf modelidir [Qaniyev Q.V., 1995].

Aqrar sektorun davamlı inkişafı bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olan iqtisadi, sosial və ekoloji komponentlərlə müəyyən edilir. Aqrar sektorun davamlı iqtisadi inkişafının əsas meyarları əhalinin tələbatını ödəmək məqsədi ilə təhlükəsiz ərzaq məhsulları istehsalının artırılması, istehsalın iqtisadi səmərəliliyinin təmin edilməsi, təkrar istehsalın genişləndirilməsinin stimullaşdırılması və s.-dən ibarətdir. Davamlı inkişafın sosial komponentinə kənd əhalisinin həyat səviyyəsinin və həyat keyfiyyətinin

yüksəldilməsi, kənd yerlərində demoqrafik və miqrasiya proseslərinin sabitləşməsi və s. daxildir.

Stabil, balanslaşdırılmış təbiətdən istifadə uzunmüddətli perspektivdə kənd təsərrüfatı sistemlərinin dayanıqlığının təmin edilməsi, ətraf mühit keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması və təbii ehtiyatların qorunması ilə bağlıdır. Aqrar sektorun davamlı ekoloji inkişafı əkin sahələrinin pisləşməsinin və itkisinin qarşısının alınmasında, torpaqların münbitliyinin artırılmasında müstəsna imkanlara malikdir. Aqrar sektorun davamlı inkişaf konsepsiyası ərzaq məhsulları istehsalının artırılması, iqtisadi və intellektual resurslardan səmərəli istifadə edilməsi, kənd sakinlərinin rifahı və həyat keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması təbiətin sabit və tarazlı idarə olunması ilə qırılmaz şəkildə bağlıdır. Yalnız iqtisadi, sosial və ekoloji komponentlər tarazlaşdırılarsa, aqrar sektorun davamlı inkişafı uzunmüddətli xarakter ala bilər. Kənd təsərrüfatının davamlı inkişaf komponentlərinin sıx qarşılıqlı əlaqəsi şəkil 1-də göstərilmişdir.

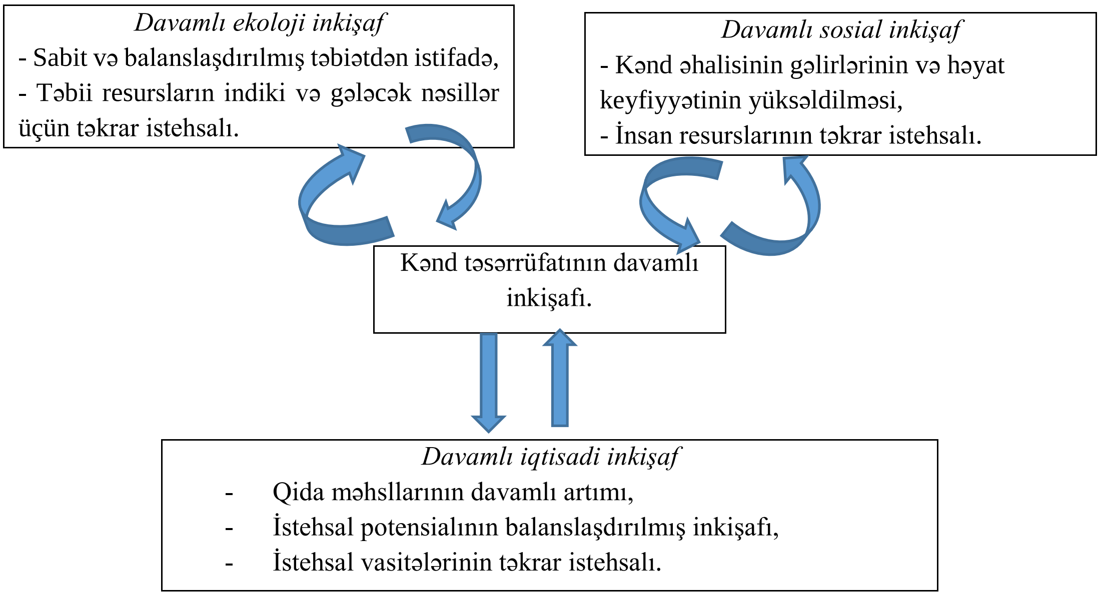

Şəkil 1. Kənd təsərrüfatının davamlı inkişaf komponentlərinin qarşılıqlı əlaqəsi

Kənd təsərrüfatı istehsalının davamlılığı sektorun və bazar münasibətlərinin xüsusiyyətləri ilə bağlıdır. Kənd təsərrüfatı istehsalının təbii-iqlim şəraitindən çox asılılığı, kənd təsərrüfatında intensivləşmə və sənayeləşmə prosesinin natamamlığı, istehsal və sosial infrastrukturun mürəkkəbliyi və zəif inkişafı, məhsuldarlığın və əməkhaqlarının aşağı səviyyədə olması və s. səbəblər bu sektoru milli iqtisadiyyatın digər sahələri ilə müqayisədə daha az dayanıqlı edir ki, bu da daimi dövlət dəstəyinə ehtiyac yaradır. Ümumiyyətlə, aqrar sektor qeyri-sabit sistem kimi kənar dəstək olmadan özünü

inkişaf etdirə bilməz. Xüsusilə də aran rayonlarında kənd təsərrüfatı istehsalının səmərəliliyinin yüksəldilməsi və bu sahəyə dövlət dəstəyinin artırılması, kənd əhalisinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi, ətraf mühitin gələcək nəsillər üçün qorunub saxlanılması zərurətə çevrilmişdir. Aqrar sektorun davamlı inkişafı ilk növbədə ilkin istehsal zəncirinin (müəssisə) fəaliyyətindən, sahələrarası və sahədaxili rasional əlaqələrdən, təkrar istehsal prosesinin sahələri arasındakı iqtisadi əlaqələrdən asılıdır. Firma, kommersiya təşkilatı səviyyəsində davamlılıq anlayışı adətən onun maliyyə vəziyyəti ilə əks olunur. Belə ki, müasir iqtisadi lüğətdə müəssisə və ya firmaların dayanıqlığı "normal şəraitdə təsərrüfat fəaliyyəti işçilər, digər təşkilatlar və dövlət qarşısındakı bütün öhdəliklərin yerinə yetirilməsini təmin edən kifayət qədər gəlirə və müvafiq xərclərə malik olan müəssisənin maliyyə vəziyyəti" kimi qeyd edilir.

Fikrimizcə, müəssisənin dayanıqlığının yalnız maliyyə vəziyyəti ilə müəyyən edilməsi səhv yanaşmadır. Çünki bu cür yanaşma istehsal fəaliyyətinin digər əsas amillərini nəzərə almır. Bunlardan ən vacibi isə müəssisənin istehsal və texnoloji potensialı, istehlakçıların tələb etdiyi məhsulları istehsal etmək qabiliyyətinin nəzərə alınmamasıdır. Mütəxəssislərin fikrincə, köhnəlmiş istehsal aparatı və texnologiyalar, yeniliklərə qarşı immuniteti olan insan kapitalı həmişə müəssisənin funksiyonal fəaliyyətinin pozulmasına, onun dayanıqlığının zəifləməsinə səbəb olur.

Tədqiqatçıların əsərlərində müəssisənin iqtisadi davamlılığının bir çox tərifləri verilmişdir. Bəzi tədqiqatçılar müəssisənin davamlı fəaliyyətini müxtəlif infrastruktur dəyişiklikləri və istehlakçı tələbatının dəyişməsi fonunda məhsulların satış həcmini uzun müddətə sabit saxlamaq və ya artırmaq qabiliyyəti kimi dəyərləndirirlər [Konçaveli A.A., Kolobov İ.N., 2001].

Bir qrup tədqiqatçılar isə hesab edirlər ki, iqtisadi davamlılıq anlayışı müəssisənin mülkiyyətçilərinin maraqlarını və işçilərin sosial-iqtisadi təminatının nəzərə alınmasını, kapitalın sabit dövriyyəsinin təmin edilməsini, mənfəətin qorunub saxlanılmasını və artırılmasını nəzərdə tutur [Oksaniç N.İ., 2004].

Üçüncülər isə hesab edirlər ki, müəssisənin iqtisadi dayanıqlığı onun xarici mühit amillərinin təsirinə ən az itki ilə uyğunlaşması, onun təsirinə, eləcə də daxili stresslərə adekvat cavab vermə qabiliyyətini əks etdirir [Askerov A.A., 2008].

Biz öz tədqiqatlarımızda "inkişaf" və "davamlı inkişaf" anlayışlarının sinonim olmadıqlarını qəbul edən müəlliflərin mövqeyini bölüşürük.

İnkişaf anlayışı məcburi şərt olaraq sistemin bir vəziyyətdən digərinə kəskin, sıçrayışlı keçid dövrlərinin ardıcıllığını nəzərdə tutur. Başqa sözlə "inkişaf" nizamlı dövriyyə ilə təkrarlanan proses kimi təqdim olunur. "İnkişaf" zamanı mütəmadi olaraq baş verən böhranlardan fərqli olaraq, "davamlı inkişaf" sistemin bir-biri ilə əlaqəli elementləri: iqtisadiyyat, sosial sfera və ətraf mühit arasında tarazlığın qorunmasını nəzərdə tutur.

Beləliklə, “kənd təsərüffatı iqtisadiyyatının dayanıqlı inkişafı” üçün onun qeyri-müəyyən müddətə stress faktorlarından yayınması ilə yanaşı, təbii mühiti, istehsal vasitələrini və insan resurslarını təkrar istehsal etmək qabiliyyətinə malik olması zəruridir.
Aqrar sektorun davamlı inkişafı bir-biri ilə sıx bağlı olan üç komponentlə - iqtisadi, sosial və ekoloji komponentlərlə müəyyən edilir. Davamlı inkişaf o halda əldə edilir ki, uzun müddət istehsal potensialının, insan resurslarının və təbii mühitin təkrar istehsalı vəhdət və qarşılıqlı əlaqədə təmin olunsun. Kənd təsərrüfatının və onun ayrı-ayrı sahələrinin davamlı inkişafında dövlətin sosial-iqtisadi və aqrar siyasəti həlledici rol oynayır.

Davamlı inkişaf amilləri

Mürəkkəb, açıq və çoxşaxəli sistem kimi aqrar sektorun davamlı inkişafı bir sıra amillərlə bağlıdır. Aqrar sektorun inkişafının davamlılığını formalaşdıran amillər təsnif edilərkən aşağıdakı müddəalar nəzərə alınmalıdır: aqrar sektorun davamlılığının iqtisadi, sosial və ekoloji komponentlərə bölgüsü məqbul variant hesab edilə bilər; davamlı inkişafa təsir göstərən amilləri xarici və daxili olmaqla iki qrupa bölmək olar (Şəkil 2).
Davamlı inkişaf prosesində xarici amillər: institusional mühit; resursların əlçatanlığı; rəqabət mühiti; daxili tələbatın inkişafı (artan daxili tələbat); dövlət dəstəyi; sektorlararası mübadilə şərtləri; satış bazarlarının miqyası və inkişafı; dövlətin elmi-texniki siyasəti; investisiya mühiti; qiymət və vergi siyasəti; təbii şərait; ətraf mühitin və təbii ehtiyatların vəziyyəti; ASK-da kooperasiya və inteqrasiya əlaqələri; kəndin sosial inkişafı və s. həlledici rol oynayır. Xarici mühit (ətraf mühit) amilləri aqrar sektorun və onun təsərrüfat subyektlərinin fəaliyyəti üçün ən mühüm şərt hesab edilir. Xarici mühit amillərinin davamlı inkişafa stimullaşdırıcı və məhdudlaşdırıcı təsiri ilk növbədə ölkənin sosial-iqtisadi və aqrar siyasətindən asılıdır.
Konkret regionda kənd təsərrüfatının davamlı inkişaf səviyyəsi - müvafiq aqrar qanunvericiliyin qəbulu və tənzimlənməsi, büdcə təminatının səviyyəsi, kənddə çoxfunksiyalı iqtisadiyyatın formalaşdırılması, tədarük olunan maddi resursların bazarı, yerli məhsulların satışına dövlət dəstəyinin olması ilə müəyyən edilir.
Daxili amillərin aqrar sahənin davamlı inkişafına təsiri, resurs potensialından səmərəli istifadə edilməsi və şaxələndirilməsi səviyyəsi, müasir texnologiyaların aqrar sahəyə tətbiqindən baş çıxaran yüksəkixtisaslı idarəetmə komandasının olmasından asılıdır.
Kənd təsərrüfatının və onun ayrı-ayrı sahələrinin davamlı inkişafına həm də kənd təsərrüfatı istehsalının yerli xüsusiyyətlərə uyğun yerləşdirilməsi, ixtisaslaşması və təmərküzləşməsi; intellektual resurs potensialı; daxili infrastruktur; mövcud potensialdan istifadə; məhsulun keyfiyyət və rəqabət qabiliyyəti; müəssisənin təşkilatı-iqtisadi forması; istehsal və idarəetmənin təşkili; bazarda tələb, təklif və qiymətlərin dəyişməsi nəzərə alınmaqla investisiya və innovasiya fəaliyyəti; enerji gücünün,

resursların, kənd təsərrüfatı xammalının ehtiyatlarının olması; əməyin motivasiyası və s. kimi daxili amillər təsir edir.

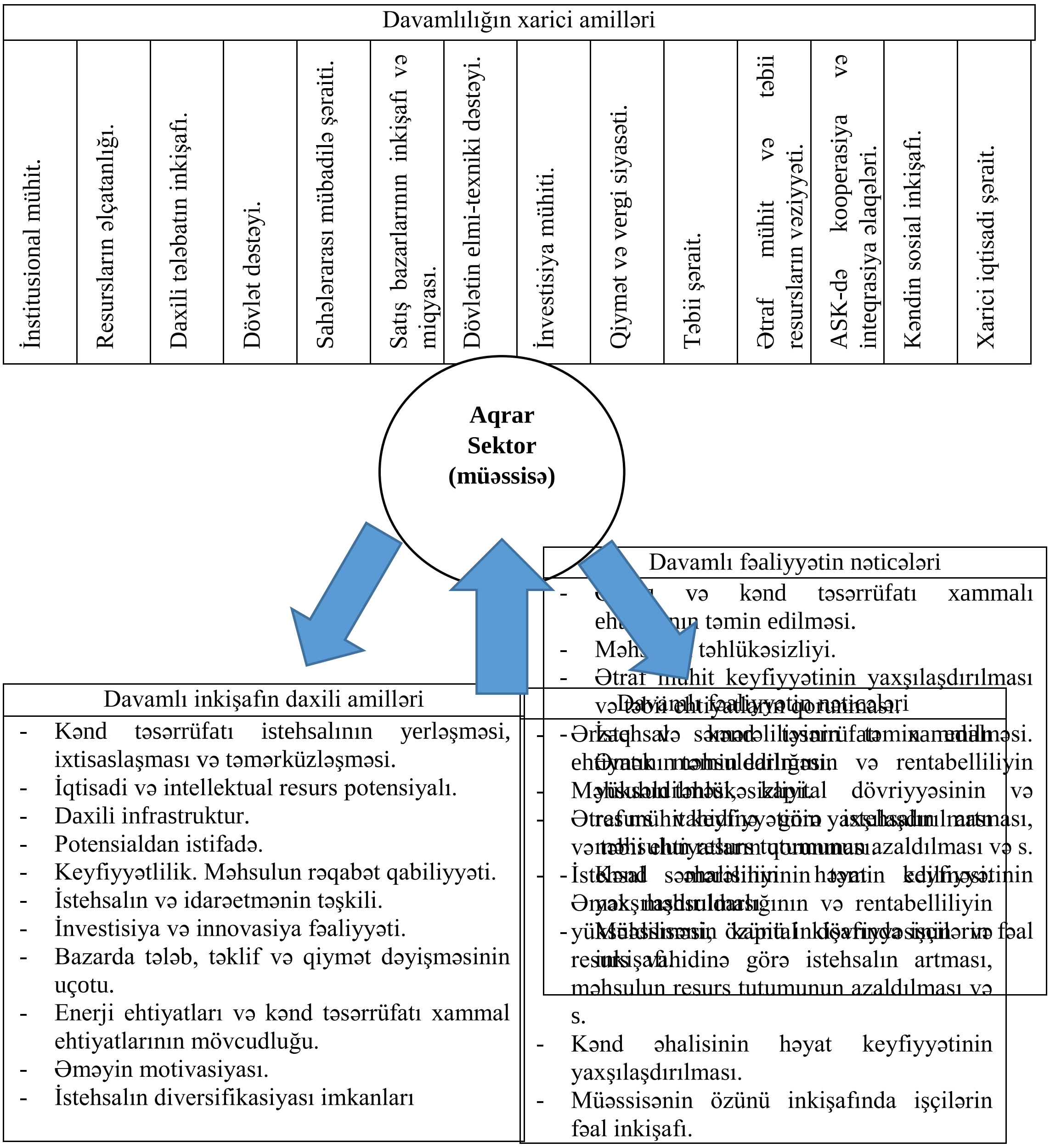

Şəkil 2. Aqrar sahənin davamlı inkişaf amilləri

Hesab edirik ki, bütün istehsal amilləri tarazlaşdırılarsa, həyata keçirilən sosial-iqtisadi və aqrar siyasət hüquqi və maliyyə resursları ilə təmin olunarsa, kənd təsərrüfatı mürəkkəb istehsal sistemi kimi davamlı inkişaf edə bilər. Əgər istehsal amilləri balanslaşdırılmış olmazsa və resurs potensialından istifadə səviyyəsi aşağı olarsa, sistem (aqrar sektor) dayanıqsız olacaqdır.

Davamlı inkişafda davamlılığın iqtisadi, sosial və ekoloji komponentlərinin uyğunlaşdırılması kimi təqdim edilən "institusional mühit" xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Qeyd etməliyik ki, Azərbaycan kəndlərində "institusional mühit" sovxoz və kolxoz sistemlərinin spesifik xüsusiyyətlərinin təsiri altında inkişaf etmişdir. Azərbaycan kəndlisinin çoxəsrlik mənəvi və əxlaqi xüsusiyyətləri, adət-ənənələri, davranış və təfəkkür stereotipləri, spesifik həyat tərzi formalaşmışdır ki, bu da müəyyən dərəcədə indi də kənd yerlərində bazar iqtisadiyyatı prinsiplərinin inkişafına müəyyən dərəcədə təsir edir.

Kənd təsərrüfatının davamlı inkişaf indikatorları

Hesab edirik ki, kənd təsərrüfatı sektorunun davamlılığını kəmiyyətcə xarakterizə etmək üçün indikatorlar sistemindən istifadə edilməsi məqsədəuyğundur (Şəkil 3).

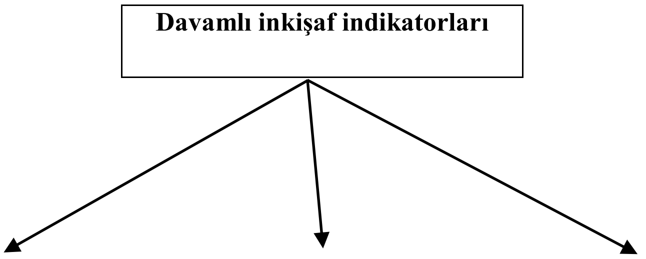

İqtisadi	*Sosial*	*Ekoloji*
- Məhsulun artım tempi - Adambaşına istehsal - Məhsullarla özünütəminetmə səviyyəsi - Təminat səviyyəsi və resursların balanslılığı - İnnovativ fəaliyyətin göstəriciləri - Müəssisənin maliyyə vəziyyətinin göstəriciləri	- Kənd təsərrüfatında və bütövlükdə iqtisadiyyatda əməkhaqqının nisbəti - Sektorda istehlak qiymətlərinin və əməkhaqqının nisbəti - Kadr axıcılığı səviyyəsi - Kadrların ixtisası	- Yüksək texnogen yüklü torpaqlar - Eroziyaya məruz qalan torpaqlar - Şoranlaşmış, bataqlıqlaşmış və kolluqlaşmış torpaqlar - Becərilməyən torpaqlar - Torpaq münbitliyinin azalması

Şəkil 3. Kənd təsərrüfatının davamlı inkişaf indikatorları sistemi

Kənd təsərrüfatı istehsalının davamlılıq dərəcəsinin qiymətləndirilməsi problemi də zəruri məsələlərdəndir. Bu məqsəd üçün nəzəri səviyyələrə nisbətən, dinamik proseslərin faktiki səviyyələrində dalğalanmaları ölçən davamlılıq əmsallarından istifadə olunur [İvanov V.A., Ponamareva A.S., 2011].

Davamlılığın qiymətləndirilməsindən asılı olaraq bu konsepsiyanın mahiyyətini xarakterizə edən indikatorlar da dəyişir.

Mütəxəssislərin fikrincə, indikatorlar aşağıdakı meyarlara cavab verməlidir:

- Ölkə, region, sektor, müəssisə səviyyəsində ölçülə və istifadə edilə bilən olmalıdır.
- Mövcud statistik hesabatlara istinad etməlidir.
- Məhdud sayda əsas indikatorlardan istifadə edilməlidir.

Azərbaycan Respublikasında aqrar sektorun davamlı inkişafı ölkə iqtisadiyyatı qarşısında duran birinci dərəcəli prioritet məsələdir. "Aqrar sahədə idarəetmənin təkmilləşdirilməsi və institusional islahatların sürətləndirilməsi ilə bağlı tədbirlər haqqında" 16 aprel 2014-cü il tarixli Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanına uyğun olaraq aqrar sektorda innovativ texnologiya və üsulların tətbiqi yolu ilə rəqabət qabiliyyətli məhsulların istehsalı, emalı, qablaşdırılması və xidmətlərin göstərilməsi, o cümlədən məhsulların saxlanması, çeşidlənməsi və satışı ilə bağlı fəaliyyətləri həyata keçirəcək aqroparkların yaradılması nəzərdə tutulmuşdur. Hazırda respublikada 32 rayon üzrə 240 min ha ərazidə ümumi layihə dəyəri 2.3 milyard manat olan 51 aqropark və iri fermer təsərrüfatları yaradılır. Bunlardan 34-ü bitkiçilik, 14-ü bitkiçilik və heyvandarlıq, 1-i heyvandarlıq fəaliyyəti, 2-i isə emal sənayesi üzrə ixtisaslaşmışdır. Bunlardan 44 aqropark fəaliyyətə başlayıb [economy.gov.az].

Bu vaxta kimi aqroparklarda ümumi olaraq 5000-dək insan daimi, 4500-dən çox insan mövsümi işlərlə təmin edilib. Fəaliyyətdə olan və təşkil ediləcək aqroparklarda əlavə 4300-dən çox iş yerinin yaradılması nəzərdə tutulur [agro.gov.az]. Hazırkı vəziyyətdə aqroparklara dair statistik göstəricilərin təhlili göstərir ki, bir aqroparkda orta hesabla 270 nəfər işlə təmin edilmişdir. Aqroparkların ümumi ərazisinin 240 min ha olması nəzərə alınarsa, 17 ha sahəyə 1 nəfər məşğul əhali düşür.

Aqrar sektorun davamlı inkişafı istiqamətində həyata keçirilən islahatlar sırasında aqroparkların yaradılması ideyası təqdirəlayiq hadisədir. Çünki aqroparklar aqrar sektorda istehsalın elmi əsaslarla təşkilinin ən mütərəqqi formasıdır və kənd təsərrüfatının davamlı inkişafında lokomotiv rolunu oynaya bilər. Aqroparklar ölkədə ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, regionlarda işsizliyin, natamam məşğulluğun aradan qaldırılması və ölkənin idxaldan asılılığının azaldılmasına töhfə verməlidir. Hesab edirik ki, aqroparkların kənd təsərrüfatında əsas lokomotivə çevrilməsi üçün bu sahədə klasterləşmənin həyata keçirilməsi, dərin emal həyata keçirəcək əlavə dəyər zəncirlərinin yaradılması son dərəcə zəruridir.

Nəticə

Beləliklə, kənd təsərrüfatının davamlı inkişafının nəzəri və metodoloji məsələləri haqqında alim və iqtisadçıların elmi tövsiyələri və apardığımız araşdırmalar aşağıdakı nəticələri çıxarmağa imkan verir:

- Hər hansı ölkədə, iqtisadi rayonda və zonada müstəqillik və bazar münasibətləri şəraitində kənd təsərrüfatının davamlı inkişafının təmin edilməsi perspektiv inkişafın zəruri şərtidir.
- Kənd təsərrüfatı sektorunun davamlı inkişafı bir-biri ilə sıx əlaqəli üç komponentlə: iqtisadi, sosial və ekoloji amillərlə müəyyən edilir. İstehsal potensialının, insan resurslarının və təbii mühitin təkrar istehsalı uzunmüddətli vəhdət halında və qarşılıqlı əlaqədə təmin olunarsa, davamlı inkişafa nail olunur.
- Kənd təsərrüfatının davamlı inkişafına təsir göstərən amilləri xarici və daxili amillər olmaqla 2 qrupa bölmək olar. Davamlı inkişafda xarici amillər həlledici əhəmiyyətə malikdir.
- Dayanıqlı kənd təsərrüfatı sisteminin yaradılması prosesi özlüyündə kənd təsərrüfatının inkişafı üçün əlverişli şərait yaratmaq məqsədi ilə kənddə istehsal münasibətlərinin insanların mənafeyinə uyğunlaşdırılmasının mürəkkəb və uzunmüddətli sosial-iqtisadi prosesidir. Davamlı inkişaf eyni zamanda kənd təsərrüfatı istehsalının səmərəliliyinin, ətraf mühitin mühafizəsinin, aqrar sektorun iqtisadi cəhətdən rəqabətə davamlılığının və bazar şərtlərinə uyğunlaşdırılması və ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsində xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.
- Kənd təsərrüfatının davamlı inkişafının nəzəri və praktik məsələləri elmin fəal iştirakı olmadan həll edilə bilməz. Bu mənada elmi müəssisələrin, universitet alimlərinin, xüsusilə gənc kənd təsərrüfatı alimlərinin diqqətini aqrar sektorun davamlı inkişafının təmin edilməsinin vacib problemlərinə yönəldilməsi son dərəcə zəruridir.

Ədəbiyyat

1. agro.gov.az
2. Аскеров А. А. Устойчивое развитие экономике сельского хозяйства. автореф. дис. Д- ра экон.наук. - Оренбург, 2008. - 42 с.
3. Баутин В.М. , Козлов В. В. и др. Устойчивое развитие сельских территорий. Вопросы стратегии и тактики. - М. ФГНУ Росинформагротех. 2004. 312 с.
4. Boettiger S., Denis, N., & Sanghvi, S. (2017). Successful agricultural transformations: six core elements of planning and delivery. McKinsey & Company. Available at: https://www.mckinsey.com/industries/chemicals/our-insights/successful-agricultural-transformations-six-core-elements-of-planning-and-delivery.
5. Бондаренко Л. В. Российское село в эпоху перемен: занятость, доходы, ифраструктура. - М. ВНИЭСХ. 2003. 508 с.
6. Caron, P., Biénabe, E., & Hainzelin, E. (2014a). Making transition towards ecological intensification of agriculture a reality: The gaps in and the role of scientific knowledge. Sustainability Governance and Transformation, 8, 44–52.
7. economy.gov.az

8. Garnett, T., Appleby, M. C., Balmford, A., Bateman, I. J., Benton, T. G., Bloomer, P., et al. (2013). Sustainable intensification in agriculture: Premises and policies. Science, 341(6141), 33–34.
9. Halberg, N., Panneerselvam, P., & Treyer, S. (2015). Eco-functional intensification and food security: Synergy or compromise? Sustainable Agriculture Research, 4(3), 126–139.
10. Иванов В. А. , Понамарева А. С. Методологические основы устойчивого развития аграрного сектора. Экономические и социальные перемени: факты, тенденции, прогноз. 4(16) 2011. (Електроный ресурс) Syberleninka.ru
11. Кончавели А. А. , Колобов И. Н. и др. Стратегические управление организационно - экономической устойчивостью фирмы: логистико ориентированное проектирование бизнеса. - М. Издательство МНТУ им. Н. Э. Баумана, 2001. - 600 с.
12. Курцев И. В. Устойчивое развитие агропромышленного комплекса Сибири: предпосылки, факторы, пути. РАСХН; - Новосибирск, 2005. - 374 с.
13. Ганиев Т. Б. Пути устойчивости эколого - экономического развития аграрного производства Таджикистана. Душанбе. 1995.
14. Лысенко Е. Г. Эколого - экономические основы эффективности сельского хозяйства. М. МСХА. 2000. 269 с.
15. Оксанич Н. И. Управление финансовой устойчивостью предприятий. - М. ВНИЭТУСХ, 2004. - 236 с.
16. Promoting Sustainable Agriculture and Rural Development: Agenda 21 Chapter 14. Rome: FAO, 1996.
17. SDG 2. Knowledge Platform (2019). Food security and nutrition and sustainable agriculture. Available at:https://sustainabledevelopment.un.org/topics/foodagriculture.
18. Un. org/ sustainable development
19. unep.org.ru
20. Ушачев И. Г. Устойчивое развитие агропродовольственного сектора: основные направления и прблемы. - М, Росинформагротех, 2006. - с.3-25.
21. Загайтов И. Б. , Половинкин В. Д. Экономические проблемы повышения устойчивого сельскохозяйственного производства. М. 1984.240 с.

KİÇİK VƏ ORTA TURİZM SAHİBKARLIĞININ İQTİSADİ İNKİŞAFA TƏSİRLƏRİ

Daxil olub: 11 may 2023-cü il
Qəbul olunub: 7 iyun 2023-cü il
Received: 11 May 2023
Accepted: 7 June 2023

Ceyhun Nuriyev
doktorant, UNEC
jeyhunuriyev@gmail.com

Xülasə

Tədqiqat işinin məqsədi Azərbaycanda iqtisadi inkişafın artırılmasında turizm sahəsindəki kiçik və orta sahibkarlıq müəssisələrinin əhəmiyyətini qeyd etməkdir. Tədqiqat işində statistik və təhlil metodlarından istifadə olunmuşdur. Tədqiqat işində kiçik və orta sahibkarlıq müəssisələrinin iqtisadi inkişafa gətirdikləri üstünlüklərin əks olunması onun elmi yeniliyi hesab oluna bilər. Tədqiqat işində kiçik və orta turizm sahibkarlığı müəssisələrinin gəlir əldə etməsi, bu müəssisələrin vasitəsilə məşğulluğun təmin edilməsi, eyni zamanda iş yerlərinin yaradılması, vergilərin yığılmasında rol oynamasının iqtisadi inkişaf üçün əhəmiyyəti qeyd olunub. Tədqiqatın nəticə hissəsində kiçik və orta turizm sahibkarlığı müəssisələrinin iqtisadi inkişafa təsirləri ilə əlaqədar təkliflər irəli sürülmüşdür.

Açar sözlər: *turizm, kiçik və orta sahibkarlıq, iqtisadi inkişaf.*

IMPACTS OF SMALL AND MEDIUM TOURISM ENTREPRENEURSHIP TO ECONOMIC DEVELOPMENT

Jeyhun Nuriyev
Ph.D. student, UNEC
jeyhunuriyev@gmail.com

Abstract

The purpose of the research is to highlight the importance of small and medium-sized business enterprises in the field of tourism in increasing economic development in Azerbaijan. Statistical and analytical methods were used in the research. The reflection of the advantages brought by small and medium enterprises to economic development in the research work can be considered as its scientific innovation. In the research work, the importance of small and medium-sized tourism entrepreneurship enterprises to generate income, to provide employment through these enterprises, and at the same time to play a role in creating jobs and bringing in taxes, for economic development was noted.In the final part of the study, proposals were made regarding the effects of

small and medium-sized tourism entrepreneurship enterprises on economic development.

Keywords: *tourism, small and medium entrepreneurship, economic development.*

ВЛИЯНИЕ МАЛОГО И СРЕДНЕГО ТУРИСТИЧЕСКОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА НА ЭКОНОМИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ

Джейхун Нуриев
докторант, Азербайджанский государственный экономический университет
jeyhunuriyev@gmail.com

Резюме
Цель исследовательской работы - отметить значение малого и среднего бизнеса в сфере туризма в повышении экономического развития Азербайджана. В исследовательской работе использовались статистические и аналитические методы. Отражение в исследовательской работе преимуществ, которые приносят экономическому развитию предприятия малого и среднего бизнеса, можно считать его научной новизной. В исследовательской работе подчеркивается важность малых и средних предприятий туристического предпринимательства для получения дохода, обеспечения занятости через эти предприятия и в то же время роль в создании рабочих мест и сборе налогов для экономического развития. В заключительной части исследования были сделаны предложения относительно влиянии малых и средних предприятий туристического предпринимательства на экономическое развитие.

Ключевые слова: *туризм, малое и среднее предпринимательство, экономическое развитие.*

Giriş

Turizm dünyanın ən böyük sənayelərindəndir və həm inkişaf etmiş, həm də inkişaf etməkdə olan ölkələrin iqtisadiyyatının inkişafına müsbət cəhətdən böyük təsir göstərir. Azərbaycan turizmin inkişafına görə böyük potensiala sahib ölkələrdən biridir. Azərbaycan ərazisində turizm sahəsi ilə məşğul olan sahibkarlar üçün əlverişli şərait vardır. Bu sektorun fərqli olmasının səbəbi odur ki, məhsulu istehlakçıya aparmaq əvəzinə, istehlakçını istehsal yerinə gətirir. Turizm sektorunda hava, dağlar və iqlim kimi elementlər iqtisadi məhsula çevrilir. Turizm hadisəsinin tədqiqi və ölçüsünü müəyyən

etmək üçün müxtəlif tədqiqatlar aparılmış və bu gün də aparılır. Tturizm səyahət, nəqliyyat, iqtisadi, sosial və istehlak kimi anlayışlarla sıx əlaqəlidir.

Turizm sahəsi

Təriflərə görə turizm fəaliyyəti üç ayrı hadisəni əhatə edir. Bunlar köçmə, səyahət və yaşayışdır:

- Köçmə. Turizm insanların yaşadığı, işlədiyi və əsas ehtiyaclarını ödədiyi yerlərdən kənara səyahətdir.
- Səyahət. Səyahətçilər qaldıqları müddətdə turizm müəssisələri tərəfindən istehsal olunan məhsul və xidmətləri tələb edirlər.
- Yerləşdirmə. Turizmdə yerləşmə müvəqqətidir. Səyahət edən və qalan şəxs müəyyən müddətdən sonra yaşadığı yerə qayıdır [1, s. 36].

Turizm sektorunun nə qədər mürəkkəb olduğunu və onun iqtisadi, sosial və mədəni həyata olan töhfəsinin nə qədər vacib olduğunu başa düşmək üçün bu sektorun iqtisadi xüsusiyyətlərindən bir neçəsini sadalamaq olar:

- Turizm sektoru xidmətlər sektoruna daxildir. Lakin sektorun xüsusiyyətinə görə digər sektorlarla əlaqədədir. Çünki yerli və ya xarici turistlərə satılan məhsul və xidmətlər digər sektorların aktiv rol oynadığı zaman mümkündür.
- Bu sektorun xammalını ölkədəki təbii sərvətlər və ölkənin ictimai-mədəni xüsusiyyətləri təşkil edir. Ona görə də xammal baxımından digər sektorlar kimi xarici mənbələrdən asılı deyil. Sektorun inkişafı ölkənin malik olduğu resurslara əsaslanır.
- Digər bir xüsusiyyət isə əmək tutumlu struktura malik olmasıdır. Mexanikləşdirmə və avtomatlaşdırma bu sektora uyğun olmadığı üçün əmək faktoruna ehtiyac var. Böyük iş yerlərinin yaradılması potensialına malikdir [1, s. 37].

Azərbaycanda coğrafi, iqtisadi və təbii sərvətlərin mövcudluğu regionun gələcək inkişafı üçün ilkin əhəmiyyət kəsb edir. Lakin əldə olunan nailiyyətlər regionların mövcud potensialının rasional istifadəsini tam əks etdirmir. Qeyri-neft sektorunun mütənasib inkişafı yalnız makroiqtisadi sabitliyi qorumaqla daimi iqtisadi inkişafa imkan verir. Sosial sahənin inkişafı iqtisadi vəziyyətin yaxşılaşdırılması, insanların gəlir əldə etmək imkanlarının artırılması və sonradan yoxsulluğun azaldılmasının ən mühüm amillərindən biridir. Hazırda respublikada mövcud potensialdan daha sərfəli istifadə etməklə sənayenin və kənd təsərrüfatının müxtəlif sahələrində sürətli inkişafa nail olmaq mümkündür. Ölkənin hərtərəfli iqtisadi inkişafı, sahibkarlığın dəstəklənməsi, əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi, yoxsulluq problemlərinin həlli gündəlikdəki ən mühüm dövlət məsələlərini əhatə edir. Bütün regionların dövlət proqramlarında nəzərdə tutulmuş bu kontekstlə bağlı məsələlərin layiqincə və uğurlu həlli üçün restrukturizasiya və təkmilləşdirmə məsələləri saxlanılır. Hazırda ölkədə infrastrukturun formalaşdırılmasına, qlobal iqtisadi məkanda mövcud potensialın təşviqinə, xüsusilə qeyri-neft sahəsinin inkişafına böyük diqqət yetirilir. Ölkədə

aparılan kəşfiyyatlar və xarici ölkələrdən gələn hesabatlar göstərir ki, turizm ən perspektivli, potensialı yüksək olan sektorlardan biridir [2, s. 272].

Kiçik və orta sahibkarlıq müəssisələri

KOS-lar xüsusilə məşğulluq imkanları və ətraf mühitdəki dəyişikliklərə sürətlə reaksiya verən çevik strukturları əsasında milli iqtisadiyyatların inkişafında və qlobal rəqabətin mənfi təsirlərindən qorunma prosesində kifayət qədər təsirli rola malikdirlər. Bundan əlavə, yadlaşmanı qoruyan yerli xüsusiyyətlərinə və orta sinfi gücləndirən rollarına görə KOS-lar həm də sosial perspektiv kimi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bir çox müəlliflər KOS-ları iqtisadi inkişafın dayağı və sosial sabitliyin əsas amili kimi əsaslandırırlar. Bu şirkətlərin töhfələrini aşağıdakı kimi bir neçə əsas məqamda ümumiləşdirmək olar:

a) Kiçik və orta sahibkarlıq ölkənin məşğulluq problemlərini həll edir.

b) Kiçik və orta sahibkarlıq ölkənin ÜDM-ə mühüm töhfə verir.

c) Kiçik və orta sahibkarlıq iri müəssisələrin inkişafına dəyərli töhfə verir.

d) Kiçik və orta sahibkarlıq ölkənin ixrac-idxalına da mühüm töhfə verir [3, s.398]. Azərbaycanda KOS-ların gələcək inkişafı diversifikasiya, məşğulluq, yerli resurslardan istifadə etməklə daxili istehlak mallarına tələbatın ödənilməsi, idxaldan asılılığın aradan qaldırılması və davamlı iqtisadi artıma nail olunması baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu baxımdan, KOS formasında sahibkarlıq fəaliyyətinə sahibkarlığın birinci və əsas forması kimi baxmaq lazımdır. Bu gün Azərbaycan hökumətinin əsas diqqəti qeyri-neft, ticarət sahələrinin inkişafını gücləndirən şəraitin yaradılmasındadır. Bu baxımdan diversifikasiya vacibdir. Şaxələndirmənin əsasını sahibkarlıq üçün əlverişli mühitin yaradılması və stimullaşdırılması təşkil edir ki, bu da bir sıra ölkələr kimi Azərbaycan üçün də mühüm əhəmiyyət kəsb edir [4, s.11].

Kiçik və orta müəssisələr marketinq imkanları məhdud olan, öz səyləri ilə ayaqda qalmağa çalışan, daxili bazarlar üçün məhsul və xidmətlər istehsal edən, yerləşdikləri regionun iqtisadiyyatına əhəmiyyətli töhfə verən, az kapitalla qurulan kiçik müəssisələrdir. KOS-lar iri müəssisələrlə müqayisədə arxa planda qalan, öz sərmayələri ilə həyatlarını davam etdirən, öz əmanətləri ilə ayaqda qalmağa çalışan, bütün ticarət və sənaye əməliyyatlarını yerinə yetirən xidmət və istehsal bölmələridir. KOS-ların nə olduğunu başa düşmək üçün onların necə fəaliyyət göstərdiyini və inkişafının niyə bu qədər vacib olduğunu bilmək lazımdır.

KOS-lar rəqabət mühitində həyatlarını davam etdirdikləri üçün yeni texnologiyalara əməl etməli və tətbiq etməlidirlər. KOS-larda kifayət qədər kapital olmur. Kiçik müəssisələrin təsnifatı və növlərinin araşdırılması bu müəssisələrin funksiyalarını daha yaxşı başa düşməyə imkan verir. Kiçik müəssisələrin təsnifatında müəssisənin yaranma yeri və təyinatı, kapitalın strukturu, işçilərin sayı, işçilərə ödənilən əməkhaqqının

məbləği, istifadə olunan dəzgah və skamyaların sayı, satışın məbləği mühüm meyar kimi müəyyən edilir.

KOS-un inkişafı bir sıra amillərdən asılıdır. Geniş mənada bunları aşağıdakı kimi təsvir etmək olar:

- Biznes mühiti. Onların inkişafı üçün qeydiyyat xərcləri, lisenziyaların ödənilməsi və emal müddətindən başlayaraq giriş dəyəri çox vacibdir. Bu məsrəflər biznes əməliyyatları zamanı ödənilə bilməz, çünki ilkin kapital kimi tələb olunur.

- Makroiqtisadi faktorlar. KOS-ların böyüməsinə töhfə verən əsas makroiqtisadi amillər arasında dövlət xərcləri də var. Dövlət satınalmaları qeydiyyatdan keçmiş KOS-ların inkişafına kömək edir, eyni zamanda qeydiyyatdan keçməmiş KOS-ların inkişafına mane olur.

- KOS-ların böyümə imkanları. KOS-lar fəaliyyətinin ilkin mərhələsində iflas riskinə məruz qalırlar. KOS-ların sağ qalma əmsalları, xüsusilə birinci ildən sonra yüksək deyil. Yaxşı işləyən bir infrastruktur KOS-ların böyüməsinə qatqı təmin edir.

- Tarixi determinantlar. Tarixən əlverişli coğrafi yerlərdə yerləşən müəssisələr sağ qalmağa və böyüməyə meyillidirlər [5, s. 39].

Kiçik və orta müəssisələr əhalinin ehtiyaclarına daha çox cavab verir və bazar konyunkturunun dəyişmələrinə daha tez reaksiya verə bilirlər. Kiçik və orta sahibkarlığın yüksək inkişafı istehsal sahələrinin daha çox subyektlər arasında bölüşdürülməsinə də kömək edir. Təsadüfi deyil ki, inkişaf etmiş ölkələrin hər birində kiçik və orta biznesin inkişafına dəstək məqsədilə dövlət tərəfindən maliyyələşdirilən fondlar yaradılır. Kiçik və orta biznesin iqtisadiyyatda ən böyük rolu rəqabətin qorunmasıdır. Bu sektoru inkişaf etdirməklə ölkədə rəqabət mühitini gücləndirmək mümkündür. İqtisadiyyatın bu sektoruna daha bir mühüm töhfə yeni iş yerlərinin açılmasıdır. Ölkə iqtisadiyyatının gücü onun sahələrinin inkişaf səviyyəsindən, hətta hər bir təsərrüfat subyektinin, müəssisə və təşkilatının gücündən asılıdır. Hər bir müəssisənin inkişafı nə qədər dinamik və davamlı olarsa, sahə bir o qədər güclü olar. Bütün sahələr güclü inkişaf edərsə, ölkə iqtisadiyyatı daha güclü olar. Hər hansı bir müəssisənin uğurlu nəticəsi bir çox amillərdən asılıdır. Onlardan biri müəssisənin davamlı və dayanıqlı idarə olunmasıdır. Davamlı inkişaf bazarda ən vacib şərtlərdən biridir. Əgər müəssisə rəqabətə davamlıdırsa və perspektiv planlar üzərində işləmək istəyirsə, bu, davamlı inkişafı təmin etməlidir. Bunun üçün kifayət qədər ilkin kapital və dövriyyə kapitalı, kifayət qədər peşəkar kadr potensialı, həmin sahədə strateji planlar, tendensiyalar və perspektivlər inkişaf etdirilməli, düzgün taktika, strategiya seçilməlidir. Bu qeydlərin həyata keçirilməsi təşkilatın mövcudluğunun ayrılmaz elementi olduğu üçün təşkilatın davamlılığının və idarə edilməsinin əsasını təşkil edir. Müəssisələr üçün davamlılığın təmin edilməsinin əhəmiyyəti onun yüksək səviyyədə idarə olunması və saxlanması üçün çox vacibdir. Kiçik və orta biznesin davamlı inkişafını təmin etmək üçün

sahibkarların maliyyə imkanları genişləndirilməlidir. Yəni bu sektorda çalışan sahibkarlar təkcə dövlətdən deyil, özəl qurumlardan da maliyyə resurslarına çıxış əldə etməlidirlər. İxrac imkanları olan kiçik və orta müəssisələrə ixrac həcminə görə subsidiyalar verilə bilər [6, s. 1229].

Aşağıdakı cədvəldə turizm sektoruna aid mikro, kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin sayı ilə əlaqədar bir neçə statistik göstəricilər qeyd olunmuşdur.

Cədvəl 1. Turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə üzrə fəaliyyətdə olan mikro, kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin sayı

İqtisadi fəaliyyət/ mülkiyyət növləri	Cəmi	2020			Cəmi	2021		
		Mikro	Kiçik	Orta		Mikro	Kiçik	Orta
Turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə	***20513***	**20286**	**149**	**78**	***21693***	**21404**	**192**	**97**

Mənbə: *[7]*

Cədvəl 1-də 2020 və 2021-ci illərdə turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə üzrə fəaliyyətdə olan mikro, kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin sayı qeyd olunub. Qeyd olunan göstəricilərə baxsaq 2020-ci ildə turizm sektorundakı mikrohəcmli sahibkarlıq subyektlərinin sayı 20286, 2021-ci ildə isə 21404 ədəd olmuşdur. 2021-ci ildə 2020-ci ilə nisbətən mikrohəcmli sahibkarlıq subyektlərinin sayında 5,52%-ə yaxın artım olmuşdur. Kiçik həcmli sahibkarlıq subyektlərinin sayı 2020-ci ildə 149, 2021-ci ildə isə 192 ədəd olmuşdur, 2021-ci ildə 2020-ci ilə nisbətən 28,86%-ə yaxın artım olduğunu deyə bilərik. Orta həcmli sahibkarlıq subyektlərinin sayı isə 2020-ci ildə 78, 2021-ci ildə 97 ədəd olub və 2021-ci ildə 2020-ci ilə nisbətən 24,36%-ə yaxın artım olmuşdur. Bu kimi müəssisələrdə say artımının olması yaxşı haldır. Bu artım da təbii ki, iqtisadi inkişafda müsbət rol oynayır.

Turizmin sosial-iqtisadi inkişafa təsirləri

Ümumiyyətlə, turizm sektorunun inkişafının səviyyəsi hər bir ölkədəki inkişaf səviyyəsi ilə əlaqədar olmaqla həm özünü maliyyələşdirən, həm də əlavə olaraq gəlir gətirən bir sahədir. Bununla əlaqədar olaraq turizm sahəsinin inkişafı bazar iqtisadiyyatında önəmli rol oynayır. Turizm sahəsinin inkişafından əldə olunan mənfəətlərə aşağıdakıları aid etmək olar:

1. Ölkədəki yerli firmaların dəstəklənməsi əhalinin məşğulluğunun təmin olunması ilə yanaşı, gəlir də gətirir. Turizm sahəsinin inkişafı ilə əlaqədar vacib olan infrastruktur bir neçə başqa sahələrin iqtisadi artımına səbəb olur. Turistlərlə ünsiyyətdə olmaqla, yerli əhalinin təhsil, mədəni səviyyəsi, dünya görüşü inkişaf edir.

2. Ölkə əhalisinin öz mədəni irsinə marağı artır. Turizm şirktələri tərəfindən təşkil olunan xeyriyyəçilik proqramları vasitəsilə sosial mənfəət əldə edilir.
3. İqtisadi cəhətdən zəif inkişaf etmiş regionlarda həmçinin ətraf mühitin qorunması məsələləri həll edilir [8, s. 40].

Nəticə

KOS-lar iqtisadi inkişafın əsas hərəkətverici qüvvəsidir. Turizm sektorundakı kiçik və orta sahibkarlıq müəssisələrinin iqtisadi inkişafa təsirində yeniliklərin tətbiq olunması aşağıdakılara səbəb olur:

- yüksək çeviklik və yeni bazarlara uyğunlaşma dərəcəsi KOS-lara iqtisadiyyatda resurslardan istifadə imkanlarını artırmağa imkan verir;
- bundan əlavə, onlar xüsusi mülkiyyət və sahibkarlıq bacarıqlarını təşviq edirlər. KOS-lar bazar iqtisadiyyatlarında, eləcə də keçid dövrünü yaşayan ölkələrdə artımın mühərrikləridir.

Sonda bu araşdırmada təklif olaraq onları qeyd edə bilərik ki, KOS-ların turizm sahəsində vacibliyini nəzərə alaraq onların sayının artırılması yeni iş yerlərinin yaradılmasına kömək edə bilər, həmçinin belə sahibkarlıq subyektləri müştərilər üçün qiymət baxımından iri saibkarlıq müəssisələrinə nisbətən daha münasib olduğuna görə yerli və xarici turistlərin daha çox axınına, bu da öz növbəsində həmin müəssisələrin gəlirinin artmasına səbəb olur. Müəssisələrin gəlirinin artması vergilərin də artmasına kömək edir. Ölkəmizdə bu kimi müəssisələrə investisiyaların qoyulması bu sahənin inkişafına səbəb ola bilər. KOS-ların fəaliyyəti həyat səviyyəsini yaxşılaşdırır, ÜDM-i və daxili iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətini artırır. Bunlar da iqtisadi inkişafa müsbət cəhətdən əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərə bilər.

Ədəbiyyat

1. Haddadzadehhendou, F. Turizm Destinasyonlarinin Etkin Yönetimi Ve Etkileyen Faktörler: Turizm Sektöründe Bir Araştırma: Yüksek Lisans Tezi. / –Erzurum, 2013. – 137 s.
2. Gandilova, S.T. Role of tourism in social development of the republic of Azerbaijan // 37th International Scientific Conference on Economic and Social Development, – Baku: Socio Economic Problems of Sustainable Development, 14-15 February, – 2019, – p. 271-278.
3. Ahmadov, F., Valiyev J. The evaluation of small and medium enterprises role in economic development of Azerbaijan // 37th International Scientific Conference on Economic and Social Development, – Baku: Socio Economic Problems of Sustainable Development, 14-15 February, – 2019, p. 397-408.
4. A comparative study on development of small and medium enterprises (SMEs) in Azerbaijan / Vugar Bayramov, Rashad Hasanov, Leyla Aghayarli, Zaur Kadyrov [et al.] – Baku: // Center for Economic and Social Development (CESD), – 2017. – 74 p.

5. Cania L., Nexhipi O., Korsita B. The role of smes in economic development – an empirical study of Albania // 13th International Conference of ASECU, – Durres: Social and Economic Challenges in Europe 2016-2020, May 19-20, – 2017, p. 36-42.
6. Alijanova S. International experience in ensuring the stability of small and medium-sized enterprises and their role in the Azerbaijani economy, // 37th International Scientific Conference on Economic and Social Development, – Baku: Socio Economic Problems of Sustainable Development, 14-15 February, – 2019, p. 1228-1238.
7. Turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə üzrə fəaliyyətdə olan mikro, kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin sayı: [Elektron resurs] - https://www.stat.gov.az/source/entrepreneurship/
8. Məmmədov, E.Q. Azərbaycanda turizm bazarının formalaşması və idarə olunmasının regional xüsusiyyətləri / E.Məmmədov. – Bakı: Gənclik Nəşriyyatı, – 2013. – 172 s.

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİNİN ELMİ XƏBƏRLƏRİ
(rüblük elmi və praktik jurnal)

MÜƏLLİF ÜÇÜN QAYDALAR

1. Məqalənin adı, müəllif(lər)i, müəllif(lər)in elmi dərəcəsi, vəzifəsi, ad və soyadı, çalışdığı qurum və elektron poçt (e-posta) ünvanı, iş və mobil telefon nömrələri göstərilməlidir.
2. Məqalə xülasə açar söz (ən çox 5 söz), (azərbaycan, ingilis və rus dillərində), giriş, əsas hissə, nəticə, mənbələr, əlavələr, şəkil və cədvəllər daxil olmaqla **10 səhifədən** az olmamalıdır. Elektron ünvanı: **yadulla.hasanli@unec.edu.az**; **elmixeberler2018@gmail.com**
3. Məqalənin xülasəsi **200-250 sözdən** çox olmamalı, tədqiqatın məqsədini, əhəmiyyətini və elmi dövriyyədəki yerini, istifadə edilən və ya formalaşdırılan metodları, hansı suallara cavab verildiyini və tətbiq dairəsini göstərməli, giriş və nəticə hissəsi kimi yazılmamalıdır.
4. Məqalənin xülasəsi məqalənin məzmumuna uyğun olmalıdır. Xülasə elmi və qrammatik baxımdan ciddi redaktə olunmalıdır.
5. Elmi məqalənin sonunda elm sahəsinin və məqalənin xarakterinə uyğun olaraq işin elmi yeniliyi, tətbiqi əhəmiyyəti, iqtisadi səmərəsi və. s aydın şəkildə qeyd olunmalıdır.
6. Məqalə A4 formatında, **1,5 (bir tam onda beş) intervalla**, **Times New Roman 14 şriftilə** yazılmalı, kənarlarından (soldan 30 mm, sağdan 15 mm, yuxarıdan 25 mm və aşağıdan 20 mm**)** boşluq buraxılmalıdır.
7. Məqalə **azərbaycan, ingilis və rus dillərində** qəbul ediləcəkdir.
8. Məqalədə elmi mənbələrə istinadlar olmalıdır. Məqalənin sonunda verilən ədəbiyyat siyahısı əlifba ardıcıllığı ilə deyil, istinad olunan ədəbiyyatların mətndə rast gəlindiyi ardıcıllıqla nömrələnməli və məsələn, [1] və ya [1, s.119] kimi işarə olunmalıdır. Eyni ədəbiyyata mətndə başqa bir yerdə təkrar istinad olunarsa, onda istinad olunan həmin ədəbiyyat əvvəlki nömrə ilə göstərilməlidir.
9. Ədəbiyyat siyahısında son 5-10 ilin elmi məqalələrinə, monoqrafiyalarına və s. istinadlara üstünlük verilməlidir.
10. Məqalələr orijinal olmalı və əvvəllər başqa milli və ya beynəlxalq jurnallara və konfranslara təqdim edilməməlidir.
11. Məqalələr rəyçilərin gizli rəyindən sonra sahə redaktoru və ya redaksiya heyətinin mütəxəssis üzvlərindən biri tərəfindən çapa tövsiyə və ya təqdim ediləcəkdir.
12. Məqalənin qəbulu və rədd edilməsi redaksiya heyətinin müzakirəsindən sonra elan ediləcəkdir.

SCIENCE REVIEWS AZERBAIJAN STATE UNIVERSITY OF ECONOMICS (quarterly scientific and practical journal)

NOTES FOR CONTRIBUTORS

1. Articles not published or submitted for publication elsewhere are accepted in Azerbaijani, English and Russian.
2. Articles should be typed in A4 format, **with 1.5 line spacing, font Times New Roman**, of **not less than 10 pages**, with gaps at the edges (left 30 mm, right 15 mm, 25 mm from the top and bottom 20 mm). Articles should be sent official e-mail address of the journal **(yadulla.hasanli@unec.edu.az; elmixeberler2018@gmail.com).**
3. **Article shall not be less than 10 pages**, including: keywords (in Azerbaijani, English and Russian), abstracts (Azeri, English and Russian), record, main part, conclusions, references, applications, graphics and tables.
4. Abstract of the article should be appropriate to its content.
5. The first page should include (i) the title of the article; (ii) the name(s) of the author(s); (iii) institutional affiliation(s) of the author(s); (iv) an abstract of not more than 200-250 words in English (text of abstracts must be consist of sections of "purpose", "design/methodology/approach", "findings", "research limitations/ implications", "practical im-plycations" and "originality/value"); (v) keywords must not be more than 5 words; (vi) JEL codes. The name, address, e-mail address, phone and fax numbers and academically sphere of interest of the author(s) should be indicated on a separate page.
6. The article should contain links to scientific sources. Provided later in the article references must be numbered not in alphabetical order, and in a sequence that occurs in the text link literature and denoted as [1] or [1, p 119]. If the text is repeated reference to the same literature, the other in the text, this refers literature should be given the previous number. In the list of references should be given priority monographs, etc. the last 5-10 years.
7. Articles recommended or submitted for publication by the editor or one of the specialist members of the Editorial Board after reviewing secret reviewed.
8. Consent or refusal of articles declared after a discussion of the Editorial Board.

НАУЧНЫЕ ВЕСТИ АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО УНИВЕРСИТЕТА
(квартальный научный и практический журнал)

ПРАВИЛА ДЛЯ АВТОРОВ:

1. Статьи принимаются на азербайджанском, английском и русском языках.
2. Статьи должны быть написаны в формате А4, **с интервалом в 1,5**, шрифтом **Times New Roman**, с пропусками по краям (слева 30 мм, справа 15 мм, сверху 25 мм и снизу 20 мм). Электронная почта: **yadulla.hasanli@unec.edu.az; elmixeberler2018@gmail.com**
3. Должны быть указаны: название статьи, автор(ы), ученая степень, должность, структуры, где они работают, электронная почта, номера рабочего и мобильного телефонов автора(ов).
4. **Статья не должна быть меньше 10 страниц**, включая: резюме на (азербайджанском, английском и русском языках), ключевые слова (не более 5 слов на азербайджанском, английском и русском языках), введение, основную часть, выводы, источники, приложения, рисунки и таблицы.
5. Резюме статьи должно быть не более 200-250 слов, показывать цель, значение и место исследования в научной периодике, используемые или формируемые методы, на какие вопросы отвечает и область применения, не должно быть написано, как введение и выводы.
6. Резюме статьи должно соответствовать ее содержанию.
7. В конце научной статьи должны быть четко отмечены научная новизна, практическая значимость, экономическая эффективность и т.д. работы в соответствии с характером научной области статьи.
8. В статье должны быть ссылки на научные источники. Предоставляемый в конце статьи список литературы должен быть пронумерован не в алфавитной последовательности, а в последовательности, в которой встречается в тексте ссылаемая литература и обозначаться как [1] или [1, стр.119]. Если в тексте есть повторная ссылка на одну и ту же литературу, то эта ссылаемая литература должна быть указана предыдущим номером. В списке литературы должно быть отдано предпочтение научным статьям, монографиям и т.д. последних 5-10 лет.
9. Статьи должны быть оригинальны и ранее не представлены в другие национальные или международные журналы.
10. Статьи рекомендуются или представляются к печати редактором или одним из специалистов – членов редакционного совета, после тайного рецензирования рецензирующих.
11. Согласие или отказ в приеме статьи объявляется после ее обсуждения редакционным советом журнала.

Korrektor: Şəfiqə Zahid qızı Bağırova

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİNİN ELMİ XƏBƏRLƏRİ

(rüblük, elmi və praktiki)

MÜƏLLİFLƏR ÜÇÜN QAYDALAR

1. Məqalənin adı, müəllif(lər)i, müəllif(lər)in elmi dərəcəsi, vəzifələri, ad və soyadları, çalışdıqları qurum və elektron poçt (e-posta) ünvanları, iş və mobil telefon nömrələri göstərilməlidir.

2. Məqalə xülasə açar söz (azərbaycan, ingilis və rus dillərində, ən çox 5 söz), (azərbaycan, ingilis və rus dillərində), giriş, əsas hissə, nəticə, mənbələr, əlavələr, şəkil və cədvəllər daxil olmaqla **10 səhifədən** az olmamalıdır. Elektron ünvanı: **yadulla.hasanli@unec.edu.az**; **elmixeberler2018@gmail.com**

3. Məqalənin xülasəsi **200-250 sözdən** çox olmamalı, tədqiqatın məqsədini, əhəmiyyətini və elmi dövriyyədəki yerini, istifadə edilən və ya formalaşdırılan metodları, hansı suallara cavab verildiyini və tətbiq dairəsini göstərməli, giriş və nəticə hissəsi kimi yazılmamalıdır.

4. Məqalənin xülasəsi məqalənin məzmumuna uyğun olmalıdır. Xülasə elmi və qramatik baxımdan ciddi redaktə olunmalıdır.

5. Elmi məqalənin sonunda elm sahəsinin və məqalənin xarakterinə uyğun olaraq işin elmi yeniliyi, tətbiqi əhəmiyyəti, iqtisadi səmərəsi və. s aydın şəkildə qeyd olunmalıdır.

6. Məqalə A4 formatında, **1,5 (bir tam onda beş) intervalla**, **Times New Roman 14 şriftilə** yazılmalı, kənarlarından (soldan 30 mm, sağdan 15 mm, yuxardan 25 mm və aşağıdan 20 mm) boşluq buraxılmalıdır.

7. Məqalə **azərbaycan, ingilis və rus dillərində** qəbul ediləcəkdir.

8. Məqalədə elmi mənbələrə istinadlar olmalıdır. Məqalənin sonunda verilən ədəbiyyat siyahısı əlifba ardıcıllığı ilə deyil, istinad olunan ədəbiyyatların mətndə rast gəlindiyi ardıcıllıqla nömrələnməli və məsələn, [1] və ya [1, s.119] kimi işarə olunmalıdır. Eyni ədəbiyyata mətndə başqa bir yerdə təkrar istinad olunarsa, onda istinad olunan həmin ədəbiyyat əvvəlki nömrə ilə göstərilməlidir.

9. Ədəbiyyat siyahısında son 5-10 ilin elmi məqalələrinə, monoqrafiyalarına və s. istinadlara üstünlük verilməlidir.

10. Məqalələr orijinal olmalı və əvvəllər başqa milli və ya beynəlxalq jurnallara və konfranslara təqdim edilməməlidir.

11. Məqalələr rəyçilərin gizli rəyindən sonra sahə redaktoru və ya redaksiya heyətinin mütəxəssis üzvlərindən biri tərəfindən çapa tövsiyə və ya təqdim ediləcəkdir.

12. Məqalənin qəbulu və rədd edilməsi redaksiya heyətinin müzakirəsindən sonra elan ediləcəkdir.